

MÚZEUMI KURÍR

MÚZEUMI KURÍR

48.

*Címlapképünk az 1909. évi
debreceni Iparművészeti kiállítás
emlékplakettje*

(V. kötet, 8. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133—9257

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumbarátok Köre körlevele
Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos
Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf.: 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Courier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering is continuous.

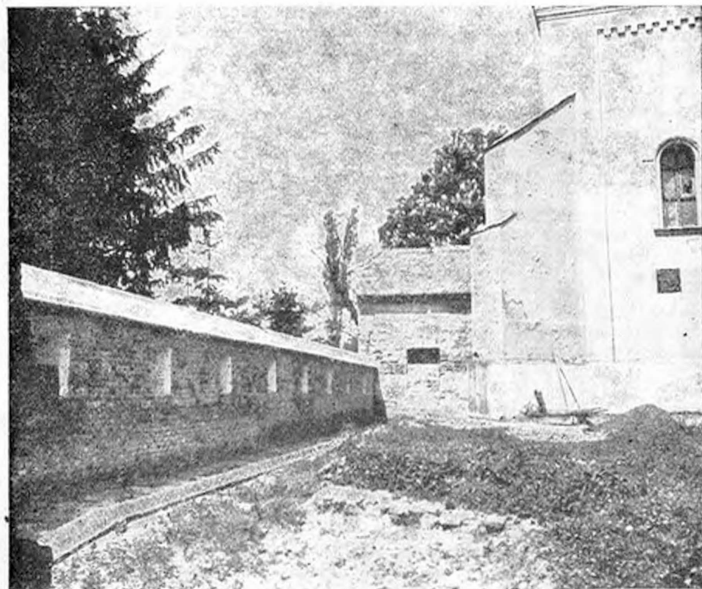
A table of contents and indexes in English and Hungarian are attached to each volume (i. e. every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1985

A HAJDÚSZOVÁTI HONISMERETI-HELYTÖRTÉNETI NAP ELŐADÁSAIBÓL

1983. április 23.

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban — Engedély száma: III./KUL/97/HA/1977.
86.9891.66-22 Alföldi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató

A HAJDÚSZOVÁTI TEMPLOMERŐDFAL HELYREÁLLÍTÁSA I.

GELLÉR FERENC

Az erődfal helyreállításának tervezésére 1981 tavaszán került sor a H.-B. m.-i Tanács V. B. EKVO vezetőjének felkérésére, társadalmi munkában a Hajdúterv-nél. Az erődfal ekkor már teljesen leromlott állagú volt, a tíz lőrés közül háromnál igen erős tönkremenetel, egyénl pedig teljes falazatkibomlás volt tapasztalható. A falkorona részben-egészben csak a falazat első felén volt meg, így a 60 cm vastag falazat olykor kétharmada kifagyott és kiporlott, mivel egész évben az eső teljesen átáztatta és a vastag fel nem tudott kiszáradni. Igen erősen rongálta a kifagyott falazatot a dús növényzet és a belső oldali hársfasor, melyet bár nagyon sajnáltunk, de elsőként ki kellett vágni a megvédés érdekében.

A helyreállítás a templomerőd parókia felőli — két őrház közé húzott — falazatára és az őrházakra vonatkozott, mivel ezek maradtak meg dokumentálható eredetiségben, és ennyire volt pénz. Feltétlenül fontos azonban, hogy a templomerőd teljes felújításra kerüljön, mivel a többi erődfal is vonulatában tisztán követhető és jelésszerűen végig bemutatatható. Elengedhetetlen magának a templomnak is a helyreállítása, mely értékes és jelenleg a tönkremenetel állapotában van. Megvizsgálandó, hogy ezt a ritka épségben fennmaradt együttest milyen célra kellene felhasználni, ha valóban meg kívánjuk őrizni a jövőnek. (A templom helyreállítása és fenntartása az igen kis lélekszámú gyülekezetétől nem remélhető.) A templom rohamos állagromlása nyilvánvaló, ha valaki az utcafront mögötti homlokzatot is megnézi, vagy a templombelső szemrevételezi. Az egész terület értékét tovább növeli, hogy a templomerődöt és a templomkertet 1983-ban természetvédelmi területnek kívánják nyilvánítani.

A helyreállítás tehát részfeladatra szorítkozott és további nehézséget jelentett, hogy a tervezés időszakában sem régészeti feltárás, vagy falkutatás eredményei nem álltak rendelkezésre. Hogy ezekre mennyire szükség lett volna, azt bizonyítják az azóta végzett részleges régészeti és falkutatási eredmények, melyek az udvar felőli őrháznál jelentős új eredményeket hoztak és további kutatásokat tesznek szükségessé. Nagyon sok gondot jelentett a megfelelő kivitelező megtalálása, majd meggyőzése a speciális munka szakszerű elvégzésére, a pénzhány, a lassú és elhúzódnó kivitelezés. A földmunkákat így is társadalmi munkában végeztük a helyi termelősövetkezet KISZ-esei és az Ybl Miklós Főiskola diákjainak nagyon lelkes és jelentős segítségével. A falkoronát télen az átázástól a helyreállítás alatt nádpallókkal védtük és biztosítottuk az ideiglenes vízelvezetést.

Az építéstörténetre, a társadalmi háttér megvilágítására dr. Kovács J. István: A magyar református templomok c. műve ad némi felvilágosítást, melyet levéltári és múzeumi (régészeti) kutatásokkal feltétlenül

tovább kell pontosítani és bővíteni. Genthon István Magyarország művészeti emlékei c. műve az erődfalat a XVI. sz.-ra datálja. Ez megközelítőleg egybevág a hasonlóságot mutató hajdúhadházi erődfal korával is. A falazatban épségben fellelhető téglák jelzése: FBNJ — alatta monogramos M 760, ami az évszámot valószínűsíti. Kétségtelen viszont, hogy további régészeti feltárásokra és falkutatásra van szükség ahhoz, hogy igazán pontos képet kapjunk a templomerőd építési korszakairól, a további hiteles helyreállításához. Fontos tehát megjegyezni, hogy nem lezárt kutatású és véglegesen helyreállított rekonstrukcióról van szó, hanem egy kutatásban — tervezésben — kivitelezésben is folyamatban levő helyreállításról.

A helyreállítás tervezését részletes felmérés és fotódokumentáció előzte meg. A felmérés és a felvétel a két örházra és a 10 lőrészt hordozó erődfalzakaszra terjedt ki — mindkét oldalán. A templom felőli terep igen erősen feltöltött volt, a kétoldali terepszint közötti különbség elérte a 2—2,5 métert. A lőrészek szintmagasságai, ill. lépcsőzetes elrendezése egyértelműsítették, hogy valamikor az erődfal dombra épült és a jelenlegi terepnél 60—140 cm-rel lejjebb helyezkedett el a járószint. Az utcavonal felől számított első öt lőrés viszonylagosan ép állapotban volt, melyet segített az a tény, hogy mindkét oldalról be voltak falazva. A többi lőrés állapota a falazattal együtt erősen sérült, két helyen teljesen kibontott volt. A falkoronák állapota közel azonos volt a lőrészek állapotával.

A lőrészek formája igen szép arányú — belső oldalon 60×60 cm méretű — szegmens ívű boltozatos lezárással, ék alakban enyhén összetartó oldalakkal. A lőrés maga a szakállas puskák használatához igazodó ún. „körtealakú” szépen falazott nyílás kialakítású volt. A lőrészek befalazásait kibontva egyértelműen megállapítottuk, hogy belülről vakoltak voltak. Felmerült annak kérdése, hogy vajon az egész erődfal vakolt volt-e, vagy sem. Mivel a lőrészek boltívei elég durván voltak falazva, elképzelhető, hogy a belső oldal felől a falazat vakolt volt és csak a falkorona és a külső erődfal volt nyerstégla. A mai szemléletünkhöz a nyerstégla kialakítás jobban illett, de a lőrészek vakolt jellegének megtagyásával a lehetőségre és tényre, hogy ilyenek tártuk fel.

A parókia felőli magas erődfalnál a terep fölött kiindulva (0—1,25 m-ig) egy korábbi vastagabb faltest kitüremkedése látszik, melyet eredeti formában meghagytunk. A több építési korszak meglétét jelzi a kert felőli örház is, ahol a klasszicizáló homlokzati nyílások alatt két — a falban levőkkel megegyező formájú — lőrés kialakítás látszik, mely a jelenlegi padlószinttel megegyezően helyezkedik el.

A belső vakolat kutatás jelentős eredménye, hogy az említett örház belső falazatán jól látszik a levésétt boltív íveinek bemetszése, mely egy-egybe hozható a lesüllyesztett lőrészekkel. Itt további jelentős kutatást kell folytatni.

A helyreállításnál domináló szempont volt az eredetiség minél teljesebb megtartása mind formában, mind anyagban egyaránt. Így rekonstruáltuk a falkorona pontos kialakítását, valamint az épen maradt lőrés kialakítások után a lőrészekről mintarajzot készítettünk. A terepet lesüllyesztettük, a lőrészeket követő vonulatot és mindkét oldalán téglajárdát képeztünk ki a vízelvezetés biztosítására. Az utca felőli örház falánál (a legmélyebb pont) vízgyűjtőt és levezető csatornát terveztünk. A falkorona teljes helyreállításával és a téglajárda elkészítésével, valamint a csatornázással a faltól a víz annyira távoltartható, hogy felületén a bekerült csapadékok el tudják párolgattatni.

A falazat kézivetésű 5,5×28×14 cm méretű téglából épült — valószínűleg 1760-as dátumozással. A helyreállítás egyik alapvető kérdése volt, hogy mennyire váljon el az eredeti falazat a pótlásoktól, ill. újravalazásoktól. Mivel az alkalmazott nagyméretű téglát a betoldások miatt amúgy is darabolni kellett, a kérdés elvesztette jelentőségét, ill. indokolatlan lett volna hangsúlyozott elhatárolásokat tenni.

A falszakasz javítása — a terep járdához igazodó lenyeseése után — alulról kezdődött felfelé és csak annyi javítást tartalmazott, amennyi a fal épsége miatt szükséges volt. A falat lebontani és újjáépíteni egyik szakaszon sem engedték, mindent a toldás elvét kellett érvényesíteni. Ahol kiborult vagy leomlott falszakasz volt (két helyen), ott természetesen fel kellett falazni az egész falszakaszt. A többi helyen az erősen kiporladt téglákat (félégtéla mélységben minimum) a teljes sor fugakaparása után be kellett toldani a falba. A toldás anyagához szolgáló téglát a környező régi épületek bontásából kellett előkeríteni. A falazáshoz — a falkorona kivételével — cementhabarcsot nem alkalmaztunk, nehogy további fagykárt okozzon a téglában. A habarcs összetételénél a templom habarcsösszetételét alkalmaztuk. A sorokat telehézagolással kellett kikenni. Szilikátos vagy más konzerválási módot csak az OMF javaslatára szabad végezni, amennyiben ennek szükségessége esetleg felmerül. A falkoronánál a meredek hajlás miatt beszegést kellett alkalmazni. A járdákat úgy alakítottuk ki, hogy a faltól a vizet vezesse el. A paplak felőli faloldal lábazati kitüremkedését megtartotta. A falat takaró borostyánt a helyreállítás elvégzése után részben vissza lehet majd ültetni.

Az örházak helyreállítását vakolat kutatással kell kezdeni. Az utca felőli sarokhelyiség most magtár, amely a parókiaház tartozik. Ezt a funkciót meghagytuk úgy, hogy a feltárt és bemutatott nyílászárók érvényesüljenek. A cementlépcsőt téglalépcsőre cseréltük ki. A tetőszerkezet és a héjazat javítását terv szerint el kell végezni.

A bejáratú ajtót — mely összhangban van a parókia régi ajtóival — fel kell újítani, ill. részben kicserélni az eredeti forma szerint. Az utcára néző, részben befalazott ablakot a másik örház udvar felőli ablakainak mintájára kell majd kialakítani. A durva-síma vakolatpótlások után a homlokzatot fehér meszeléssel tervezzük. Az udvar felőli örházat eredetileg — a régészeti kutatás előtt — kőtárnak alakítottuk volna ki — a jelenlegi padlószinten, míg a homlokzati lőrészek visszaugratott felülettel jeleztük volna. A falkutatás után a boltvállak megtalálása szükségessé teszi a padozat lemélyítését és az egész egység újbóli megtervezését.

Összefoglalóan elmondható, hogy az erődített templom egy falszakaszán szépen és eredményesen helyreállított nyert, nem feledhető azonban, hogy ez csak egy — bár lehetséges, hogy legjellegzetesebb — eleme az egész rendszernek, mely rendszer az erődfalhoz hasonlóan helyreállításra vár. Az elért eredménynek igazán csak akkor örülhetünk, ha legalább távlatban biztosítékot látunk a további tudományos kutatásokra és főleg a helyreállításra. Fontos lenne az is, hogy az idegenforgalmi szervezetek vonják be az erődfalat a szervezett látogatások objektumai közé, részben azért, mert a hely történetének jelentős őrzője, részben mert így is növelhető az esély a további helyreállításokra. A legfőbb cél az, hogy az alföldi régió egyik jellegzetes és értékes építészeti-történeti együttesét helyreállítsuk és fenntartsuk.

HAJDÚSZOVÁT ÉS A MUNKÁSMOZGALOM

BARANYI BÉLA

A cím csak látszólag tűnik szerénytelennek és becsúgyónak. Az ugyanis természetes, hogy az ilyen átlagos méretű, szinte kizárólag agrárnépességgel rendelkező falu agrárszocialista mozgalmi, kulturális önképző egyletei, olvasókörei egy-egy kiemelkedő munkásmozgalmi tevékenységet végző személyisége révén számot tarthat a tágabban értelmezett munkásmozgalom-történet érdekfűzésére. Önmagában ez sem kevés. Ám ennél jóval többről van szó. A Debrecenről földrajzilag nem is olyan távol eső, Hajdúszoboszló árnyékában meghúzódó Hajdúszovát korábbi korszakait tekintve túlnyomórészt paraszti jellege ellenére is méltán foglal el az átlagosnál jelentősebb helyet, a szűkebben vett munkásmozgalom, a munkásosztály, a szociáldemokrácia, sőt az illegális kommunista mozgalom történetében. A szociálisan érzékeny község a Közép-Tiszántúl és a Viharosok legnemesebb forradalmi hagyományait követve, nemcsak paraszti radikalizmusa, hanem klasszikusan értelmezett munkásmozgalmi szerepe révén is fölé nőtt a hasonló nagyságrendű falvaknak. Így nyert itt a gyakorlatban mélyebb értelmet a szövetségi politika legfontosabb eleme a munkás-paraszt szövetség ügye.

Kezdetektől a két forradalomig

Hajdúszovát újkori történetét is döntően befolyásolta a megkésett fejlődés, a sokoldalúan hátrányos helyzet, mindenekelőtt a feudalizmus örökségeitől terhelt kapitalista Magyarországra általánosan jellemző, mélyen antidemokratikus, kirívóan aránytalan földbirtokmegoszlás, amely a felszínen vagy a hamu alatt, állandóan izzásban tartotta a szociális elégedetlenség parasztát. Hajdúszovát is a torzult feudális földbirtokviszonyoktól megnyomorított falvak sorába tartozott. Az 1895-ös mezőgazdasági üzemmatszintikai felmérés adatai alapján a 100 holdon felüli birtokok részesedése a hajdúszovát község határában 50% körül mozgott. Hajdúszovát 10 250 kh határából a mindössze három 100 kh-n felüli birtokos és bérlő 5038 kh-t birtokolt. Az 1418 összes keresőből csupán 189 fő volt alkalmazott, illetőleg dolgozott néhány tucatan a helység egyetlen, valaminek való ipari objektumában, a cserépgyárban, vagy önállóan iparosként. A túnyomó többség, 1229 fő (86,7%) viszont mezőgazdasági kereső. Az utóbbiak több mint fele, 55,7%-a (685 fő) volt nincstelen agrárproletár, mezőgazdasági munkás, napszámos, cseléd, majoros, vagy éppen részesművelő, míg 7,8%-a (96 fő) pedig eleve életképtelen 1—5 kh-as földparcellát birtokolt. A mezőgazdasági keresőknek pusztán 21%-a (259 fő) mondhatott magának 5—100 kh közötti birtokot. (A helyzet a következő, 1935-ös birtokstatisztikai felmérésig szemernyit nem javult, sőt jelentősen romlott.)

Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy már a századelőn számottevő agrárszocialista szervezkedés színtere volt Hajdúszovát is. Különösen a rövid életű, 1900 áprilisában Mezői Vilmos szociáldemokrata hírlapíró és agitátor által alapított Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt befolyása erősödött meg, miután a párt 1903-tól kiterjesztette tevékenységét vidékre is, köztük Hajdú megye nagybirtok által uralt községei szegényparasztságára és földmunkásságára is. A függetlenségi és egyéb radikális jelszavakkal az MSZDP vezetőségét

balról támadó párt fővárosi talaját és proletárbázisát lassan elveszítve, egyre inkább demokratikus paraszti párttá változott. Nevében szocialista maradt, de programja elsősorban a birtokos szegényparasztság érdekeit fejezte ki. Emellett az agrárproletariátus érdekvédelmi harcát is vezette. A szegényparasztság és a mezőgazdasági munkásság körében szerzett sikereinek titka az volt, hogy sikra szállt a nagybirtokos állami megváltásáért, valamint a magyar nemzeti függetlenség teljes kivívásáért. A mozgalom tetőpontját jelentő 1903-as évben, több hajdúszovát város és község mellett mezőfista szervezet működött Hajdúszovát is. Néhány év múlva Mezőfisták befolyása nagyon leszűkült, mert nem támaszkodtak eléggé a radikális agrárprogramot hirdető szegényparaszti rétegekre, lemondtak a földreform megvalósításának gyors követeléséről, a függetlenség kérdésében pedig sok tekintetben a nacionalista polgári pártokkal kerültek azonos platformra. A mozgalom azonban így is jelentős szerepet játszott a szovát parasztság öntudatának mélyítésében, erejének felismerésében.

Maga a szervezett szociáldemokrata mozgalom, eltekintve az MSZDP-ből kivált Mezőfistáktól megfelelő proletárbázis híján és az MSZDP-nek a parasztság és az agrárproletariátus irányában tanúsított szűkkeblű politikája miatt az 1918-as polgári demokratikus forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaságot megelőző időszakban nem tudott igazán mély gyökereket ereszteni. A szociáldemokrata szervezkedéssel csupán a község néhány kisiparos és cserépgyári munkása került kapcsolatba. Ilyen irányú tevékenységével mindenekelőtt Hajdúszovát két jeles fia, *Márkus Vince* (1872—1958) cserépgyári munkás, illetőleg a paraszti sorsból nehéz körülmények között tanítónak, „emelkedett”, de osztályosai sorsával mindig azonosuló, a dolgozó tömegek érdekeit haláláig következetesen képviselő *Bernáth József* (1894—1979) tűnt ki. Az utóbbi kiváló képességeit eredményesen kamatoztatta a marxista irodalom, a kor progresszív szellemi mozgalma, a polgári radikálisok eszmérendszerének, a Galilei-kör, valamint a szociáldemokrata párt kiadványainak tanulmányozása során a forradalmi eszmék terjesztésében.

Az első világháború éveit súlyos megpróbáltatásokat jelentettek a falu számára is. Sokan voltak kénytelenek bevonulni és részt venni egy értelmetlen háború öldöklő küzdelmeiben. A keleti hadszíntéren többen estek a cári orosz hadsereg fogságába, majd a hadifogság hosszú és gyötrelmes éveit után, a bolsevik ügy eszméivel azonosulva a Nagy Októberi Szocialista Forradalom cselekvő részeseivé váltak, még később a polgárháború időszakában pedig internacionalista osztagok vöröskatonáiként kelték a belső és külső ellenforradalmi erők által szorongatott fiatal szovjet hatalom védelmére. A legismertebb hajdúszovát internationalisták *Bernáth József*, *Hajdú József* és *Juhász Imre* szovjet-oroszországi tevékenységükért az októberi forradalom 60. évfordulója alkalmából elnyerték a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége által adományozott magas kitüntetést, a Harci Erdeméért Erdeméretet.

A háborús összeomlás közepette itthon is forradalmi indulatok feszültek. A Károlyi Mihály vezette győztes polgári demokratikus forradalom Hajdúszovátot is érezetett hatását. Az új törekvések homlokterébe főként a közigazgatás demokratizálása és a földkérdés radikális megoldásáért vívott harc került. A közigazgatás demokratizmusának fontos állomása volt a demokratikus pártok küldötteiből megalakított „néptanácsok” intézménye, illetőleg később a munkásság újabb képviselőiből kibővített nemzeti tanácsok létrejötte. A kettős feladatot, a korábbi reakcionárius törvényhatósági bizottságok és helyi hatalmi szer-

vek, illetőleg a kormánynak azt a célját, hogy a „néptanácsok” létrehozásával a paraszttanácsok és munkástanácsok kezében levő hatalmat ellensúlyozza, valamint a reakciós közigazgatás ellen indított támadásoknak elejét vegye, csak részben sikerült megvalósítani. A falusi munkás- és agrárproletariátus küzdelme a helyi hatalomért, a néptanácsok-ról hozott törvény után is folytatódott. Január végén Felsőjózsa községben a „nép fenyegető magatartása miatt” a közigyűző kénytelen volt lemondani, az egykei parasztok pedig azért követelték a főjegyzőt távozását, mert földigényüket nem támogatta. Márciusban Derecskén és Hajdúszovátón az egész előjárásnak le kellett mondania. Az utóbbi községben szintén, azért, mert a vezetők a földért folytatott küzdelemben a parasztság bizalmát elvesztették. Másfelől viszont 1919 kora tavaszán a megye parasztságának a föld megszerzéséért folytatott általános harcán belül egyre szélesebb formában jelentkezett a mezőgazdasági munkásságnak a munkaadók elleni küzdelme. A nagybirtokok és a kulák-gazdaságok cselédsége többek között a sárréti uradalomban, Újlétán, Kabán, Földesen, Püspökladányban, Hajdúszoboszlón és Hajdúszovátón, az új esztendő beköszöntével megtagadta a szerződéses megújítását, mások pedig béruknek a felemelését követelték. Sőt egyes helyeken a parasztság nyomására a földmunkák megkezdését sürgető tavasz közeledte miatt, ha mégoly vonatottan is, egyes helyeken megkezdődött a bérletek osztása, s a földbirtokosokkal való tárgyalások eredményeként több helyen sor került kisbérletek osztására. Am mindezek nem átfogó, sokkal inkább figyelemelterelő akciók voltak. Ezért a hajdúsági földnélküliek Debrecenben, Hajdúszoboszlón, Hajdúnánáson, Hajdúdorogon, Vámospérsécsen és nem utolsósorban Hajdúszovátón már nem kérték, hanem határozottan követelték a földosztást, esetenként pedig megszállták a nagybirtokokat és kezükbe vették annak irányítását.

A nagyarányú paraszti radikalizálódásra igen jellemző, hogy a vármegyei kormánybiztos egy 1919 március közepén kelt jelentése szerint „a néphatalom hangulata a régi uralkodó rétegek iránt ellenséges a Debrecen városból kiinduló nézetirányítások folytán”. A kormánybiztos azt is hangsúlyozta, hogy a leszerelt katonák magatartása miatt Debrecenben, Földesen, Hajdúszoboszlón és Hajdúdorogon nagyfokú nyugtalanság észlelhető, 8 községben az élelem nincs biztosítva, 10 községben nagyarányú a munkanélküliség, a felsoroltakon kívül több községben, közöttük Hajdúszovátón pedig „sokan nem állnak munkába”. Így köszöntött be a burzsoá királyi román hadsereg támadása miatt csak alig egyhónapos proletárdiktatúra időszaka Hajdúszovátón is. Ha a rövidéletű Tanácsköztársaság nem is teljesedhetett ki teljes valójában, Márkus Vince tevékeny közreműködésével itt is megalakult a direktórium, sor került a helyi pénztézet, valamint a jelentősebb földbirtokok államosítására és egy sor egyéb radikális intézkedésre.

Az ellenforradalmi rendszer negyedszázada

A proletárdiktatúrát korán derékbatörő román megszállás, majd történelmünk egyik legtragikusabb időszaka, az ellenforradalmi rendszer megpróbáltatásokkal terhes korszaka volt az ország és a község életének. Az ellenforradalmi terror, a két forradalmat követő rendkívül erőszakos, mindenfajta baloldali tevékenységet tüzzel és vassal sújtó uralmi rendszer sem tudott gátat vetni a magasatos célokért küzdők tevékenységének. A forradalmi munkásmozgalom immár végérvényesen

gyökeret vert Hajdúszovátón is. Ebben jelentős szerepük volt a Szovjet-Oroszországból 1921—22-ben hazatért internacionalista harcosoknak, *Bernáth Józsefnek, Hajdú Józsefnek és Juhász Imrénnek*, illetőleg a község baloldali gondolkodású munkásainak, agrárproletárjainak. A szervezett munkásmozgalmat minden áron akadályozni akaró légkörben, a szociáldemokrata mozgalom falusi szervezkedését tiltó Bethlen—Peyer paktum nyomán egy olyan kivételes helyzet állott elő Szovátón, hogy legális lehetőség híján éppen a leginkább üldözött illegális kommunista tevékenység bontakozott ki elsőként, jöhetett a paktum korlátozó intézkedéseit is sikerült sokaknak megkerülni. 1922-ben például *Bernáth József* több társával Budapestre utazott, ahol beléptek az MSZDP-be. Ettől kezdve szovátiaiak is gyakran bejártak Debrecenbe, az ún. Margit-fürdőbe, a szociáldemokrata párt rendezvényeire. (A baloldali tevékenységéről közméret *Némedi Lajos* tanító a hatóságok üldözés elől 1921-ben Gyulára ment tanítani, míg az ugyancsak radikális gondolkodású *Szabó Károly* éppen *Bernáth József* cserélte el gyulai állását hajdúszovátóra.)

Annak ellenére tehát, hogy a KMP az 1920-as évek elején, az ellenforradalom, a fehérterror brutális megtorló akciói közepette igen nehéz helyzetben volt, a kommunisták illegálisba vonulva már a 20-as évek első felében hallattak magukról, létrehozták üzemi, vidéki területi sejtjeiket és egyéb szervezeti egységeiket megyénkben is. A kommunisták egymás közötti illegális szervezeti kapcsolatokat teremtettek és felsőbb kapcsolatok kiépítésével is megpróbálkoztak, gyakran nem is eredménytelenül. A felszámolt illegális sejték és a letartóztatottak helyébe újak állottak. Mindig akadtak bátor és tettekre kész emberek. Az egyik legerősebb és legaktívabb falusi sejtsszervezkedés, illegális kommunista tevékenység szintere a megyében éppen Hajdúszovát volt. *Bernáth József*, hadifogoly-internationalista, a bolsevik párt tagja, a moszkvai pártiskola egykori hallgatója visszaemlékezésében részletesen ismerteti a hajdúszovátai kommunista pártsejt megalakulását, tevékenységét, illegális debreceni kapcsolatait és ezzel összefüggésben a debreceni kommunisták ugyancsak internacionalista harcosársak közül *Orbán Péterrel, Grecula Sándorral, Hajdú Gyulával* és orosz származású feleségével, valamint *Szabó Sándorral* és *Orbán Lajossal* fenntartott kapcsolatait említi. Az utóbbi természetesen juttatott el hajdúszovátai elvtársainak előre elkészített csomagokban illegális pártkiadványokat és egyéb anyagokat. A debreceni illegális találkozók színhelye *Orbán Péter* lakása volt, aki a bőripari munkások szervezetében végzett illegális munkát és tagja volt a debreceni pártsejtnek. A 20-as évek 16—20 fős szovátai pártsejtje „többlépcsős” volt, a törzssejt tagjai vezették a közvetlenül velük kapcsolatban levő sejtjeiket, a harmadik lépcsőről már csak az összekötők tudtak.

A kommunista-baloldali tevékenység, a szervezkedés kemény magján túl egyéb illegális és félillegális kereteket is igyekezett keresni magának. A *Bernáth József* által létrehozott illegális sejt már 1921 őszén beépült az egyházi vezetőség énekkarba, majd a legális munka színterévé fejlesztették a „nád-vágókört”. Ez utóbbit azonban az azeri formális ürüggyel, hogy alapszabálya nem volt, a csendőrség betiltotta. A nád-vágókör létrehozásáról és illegális jellegű tevékenységéről *Hajdú József* visszaemlékezésében az alábbiak olvashatók: „Nád-vágókört akartunk létrehozni, ahol politikai szervezkedéshez akartunk fogni. A mai Rákóczi utcán, a Sain Kálmán féle házban, tehát Sain Kálmánnal gondoltuk a gyülekezéseket, de a csendőrség megneszelte, és állandó zaklatás következett. — Nem lehetett megbeszélést tartani. Papp Károly,

Vass József, Győrfi László voltak azok, akikkel szervezkedni akartunk. Ezek az elvtársak már meghaltak. Márkus Vincével, a mozgalom fejével azonban kapcsolatot tartottunk. Az utcán való találkozáskor nem lehetett megállni és beszélgetni, csak egymás mellett elhaladva, pár odavetett szóval kérdeztük egymástól: »Mit hallottál?« Sain József (borzas Sain Józsefnek nevezték a faluban, az akkori Hajnal, ma Bocskai utcában lakott) elvtárs is bekapcsolódott. Veled is, ha találkozunk. Kérdeztük: »Mit hallottál?« Mészáros Imre (már ő is meghalt) volt az, aki gyakran bejárt Debrecenbe (...), hogy híreket hozzon. Sajnos komolyabb szervezkedésre nem kerülhetett sor, mivel mint volt hadifoglyok a csendőrség részéről megfigyelés alatt állottunk ...»

Az illegális kommunista tevékenység első szakasza 20-as évek második felére lezárult, miután a baloldali jellegű szervezkedéseiről közismert Hajdúszovátára a politikai rendőrség igen „nagy gondot” fordított. Az üldözöttek áldozata lett *Bernáth József* is, akinek a presbitériummal és a falusi kulákokkal való politikai összeköttetése addig mentek, hogy egy kulák küldöttség ment fel 1928-ban a minisztériumba és „fertőző betegség” címén kérték Bernáth József nyugdíjazását. Bár később többször igazolta a tisztiorvos egészséges, munkaképes voltát, tanítói munkakörben a Horthy Magyarországon többet nem dolgozhatott. Az iskolából is ki kellett költöztetnie. A községnél vállalt inspektorként. A szováti főjegyző tudomására hozta, hogy ő is a falu 54 politikailag gyanús személye közé tartozik.

A szociális elégedetlenség más síkokon is kifejezésre jutott a 20-as években. A földmunkások sztrájkmozgalmának megakadályozására, illetőleg letörésére a főispán irányításával megszervezték a „nemzeti munkavédelem” Hajdú megyei vidéki csoportjait, így Hajdúszovátot is. A társadalmi elégedetlenség leglátványosabb kifejeződését az országos választások jelentették. Így sikerült az 1926-os választásokon hatósági erőszakkal, csalással és vesztegetéssel megfosztani a mandátumától nemcsak a Mezői-pártot, hanem az akkor még jobboldali, fajvédő programmal fellépő, de már a „józan eszmélés” útján haladó Bajcsy-Zsilinszky Endrét is. A főispán a választások során a csendőrség segítségével Hajdúszoboszlóra 3, *Hajdúszovátára* 3 (!), Kabára 2, Hajdúszámonba, Vámospercsre és Mikepercsre 1—1 katonai karhatalmi alakulat kirendelését sürgette.

A Hajdúszovátán folytatott munkásmozgalmi tevékenység jelentős fejezete kapcsolódik a szociáldemokrata mozgalom 30-as évek elejére eső talpraállásához és megizmosodásához. Az 1929—33-as gazdasági világválság következményeként felszínre törő baloldali nyomás hatására a kormánypolitika, legalábbis átmenetileg, kénytelen volt eltekinteni a szociáldemokrata szervezkedés vidékre történő kiterjesztésétől. Az MSZDP falusi szervezőmunkája nagyobb erővel a párt agrárprogramjának kidolgozása és elfogadása után, 1930 végén indult meg. 1931 tavaszán az MSZDP budapesti titkarsága kérte a püspökładányi járás főszolgabíróját, hogy vegye tudomásá Nádudvar és *Hajdúszovát* községekben a pártszervezet megalakítását, ő azonban ezt elutasította, holott a mozgalom már élt és jelentős eredményeket produkált. 1932 tavaszáig Hajdú megye minden községében és városában megalakultak a párt-szervezetek. Hajdúszovátot csak a befizetett tagsági járulékaik alapján 80 főre becsülhető az MSZDP-tagok száma. A valós helyzet, a szervezett erő viszont ennél jóval nagyobb volt, hiszen a nincstelen agrárproletárok a tagsági díjat nem tudták rendszeresen fizetni, másrészt pe-

dig sokan érzelmileg azonosultak ugyan a pártszervezet céljaival, de anyagi körülményeikből adódó nehézségek miatt a beíratási és tagsági díjak fizetését nem vállalták, s nem léptek be a pártba. A tagság túlnyomó többségét szegényparasztok, kisebbik részét pedig kisiparosok alkották. A mezőgazdasági munkások, kisparasztok új és hatékony földreformot, magasabb munkabéreket, politikai szabadságjogokat, általános választójogot, szervezkedési jogot, az üldözöttek megszüntetését, a tisztviselőik számának csökkentését, a kórházi költségek leszállítását, az SZDP-nek az elnyomás ellen vívott következetes harcát, de elsősorban az új földreform kiharcolását követelték.

A hatósági üldözöttek a szervezkedések és tüntetések — olykor véres — megtorlásai és a jobboldali vezetés megalkuvó politikája nyomán az SZDP a 30-as évek derekára majdnem teljesen kiszorult a megye falvaiból, az ország egyik legerősebb hajdú megyei vidéki pártszervezetei meggyengültek. A KMP erőfeszítései eredményeképpen a második világháború éveiben, 1942 végétől, 1943 elejétől kezdve egy újabb erőteljes fellendülés és balrafordulás ment végbe a debreceni szociáldemokrata szervezetben a peyerista, jobboldali irányvonallal szemben. A változások első lényeges jele, hogy baloldali SZDP-vezetők kerültek az 1942. december 29-én megválasztott végrehajtó bizottságba, de ismét bekerültek a kommunisták is (*Németi Irén, Becskereki Sándor, Juhos Lajos és Sándor László*). Ez az irányváltás fellendítette a falusi mozgalom ügyét. 1943 májusa és júniusa között a debreceniek komoly szervező munkát végeztek és felvették a kapcsolatot 14 hajdú vármegyei községgel, köztük június elejéig *Hajdúszovát*tal is. A félig illegális szintre is kiterjesztett szervező munka célja az volt, hogy a pártot belül szűkebb, titkosan és sejtyszerűen szervezett szociáldemokrata csoportok alkossák a falusi szervezkedés „kemény magját”, amelyre egy későbbi „fordulat” esetén támaszkodni lehessen. Ez a törekvés azért is érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert sok helyütt, így Szovátán, a legalitás kereteit kereső, de már távolabba tekintő, akár a kommunistákkal is együttműködő mozgalmi tevékenység párhuzamosan, sokszor alig elválasztható, egymást sok szállal átszövő formában folyt a kommunistákéval.

Itt kell ismét visszatérni a kommunista mozgalom helyzetére és szerepére. A 30-as évek elejétől ismét erőre kapott *Hajdúszovát*ot az illegális kommunista szervezkedés, amely végsősoron 1921 és 1944 között állandóan jelen volt a faluban és olykor a község határain túl is fontos tényezője volt a mozgalomnak. A pártejetettől kezdve a legszorosabb szervezeti kapcsolatok a *Tóth Mihály* körül csoportosuló és általa irányított debreceni kommunista szervezetekhez fűzték.

Bernáth József visszaemlékezése szerint *Hajdúszovát*on „az illegális párt tagjai és vezetői 1921—44-ig a következők voltak: *Kalmár Demeter, Váradi Kálmán, Bányai Lajos, Harsányi Vince, Péresi Gyula, Sain Antal, Balogh Gyula, Tarr Gerzson, Bernáth Vince, Jakus László, Bernáth József, Szabó Imre, Szöllösi János, Szöllösi István, Bíró János, Hajdú József, Tóth János*”. A felsoroltakon kívül szervezetileg is a mozgalomhoz kötődött még *Juhász Imre, Márkus Vince, Mészáros Imre* és a kiterjedt Sain-család több tagja, nem is szólva azokról az együttérzőkről és együttműködőkről, akiknek támogatása és segítése nélkül a szováti kommunisták nehezen tudtak volna eredményes munkát kifejteni, a falu szegényparasztoit a felszabadulásra, s az elkövetkező forradalmi átalakulásra felkészíteni. A község kommunistái illegális

sajtótermékek, háborúellenes rölapok terjesztésén túl, olyan összejöveteleket tartottak, ahol politikai eseményeket vitattak meg, a második világháború időszakában pedig már egy új világ eljöveteletét terveztek. Álmaik, s terveik megvalósítására a felszabadulással teremtődtek meg a feltételek.

A felszabadulás és a népi demokratikus átalakulás

Hajdúszovátot az előrenyomuló Vörös Hadsereg egységei 1944. október 9-én szabadították fel, új, legdicsőbb fejezetét nyitva meg ezzel a község fejlődésének.

A falu forradalmi és baloldali erői szinte a felszabadulás pillanatában aktivizálódtak, és élére álltak a demokratikus kibontakozásnak. Az orosz nyelvet bíró, a szovjet katonák részéről eleve nagy megbecsülésnek és tekintélynek örvendő egykori hadifogoly-internacionalisták tolmácsként segítettek a Vörös Hadsereg katonái közigazgatásának a munkáját, közvetlen és jó kapcsolatot biztosítottak a felszabadított és a lakosság között. A korábbi évtizedek, az olykor reménytelennek és kilátástalannak tűnő mozgalmi tevékenység tapasztalatai az új élet hajnalán kamatoztak. Kommunista és baloldali gondolkodású agrárproletárok és munkások élére álltak a demokratikus újjászületésnek, a helyi politikai hatalom meghódításának, az élet újraindításának, a demokratikus pártok, a népi-hatalmi szervek stb. kibetehívésének, egyáltalán a népi demokratikus forradalmi folyamat kibontakozásának. Létrejöttek a demokratikus pártok (az MKP, az MSZDP, a Nemzeti Parasztpárt, Független Kisgazdapárt) helyi szervei. Az MKP helyi szervezete 1944. december 10-én alakult meg. Hogy viszonylag miért ilyen későn, két hónappal a község felszabadulása után került csak sor a hivatalos párt-alapításra, a körülmények ismeretében kézenfekvő a válasz.

A faluban természetes volt már évtizedek óta a kommunisták és a párt jelenléte, megalakulásának hivatalos deklarálása pusztán formai kérdés volt, a felülről jött eljárásjogi kezdeményezés indokolta. A párt alapító tagjai az alábbiak voltak: *Balogh Gyula, Bánnyi Lajos, Bernáth József* (titkár), *Biró János, Boros István, Csöke Lajos, Hajdú József, Juhász Imre, Márkus Vince, Mészáros György, Mészáros Imre, Mészáros Pál, Mózsik Sándor, Parti Sándor, Rác Lajos, Szabó Géza, Szabó István, Szabó Mihály, Szöllösi Sándor és Tóth István.*

A párt szervezeti erőinek és befolyásának bizonyítéka, hogy 1946. április 1-én taglétszáma már elérte az 523 főt, a felnőtt lakosság 1/5-ét. Ez kivételes szervezethez képest számított abban az időben.

1944. december 31-én alakult meg a Nemzeti Bizottság, amelynek titkára: Bernáth József lett. 1945. január 1-én, az MKP titkárának, Debrecenbe küldött jelentésében többek között azt hangsúlyozta, hogy a faluban „A hangulatot és a tempót, a Párt biztosan irányítja”. A közegben a párt vezetésével a népi demokratikus forradalom, az ismert körülmények között lépésről lépésre kiteljesedett. Fontos az országos közvéleményt is felkeltő lépés volt, amikor 1945. február 11-én tizenegy tagú hajdúszovátai küldöttség kereste fel a miniszterelnököt és a Földművelésügyi Minisztert Debrecenben, Bernáth József tanítónak a Magyar Kommunista Párt titkárának, a Nemzeti Bizottság elnökének vezetésével.

A küldöttség által átnyújtott memorandum az új hadsereg létreho-

zása, közigazgatás további radikális demokratizálását és az azonnali földreformot sürgette. A népi demokratikus forradalmi folyamat további állomásai az országos történések részeként Hajdúszovátot is egyre közelebb hozták a népi demokratikus forradalom győzelmét. 1948 nyarára itt is megteremtődtek a proletárdiktatúra megvalósulásának társadalmi-gazdasági, politikai, szervezeti és tudati feltételei.

Hajdúszovát példája is azt bizonyítja, hogy minden ami ma van, szocialista fejlődésünk látványos és szép eredményei jórészt azoknak köszönhetőek, akik előttünk jártak és odaadón vállalták a szocializmus nemes ügyének szolgálatát.

A FELHASZNÁLT FONTOSABB FORRÁSOK JEGYZÉKE

1. Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története. Szerk.: *Tokody Gyula*. Debrecen, 1970.
2. A Magyar Kommunista Párt szervezeti fejlődése Hajdú és Bihar megyében 1944–1948. Szerk.: *Serfiek István*. Debrecen, 1974.
3. „Szóljatok róla, / Hogy el ne tűnjön nyomtalan...” A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. 2. jav. és bőv. kiad. Szerk.: *Kiss István*. Debrecen, 1976.
4. Negyvenheten a százazereből. Hajdú-Bihar megyei internacionalisták a forradalmi munkásmozgalomban. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: *Baranyi Béla*. Debrecen, 1983.

AZ AGRÁRSZOCIALISTA MOZGALMAK TÖRTÉNETI FÖLDRAJZÁBÓL

SZABÓ FERENC

A kutatások jelenlegi állása szerint 1890 és 1906 között, voltaképpen tehát tizenhat esztendőig átfogva beszélhetünk Magyarországon — a tartalmi és szervezeti jellemzők alapján — a sorosan vett agrárszocialista mozgalomról. Másfél évtized meg-megújuló küzdelmei során a mezővárosok és falvak szegénysége (nincstelenség és kisföldesek) több irányzatban, az összefogás és a szocialista agitáció legeredményesebb, a helyi körülményekhez legjobban kötődő formáit keresve próbálta kifejezésre juttatni sajátos érdekeit, a paraszti életmódhoz és kultúrához is kapcsolódó eszmei magatartást.

Az agrárszocialisták három fő szárnya (1. a Magyarországi Szocialista Demokrata Párthoz tapadó és 1890-től folyamatos tábor, 2. az 1897-ben indult és Várkonyi-féle ún. független szocialista mozgalom, 3. továbbá az 1900-tól önálló párttá alakult és Mezőfi vezette újjászervezett szocializmusdemokraták) és a hozzájuk számítható különböző szervezkedések (mint a balmazújvárosi Pokrócz-féle mozgalom is) időbeli és területi kiterjedése igen jelentős eltéréseket mutat, amelyekről inkább csak összegző, mint területileg részletesebben kibontott ismereteink vannak. Leginkább a különböző kongresszusokra küldötteket delegáló helységek neveit szokták szám szerint vagy külön felsorolva szerepeltetni a különböző feldolgozások. Igaz, hogy inkább egyes időmetszetek szerinti statikus állapotot lehet adatokban megragadni, mint a mozgalom gyakori kisebb területi változásait. A helytörténeteszek és a honismereti

mozgalom résztvevői a rendkívül szükséges részletesebb feltárás érdekében, sajátos eszközeikkel, sokat tehetnek.

A helytörténeti kutatásban és a honismereti mozgalomban egyformán jól alkalmazható, de manapság csak elvétve követett történeti földrajzi módszerek kínálta lehetőségekre szeretném irányítani emiatt a figyelmet a továbbiakban, egy számunkra oly jelentős történeti probléma példáján.

A kronológia részletes rögzítésével egyidejűleg elvégezhető térképre vetítéssel (lokalizációval) az agrárszocialista mozgalmak egészének és egyes — élesen nem is mindig elkülöníthető — irányzatainak elemzéséhez jelentős számban tűnnek föl újabb vagy már ismert összefüggések. Az adatok kellően differenciált térbeli ábrázolásával — az időrend fonálán haladva — a korabeliek által „földmunkás szocializmus”-nak nevezett mozgalomról összességében a „síkföldi” (nagyobb részt alföldi) jellegét kell legelőször megállapítani. A régi Bihar, Arad és Zemplén megyék enyhén hegyes vidékeivel együttesen az agrártermelés fő területeit képező Kárpát-medencei síkság szinte teljes egészét, tehát a Dunántúl délkeleti harmadát is áthatotta vagy erősebben megérintette az agrárszocializmus a kilencvenes évek második felében: 1897 végéig, 1898 elejéig. Hasonló szélességben csak az 1906. évi szervezett aratósztrájkok elterjedése mutatható ki. A síkföldi, zömében alföldi köztársasági mozgalmi bázisterületet a térképen — a Dráva vonalánál kezdve és az óramutató járásával azonos irányban haladva — nagyjából így rajzolhatjuk körül: Eszék — Nagykanizsa — a Balaton vonala — Mór — a Dunakanyar — az Északi-középhegység déli lejtője — Ungvár — függőlegesen délre a Marosig — onnan Versec és Pancsova irányában a Dunáig — a Dunán a folyás ellenében haladva a Drávaig.

A kronológia rendje szerint, az egyes mozgalmi szakaszokat, illetve irányzatokat figyelve, az eddig vázlatosan jelzett területen belül bontakoznak ki a térképen a valóban izgalmas tények, s nem lebecsülendő ötleteket kaphatunk azok magyarázatára is. Természetes, hogy a mélyreható elemzésre csak az a kutató vállalkozhat, aki a tárgyalni kívánt terület gazdasági-társadalmi viszonyait, az elvi és szervezeti kérdéseket már nagyon megbízhatóan ismeri, s nem hagyja magát a topográfiai adatok könnyen kínálkozó látszóösszefüggéseitől félrevezetni. Hadd idézzem a tévedési lehetőségek egyik példájaként az agrárszocialista küzdelmek idején először kirajzolódó Viharsarok körüli megalapozatlan véleményeket. A döntően a Körös—Tisza—Maros közére (azaz lényegében a régi Békés, Csanád és Csongrád megyékre) kiterjedő, régebbi történeti tájainkhoz képest újabb mozgalmi-politikai tájegység megnevezése Fėja Géza 1937-ben kiadott, hasonló című könyve alapján vonult be a közhasználatba. A leegyszerűsítő vélekedések szerint az elnevezés az örökös paraszti és proletár elégedetlenséget és lázongást fejezi ki. Ezek szerint ahol parasztmegmozdulások, szocialista szervezkedések, öntudatos földmunkás küzdelmek folytak, ott végső fokon mindenütt „Viharsarok” volt. E tetszetős gondolat alapján nemhogy az agrárszocializmusnak az előbbieken körülrajzolt bázisterülete, de a régi országterület nagyobb része is „Viharsarok” lehetne, ami nyilván nem fogadható el. Más megközelítésre van szükség: A mozgalmi töltést asszociáló Viharsarok tájnév mögötti eszmei és eseménytartalom, a tájmeghatározó történeti folyamatok egysége, következményeik sajátos együttese hordozzák a lényegét. (Mint pl. a török utáni betelepülés, a mezővárosi

fejlődés külön vonásai, a földhiány, a termelési szerkezet és a népesség alakulásának ellentmondásai, a paraszti tudatvilág összetevői.) Ilyen megközelítéssel a Fėja Géza és Erdei Ferenc értelmezését követő (tálmilag Ecséri Lajos által már 1898-ban körülhatárolt) Viharsarok térsége és határai körül kevés vita lehetséges, mert északon a nagykun és a hajdúvárosoktól, délen a Marostól lefelé elterülő Bánáttól, a Duna—Tisza közén a Bácskától a más történeti utat befutó Békés—Csanád és Csongrád világosan elkülönült. Fogalmazhatunk úgy is, hogy Fėja Géza egy területileg jól körülhatárolható tájnak adott találó nevet, nem ő találta ki a tájat.

Az agrárszocialista szervezkedések térbeli megjelenítésének kutatását segítő hasznát (az igen fontos szemléletesség mellett) akkor tapasztalhatjuk még közelebről, ha tájegységi aspektusból vizsgálódunk. (Témánk szempontjából itt a nagyon elasztikus „tájegység”, „régio”-fogalmakat eleve szigorúbban, de mégis rugalmasabban kell értelmezni, így pl. nem szabad mereven követni sem a korabeli, sem a mai közigazgatási határokat.) Mérvadóknak csak a *jellegalakító* gazdasági-társadalmi, politikai és kulturális tényezők összevetése alapján kirajzolódó határvonalakat fogadhatjuk el. Az ilyen módon előállítható „alaptérképekre” felvitt, egységesen értelmezett és ábrázolásra előkészített kronologikus mozgalomtörténeti adatok bizonyos mértékig már eleve magyarázzák egymást és önmagukat. Nagyon sokat segíthetnek az efféle térbeli elhelyező munkák a *Budapesten kívüli mozgalmi centrumok* kiépülésének és időnkénti „helyváltotatásának”, a szervezeti vonzásnak és vonzódnak a megbízhatóan bizonyított felismerésében. Csak néhaneyt említenek meg az Alföldön ilyen szempontból megállapítható tényekből, tendenciákból. A legfontosabbak közé tartozik a századforduló őt alföldi tájselező központjának — Nagyvárdnak, Debrecennek, Aradnak, Temesvárnak és Szegednek — mozgalmi vonzása, a változásokkal együtt. Az adatok szerint pl. az eléggé iparosodott Arad tapasztaltabb szocialista munkásszervezetei már 1891 tavaszától kezdve tájegységi agitációkra és szervezkedésre vállalkoztak, tevékenységük a hőskorban öthát megyében játszott erjesztő szerepet, s kisugárzott többek között Debrecenig is. Temesvár szocialistái jóval megelőzően országos visszhangot kelte küzdöttek. Szeged, Debrecen és Nagyvárd szervezeti munkássága, szocialista vezetői a századforduló körüli esztendőktől vállalkozhattak a közvetlenebb környéken túlnyúló szervezésre. Ennek földrajzi határai a mozgalmi fellendülést vagy apályt követve módosultak, bizonyos állandó körvonalak azonban kikövetkeztethetők. Így jelezhetjük pl. azt, hogy Szeged mozgalmi vonzása 1900 előtt a tiszántúli részekben szinte alig volt érzékelhető, az 1900 utáni években viszont már más lett a képlet: a Tisza-parti város déli irányban jól kiépített, a Tiszántúllal felé pedig növekvő kapcsolatokkal rendelkezett. Nagyvárd szocialistáinak „hatóköre” szintén a századforduló tájaitól tájult ki a hatalmas kiterjedésű Bihar megyén kívüli városokra, egyes községekre is. Ha az Alföld mozgalmi centrumainak kisugárzását körvonalazzuk, jól látható, hogy az SZDP által ekkoriban kiépíteni kívánt kerületi titkárságok egy már meglevő gyakorlatot és kapcsolathálózatot intézményesítettek volna. Az Alföld korabeli nagyobb városai szocialista szervezeteinek fentebb jelzett kapcsolatrendszerében az agrárszegénységgel történő együttműködésre nem mindig fordítottak számottevő energiát, az SZDP ortodox politikája következtében sem. Sajátosan érdekes viszont, hogy a térkép eléggé világosan jelzi az SZDP-kapcsolat-

HONISMERET ÉS ISMERETTERJESZTÉS

KRUPA ANDRÁS

I.

A honismereti tevékenység 1960 óta tekinti önmagát országosan tömegméretű mozgalomnak. Az azóta eltelt negyedszázados működése történetileg is figyelemreméltó eredményekkel büszkélkedhet, annak ellenére, hogy intenzitása időközönként különbözőképpen nyilvánult meg.

A mozgalomnak szinte kizárólag általános célja és feladata a magyar állampolgároknak a hazához, a szocialista társadalmat építő országhoz a lokálpatriotizmus útján való hozzákötése.

Nem véletlenül bontakozott ki 1956 után. A hazával, az igazi hazaszeretet fogalmával kapcsolatos tudatbeli zűrzavar feloldásához, a szocialista hazafiság kibontakozásához az egyik tiszta csatornát jelentette. Számvetést és szembesítést a múlttal és a jellel. Történelmi szükségesség élesztette tehát fel a szocialista nemzetiség válságformáit, a szocialista nemzeti egység kikovácsolódását segítő fórumként, melyhez alapot az MSZMP következetes irányvonala teremtett.

Egyik legfontosabb eleme, hogy tudatosította: a társadalomépítés általános feladatai csak a helyi feladatok teljesítésével együtt valósulnak meg jól. A hazaszeretnek a szocialista nemzeti ügy szolgálatán, kifejezésén belül fontos összetevőjét alkotja a szülőföld, az élet- és munkakörnyezet iránti aktív érzelmi kapcsolatkomplexum. Az egyéneknek, a kisebb-nagyobb kollektíváknak a lakóhelyükért, az önmaguk tudati fejlesztéséért végzett konkrét tevékenysége hatalmas erőt jelent, és fontos mozgatórugója az egész hazra, az ország érdekei kielégítésének. A honismereti mozgalom végsősoron tehát a közjó, a közműveltség emelésén fáradozik.

A tudományos ismeretterjesztés szervezete, a TIT 1841 óta létezik, s hazánk legrégebbi közművelődési egyesülete. Alapvető célja közel másfél százados munkálkodása során nem változott: mindig a magyar társadalom művelésének a szolgálata állt a tevékenység középpontjában.

Rövid összefoglalónknak az a feladata, hogy két azonos célú szervezet, ill. mozgalom közös és sajátos jegyeit bemutassuk, és utaljunk az összefonódás, ill. az összefogás társadalmi hasznára. Az összevetéshez azért választottuk a társadalmi szinten rendkívül sokágú ismeretterjesztési folyamatból a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat tevékenységét, mert e szervezet kizárólagos feladata a tudományos ismeretterjesztés, ezáltal pedig azokat a tényezőket is magába foglalja, amelyek általában az ismeretterjesztésre jellemzőek. 1953. az újjászerveződés óta a TIT-nek a szocialista hazra és társadalom művelődési szükségleteit kell kielégítenie. Ezt három síkban valósítja meg:

- az általános műveltség fejlesztése,
- a szakmai műveltség továbbfejlesztése,
- s e kettőtől elválaszthatatlanul a társadalom világnézetének a formálása.

Az 1982-ben jóváhagyott alapszabály ezt így fogalmazta meg: „A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat alapvető feladata: a marxizmus-leninizmus világnézetére épülő tudományos ismeretek széles körű terjesztésével hozzájárulni az általános és szakmai műveltség elmélyítésé-

tartás áttételeinek falusi gyengeségeit, számos ponton az elmosódó határait. Jelzi a külön közvetítő agrárszocialista bázisokat is, amelyek a paraszti világhoz közelítve kisebb-nagyobb területet fogtak át: Orosházát, Hódmezővásárhelyt, Ceglédet, Szentest, Balmazújvárost, Mezőtúrt, Kiskunhalast stb.

A történeti földrajz néhány általánosabb szempontját az agrárszocializmus kutatására alkalmazva pár konkrét gondolatot arra nézve említenék végül, hogy az 1890—1906 közötti agrárszocialista fél évtizedről célszerűen mit és milyen mélységben érdemes térképen elhelyezve bemutatni, illetve jellemezni. Helyes, ha a tárgyalni kívánt terület körülményeit megválasztása után — az agrárszocialista mozgalmak minden lényeges ott történt mozzanatát topográfiaileg is megvizsgálva — olyan tartalmi vonásokat, jellemző adatokat keresünk, amelyek összemérhetők vagy legalább részben általánosíthatók. (Egyénileg kidolgozott, nem bonyolult jelrendszerrel ezeket ábrázoljuk azután egy vagy több térképen.) Bemutatható az agrárszocialista mozgalom bizonyos lényeges időmetszetek szerint: 1891 (indulás), 1897/98 (a Várkonyi-mozgalom kiválása és legnagyobb elterjedése), 1903: a Mezőfi-mozgalom csúcsidőszaka, 1906: a szervezett aratósztályok, az agrárszocialista mozgalom beolvadása a Földmunkásszövetségbe. Az egyes irányzatokhoz tartozó szervezetek eltérő színekkel vagy más módon történő jelzésével (akadt olyan település, ahol mindhárom irányzatnak helyi szervezete volt!) egyszerre érdemes egy másik térképen feltüntetni a szocialista irodalom, s különösen a *szocialista sajtó* visszhangjára, előfizetésére, küldésére, kérésére vonatkozó tényeket, a legális vagy tiltott *gyűlésekről* tanúsító adatokat. Érdemes ábrázolni a szocialista *agitátorok*, „vándorpostolók” megjelenési helyeit, útvonalát is adott időszakokban és személy szerint. A *bérfarcok* esetében a színhelyen túlménoen a tömegesség és az elért eredmény érdemi meg leginkább a bemutatást, a szervezetséggel a háttérben.

Az ábrázolásra csábító tényekből kibontható lehetőségek sokféle irányba mutatnak. A kutató személyes találatekonysága és adatfeltárásának mélysége szerint adott esetben egy nagyobb település valamelyik kerületéig vagy határrészéig, egyes uradalmáig terjedhet a topografikus elemzés és bemutatás.

Néhány vonatkozást, pár csábító ötletet villantottam csupán föl a történeti kutatás és a földrajz nyújtotta módszertani lehetőségek összekapcsolására. A kapcsolódásnak természetesen kellene lennie, hiszen a história és a geográfia hagyományosan egy anya gyermekei. Sajnos, ma mégsem mondhatjuk el, hogy testvériségük természetesen megvalósul. Úgy tűnik, a térbeli tájékozottság, a térképhasználat meggyengült, nem mindig kapja meg a kellő tiszteletet. A történeti földrajz szélesebb körű követése kétségkívül időigényes, de roppant izgalmas eredményeket hozhat, a személyes felfedezés örömeivel.

hez, erősíteni a szocialista hazafiságot és segíteni a szocialista közgondolkodást, demokrácia és életmód fejlődését.¹ Mindez feltételezi a tudományos ismeretek közreadásának közvetlen hatékonyságát és a résztvevőknek — az így szerzett tudás felhasználása által kiváltott — közéleti aktivitását, korszerű társadalmi cselekedetét. E folyamatban az egyén és a társadalom egyformán érdekelt, és egyaránt részesül az eredményekben is.

A tudományos ismeretterjesztés tehát a honismereti mozgalomhoz hasonlóan helyhez, egyénhez kötve valósít meg általános állami, nemzeti feladatokat.

II.

A honismereti mozgalom kezdeti megnyilvánulásában a néprajz és a helytörténet bizonyos oldali domborodtak ki. A múlt fellelhető relikviáit, a tárgyi néprajzi emlékeket gyűjtötték, műemlékeket, nevezetesen történelmi helyeket tártak fel.² Az első megmozdulások tehát egyfajta bizonyítékgyűjtések voltak: ime, a lakóhelynek, a szülőhelynek vannak olyan kiemelkedő emlékei, amelyek büszkeségre méltóak! A néprajz dominanciája a kezdeti szakaszban azért sem meglepő, mert a néprajzkutatás általában élő személyek adatközlésére támaszkodik, akik közül számosan öntevékeny, önkéntes gyűjtőként is aktivizálódtak. A gyűjtés szívenedélye mindezzel párhuzamosan a jelennel való összefüggések megállapítására is kiterjedt; szélesedett a hatókör, kaput nyitott a munkaszociális emlékek feltárására, a nyelvtudomány irányában, kivált a földrajzi nevek gyűjtésére. A történelmi és természeti emlékek, objektumok számbavételével kapcsolatot teremtett az idegenforgalommal és a természetjárással is. A mozgalom fejlődésének igazi vízválásztójává a felszabadulásra 25. évfordulója vált. E negyedszázad társadalmi, gazdasági, politikai, történelmi eseményeinek, eredményeinek összegyűjtése valóban országos méretűvé bontakozott ki. Ennek hatására 1960-ban a Hazafias Néprajz és a Népművelési Intézet kiadta az Irányelvek a honismereti szakkörök munkájához című anyagot, melyben körvonalazták a mozgalom szervezeti, módszertani keretét.³

Ebben az időszakban a TIT-nek különösen a néprajzi és történelmi választmánya, valamint megyei szakosztályai tekintették feladatuknak a mozgalom támogatását, de a helyi honismereti témaágazatok ki-sarjadásának megfelelően az elsők között nyújtottak segítséget a művészeti, az irodalmi és a földrajzi választmányok, szakosztályok is.

Az 1960-as években a honismereti tevékenység fő ágait az alábbiakban látták: *földrajzi* (lakóhely, szülőföld, környezetismeret), *néprajzi* (anyagi kultúra, népművészet, folklor), *történelmi* (helytörténet, munkaszociális mozgalom, régészet, érmészet, múzeumbarátok), *természetrajzi* (állattan, madártan, közetan, barlangászat), *irodalmi* (írók, költők; helyi emlékek).⁴ Azóta a honismeret hatóköre tovább szélesedett, irányultsága pedig árnyaltabb, céltudatosabb lett (csak két újkeletű példát idéznünk: kibontakozó területre például a honvédelmi honismereti gyűjtés a katonák mai életéről, és szóba került a honismeret fakultatív tanításának a lehetősége is).

A honismereti mozgalom első évtizede soha nem látott lendületű fejlődést hozott. Megérett tehát a feltétele az első országos konferenciának is, mely az eredmények számbavételén túl hivatott volt arra, hogy elméletileg tisztázza a mozgalom helyét és céljait. A konferencia beszámolója helyesen állapította meg: a honismeret „összetett, sokrétű tar-

talmat, gazdag fogalmat fed”,⁵ mely egyfelől olyan ismeretkör, amely komplex kutató- és gyűjtőmunkán alapul, és amelynek a célja a „hazai társadalmi és természeti környezetre vonatkozó ismeretek” összegyűjtése, másfelől pedig feladata ezeknek az ismereteknek a terjesztése. Mindez együttesen válhat a tömegekben élő aktivitássá, kezdeményező erővé, azaz alkotó hazafisággá.⁶ A beszámoló ugyanakkor túlterítelte a mozgalom tudományos jellemzőit, jelentőségét, és kijelentette, hogy a honismeret „úton van afelé, hogy sajátos, önálló tudományággá fejlődjék”, ezért is „interdiszciplináris tudományággá kell kezelni”.⁷ De következtetlenség is volt, mert azt is leszögezte, hogy a honismereti munkások „a különböző tudományágak segédcsoportjainak” tekinthetők.⁸ A vitában e célkitűzéssel kapcsolatban a szelídebb hozzászólók úgy éreztették aggodalmukat, hogy a dilettantizmussal szemben a tudományos igényesség érvényesülését kérték. De voltak éles, kertelés nélküli felszólalók is „... kicsit nehéz eljutni ahhoz ... hogyan lesz ebből a tudományos segédcsoportból interdiszciplináris tudomány”.⁹

A vitában kikristályosodott a mozgalom igazi arculata, különösen Darvas József, Kovács Máté, Ortutay Gyula járult hozzá a megnyugtató megoldáshoz. Érdemes idézni a megfelelő passzusokat:

Darvas József: „... számomra legalább olyan fontos ennek a mozgalomnak az a fajta tevékenysége, amelynek esetleg semmiféle írásos nyoma nem marad, vagy ha marad írásos nyoma, az nem tudományos értékű, magyarul szólva az a nevelő része, amely a felnőtteknek vagy a fiataloknak a magyar valósággal való bármilyen megismerkedési formája, ez az önévelés”.¹⁰

Kovács Máté: „En azt hiszem, hogy gyakorlati társadalmi feladatról, társadalmi tevékenységről van szó, aminek azután az elméleti eredményeit össze lehet foglalni ...”. „A tudományos kutatásnak szüksége van társadalmi bázisra, szóval azokra, akik közvetlenül kapcsolódnak a munkához, és a mozgalomban résztvevőknek szükségük van tudományos segítségre, a szakmai segítségre, hogy el ne tévesszék a feladatukat”.¹¹

Ortutay Gyula: „... nem tudományos szervezet, nem tudományos mozgalom különböző tudományos célokért elsősorban, hanem a mi munkánk része a Hazafias Néprajz országos politikai mozgalmi munkájának, és nem érné el igazi célját, ha nem politikai indulatú mozgalmi munka lenne, ha nem az lenne, amivé tenni akarják, hogy tudniillik a szocialista haza szeretetének, a szocialista haza megszerettetésének önkéntes nagy műhelye legyen. Ez a cél és ez a feladat”.¹²

A konferencia nyomán a honismereti munkának társadalmi méreteiben való helyretelezése pontosabban lett, irányítói jobban hangsúlyozták a mozgalmi jellegét, az öntevékenységet, a nevelő-önévelő tudatot, háttérbe igyekeztek szorítani a dilettáns tudománykodást, és a mozgalmat a szocialista hazafiságra nevelés alkotó műhelyének próbálták kiformálni.

Az 1976-os kecskeméti országos konferencia még további fejlődésről adhat számot, a mozgalom is egységessé vált. 1972-ben az Országos Helytörténeti Bizottság egyesült a Hazafias Néprajz Honismereti Bizottságával. A közművelődés is pezsgésben volt. 1974-ben hozta meg az MSZMP KB közművelődési határozatát, készült a közművelődési törvény. A kecskeméti konferencia két fontos megállapítását emeljük ki. Mindkettő konkrétabb, „testre szabottá” kívánja tenni a honismereti tevékenységet. Az egyik a társadalmilag aktív egyén személyes ér-

dekultsége helyezi a hangsúlyt, mint annak az előfeltételét, hogy minél többen vegyenek részt e nemes mozgalomban. A másik szerint: „általában művelődni nem lehet”. Emiatt hangoztatja a rendezett ismeretek, az egy meghatározott központi mag köré tömörített honismereti búvárkodás jelentőségét, azaz céltudatosabb gyűjtésre, elsajátításra ösztönöz.¹²

Ez a konferencia szintén külön foglalkozott a TIT-tel való együttműködéssel. A beszámoló önálló alfejezetet szentelt neki. Kiemelte a honismereti munkát tükröző ismeretterjesztés számszerű sikereit. Lényegesnek tartotta, hogy az előadók zömét történelemtanárok, pedagógusok alkotják. Az ifjú történet-szerzők köré kezdve a történelmi vetélkedőkön, a klubrendezvényeken, az egyedi előadásokon át az előadói konferenciáig, a nyári egyetemig széles skálán méltatta a TIT munkáját, amelyet egyébként „honismereti tevékenységnek” nevez.¹⁴

Az 1980-ban, Szombathelyen rendezett III. országos honismereti konferencia aláhúzza a mozgalom társadalmi-politikai egységességét, mely magába integrálja a különböző közművelődési formákat. Az átlásfoglalás szerint a mozgalom része a tudományos ismeretterjesztés, az önképzés, az önálló és kollektív gyűjtőmunka, a nyelvművelés; a mozgalom részt vesz a nemzeti, társadalmi évfordulók, ünnepek megszervezésében, segíti az oktatási munkát és a közművelődés több ágát.¹⁵

A honismereti mozgalom igénye a tudományos ismeretterjesztésre semkinthető öncélú „bekebelező” törekvésnek. Ugyan- is bármilyen szintű a honismereti búvárkodás, a felhalmozott, felgyűjtött anyag pontosítása, azonosítása, korban, térben, tájban való elhelyezése, minimális jellegű rendszerezése eleve feltételezi az aktív önképzést, tudományos ismeretterjesztést. Ha csoportos az a tevékenység, az adott közösség egymást kiegészítve együttesen szerzi meg a kívánt ismereteket, s a munkájuk iránt érdeklődő „kivülálló” is részesülhet belőle.

III.

A honismeret és a TIT magasszintű munkakapcsolata Békés megyében kezdetűl fogva erőteljes. Erről hangot adott már az első honismereti konferencián beszámoló Békés megyei küldött, Takács László is.¹⁶ Az együttműködés azonnali felismerésén túl történelmi okok is közrejátszottak ebben. Békés megyében korábban nem voltak tudományos intézetek, ezért tudományszervező vonatkozásban a TIT pótolta őket, annál is inkább, mert a TIT-ben a megye legmagasabbban kvalifikált szakemberei dolgoztak, a kutatói munkát vállaló értelmiségnek pedig továbbképző fórumot biztosított. Jelentősen hozzájárult az is, hogy a megye egyetlen tudományos folyóiratának, a Békési Életnek egyik gondozója a TIT.

A TIT Békés Megyei Szervezete ösztönözte a helytörténetkutatókat, a honismereti búvárokat. Például a nagy történelmi évfordulókon tudományos ismeretterjesztő előadásokon emlékeztünk meg a Békés megyei, ill. a helyi eseményekről (az agrárszocialista mozgalom, a Tanácsköztársaság, a felszabadulás évfordulója). Mivel helyileg ezek a történelmi események nem voltak feldolgozva, a TIT előadónak felkészüléséhez elengedhetetlen feltétellé vált a helyi kutatómunka. Ugyancsak a TIT volt az egyik szervező erő a nemzetiségi néprajzi kutatás fellendítése terén is, rendszeresen szervezte az anyanyelvű előadásokat. Ezek

hagyományanyagát szintén a helyben élő nemzetiségektől kellett gyűjteni. A nemzetiségi néprajzi honismereti aktívák, kutatók képzését is biztosítottuk; egyik kiemelkedő eseménye az I. és a II. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia. A társadalmi igény is növelte a honismeret és a TIT munkakapcsolatát. Például az 1970-es években a történelmi előadások nagyobbik részét a helytörténeti előadások alkották, arányuk ma is magas.

A Békési Élet is aktívan támaszkodik a honismereti kutatók írásos tevékenységére. Az elmúlt 5 évben számonkért átlagban 6 új, a megyében élő szerzőt szólaltatott meg a folyóirat, zömüket a magasabb szintű munkát végző honismereti kutatók képezték.

A Békési Élet hasábjain 1966–67-ben, a honismereti mozgalom legelkeesebb szakaszában vitát is indítottunk helytörténeti tevékenységről, mint a mozgalom egyik fontos összetevőjéről. Magam a helytörténetkutatás és az ismeretterjesztés viszonyát elemeztem. Ma is érvényesnek tartom az akkor leírtak közül azt, hogy a helyismereti, helytörténeti búvárnak a tudományos ismeretterjesztés előadása, rendezvényei fórumot, mégpedig tömegmértű nyilvánosságot biztosítanak. Továbbá azt, hogy a honismereti tevékenység végső célja, hogy a feltárás során szerzett értékek a közösség (falu, üzem, iskola stb.) tulajdonává váljanak, azaz köztudottakká legyenek. Mivel a felgyűjtött anyag jó részét nem adhatják ki, a honismereti kutatóknak még jobban kell támaszkodniuk az újfajta „szóbeliségre”: a TIT előadásai révén tudatosítsák, terjesszék a feltárt helyi relikviákat, ismereteket.¹⁷

Békés megyében igen népszerűek a hízműköri körök. Ezeken közvetlen és közvetlenül honismereti munka is folyik. Nem tudják ugyan elkerülni a divatos hízműshullámokat, mint például a kalocsait, de mindegyik magára adó hízműköri keresi a „genius locit”. Békés megyei jó tapasztalataink szerint a sakkkörök vezetői a helyes motívumok megismerésére, ill. kiválasztására céljából rendszerint előadássorozatokat kérnek a TIT-től. Évek óta működik Békéscsabán a TIT népművészeti szabadegyeteme, mely a népi hízműzéseken kívül a népművészet más ágaival is megismerteti a résztvevőket. A hízműköri körök szintén megnőtt a tudásvágy, újabb tudományos ismeretekről meghallgatását is igénylik. Így született meg az Újkigyósi monadák és igaz történetek című kötet is,¹⁸ mert a hiedelem- és a szokásvilágról szóló előadásom nyomán a hízműköri tagjai nemcsak a leglelkesebb adatközlők voltak, hanem újabb monadák és ismeretek felkutatásában is élen jártak.

A hízműköri és a népművészeti sakkkörök a gyakorlat révén ismerkednek meg a néprajztudomány eredményeivel,¹⁹ melynek fontos közvetítője a tudományos ismeretterjesztés.

IV.

A konkrét megyei példák nyomán vizsgáljuk meg általában a honismeret és a tudományos ismeretterjesztés összekötő és speciális sajátosságait.

A honismeret — mint a bevezetőben említettük — komplex jelenség, a komplexitása az élet szinte minden területét érinti, mely a házához, de mindenekelőtt a szülőföldhöz, a lakóterülethez, a munkahelyhez, a tájhoz, a nép kultúrájához való kötődést erősíti. Tevékenysége elsősorban tapasztalati jellegű. Konkrét adatok gyűjtésére összpontosul. Aprómunkát végez, de ezáltal járul hozzá a magyar nép történetének.

nemzeti kultúrájának, haladó és forradalmi hagyományainak további megismeréséhez. Jelentős részt vállal a nemzetiségek népi kultúrája feltárásában, a szomszédos népek és a magyarság közelítésében is.²⁰

A tudományos ismeretterjesztés hatóköre szélesebb: a tudomány valamennyi ágát és területét adja közre. Egyik legfontosabb nevelési területét viszont a hazaszeretet, a szocialista hazafiság képezi. Ez a legfontosabb szál, amely a honismerettel összeköti, s vele sokszor tevékenységét azonosítja is teszi. Az igazi hazafiság megvalósulása természetesen nem történhet meg a szocialista erkölcs, a szocialista demokrácia érvényesülése nélkül, feltétele a szocialista életmód kibontakoztatása, a művészi, az esztétikai élményszeret, a neveltség éppennyig, mint amiként alkotó elemét képezi a természet, a gyárak, a lakóterületek, azaz az ország, a haza természeti, technikai, termelési értékeinek, kincseinek a birtoklása. Mivel mindezek a területeken mindenütt dolgoznak honismereti gyűjtők, a tudományos ismeretterjesztéssel való érintkezési pontok száma is kimeríthetetlen.

Szervezeti vonatkozásban a honismereti tevékenységben a résztvevőkön belül észlelhető bizonyos tagolódás. Csoportos munka esetén mindig akad egy-egy aktív, az ismeretekben jártasabb, elméleti szinten is irányító, szervező egyén. A csoport legtöbb tagja csupán egy-egy részterület (előfordul, hogy csak egy tárgy) gyűjtésében vesz részt, de ez a részvételi mozzanat belsőből fakad: önkéntesség, lelkesedés és szeretet vezérli. Mindegyik honismereti aktívában jelentős szerepet tölt be az értelmi és érzelmi telítettség, de kivált nagy a befolyása, s súlya az érzelmi momentumnak. Egy honismereti munkás önkéntes munkálkodásának alapvető indítéka általában érzelmi eredetű; a tárgy iránti magas fokú szeretet, hevület segíti át a nehézségeken, a buktatókon. Az eredményeknek a lakóhely, a szülőföld lakosaival való összeforrasztó pákája is elsősorban az érzelmek számos megnyilvánulása, elsősorban a büszkeség, a meghatottság, a bámulat, a csodálkozás, az öröm stb. Ezek azok a momentumok, amelyek a honismereti mozgalmat valóban a szocialista haza, a szülőföld és a táj iránti ragaszkodás gyakorlati műhelyévé fejleszthetik. Ezek tehetik tömegméretűvé. A hasonló apró hozzájárulások egy-egy község, sőt város egész lakosságára terjedhetnek ki, és jelentős község-, városfejlesztési tevékenység, közéleti aktivitás kiinduló forrásává válhatnak.

A csoport eszmei irányítója — legyen az autodidakta vagy szakpedagógus —, ha önképzése révén képes a gyűjtött honismereti anyagból vagy annak egy részéből tudományos igényű előadást tartani, aktív TIT-előadóvá válhat, dokumentumközlést végezhet, tanulmányt is írhat. A honismereti munkás mindig aktív részese a mozgalomnak. A tudományos ismeretterjesztés előadóinak viszont csak egy része honismereti aktíva, a többség leginkább előadója a tudományterületének. Az általános összefüggések ismertetése révén viszont továbbképzést nyújthat a honismereti munkásoknak. A TIT-ben külön megbecsülésnek örvendenek azok a pedagógusok, orvosok, jogászok, mezőgazdászok, tanácsai alkalmazottak, akik egyúttal tevékeny honismereti aktívák is. Előadásaik különösen ott kelendők, ahol a gyűjtésüket végezték.

Az ismeretterjesztő előadásokon a honismereti gyűjtés eredményeit háromféleképpen dolgozzák fel:

a) az adott történelmi, néprajzi, irodalmi, gazdasági, ill. technikatörténelmi, művészeti stb. előadás a lokalitástól független témakörének

gyakorlati illusztrálása, például idézése, az események színhelyeire való hivatkozás, tárgyak bemutatása stb.;

b) konkrét részterület lineáris, dokumentatív feltárása, előadásban való rögzítése: pl. a község neves szülöttjének (munkásmozgalmi mártír, szabadságharcos, tudós) élettörténete, nevezetes történelmi események (például agrárszocialista megmozdulás a faluban, a helység felszabadulásának története), a helyi népszokás-, hiedelemkomplexum bemutatása;

c) szintézisszerű feldolgozás, a feltárt adatok beágyazása országos, esetleg nemzetközi vonatkozásokba. Pl. Rákóczi-szabadságharc és Gyula vára, a gyümölcsstermesztés és Bereczki Sándi mezőkovács házi csemekertje, boszorkányerekek és a békési, ill. káráti népvándorlás stb.

A tudományos ismeretterjesztésbe tehát a honismereti munka eredményei az egyedi, a különös és az általános szintjén egyformán beépíthetők.

A tudományos ismeretterjesztés a honismereti gyűjtéseket elsősorban a gyűjtőknek előadóként való szerepeltetésével népszerűsítheti, de a gyűjteményeiket felhasználhatja a tudományág más előadó szakembere is. A honismereti munkások megjelent dokumentumanyagát ugyancsak gazdag változatokban lehet ismeretterjesztő rendezvényeken feldolgozni.

A honismereti tevékenység általános jellegzetessége — mint a példákban láttuk —, hogy konkrét és gyakorlati. A tudományos ismeretterjesztés végrehajtása is gyakorlati jellegű, a tudomány által feltárt megbízható ismeretek közreadását végzi aktív műveltségemelés céljából. A tudományos ismereteknek a hallgatóság által történő elsajátítása magasabb fokú, ha közérthető nyelvezetű, világos szerkesztésű és szemléletes az előadás. Fokozza a hatást az elmondottak tényszerű igazolása. Ehhez kiváló alpanyagot szolgáltathat a honismeret. Metodikai szinten tehát ugyancsak szoros érintkezési felületek találhatók a két tevékenységben.

Minden művelődési területnek segítenie kell a tudományos világgé, világnézet kialakítását az emberekben. A közművelődés és a tudomány dialektikus kölcsönhatásban van, mert a tudomány ugyan önmagában tudatformáló erő, de közvetítés nélkül hatása nem válhat általánossá. Ezt a közvetítő szerepet a tudományos ismeretterjesztés vállalja magára. Az igazi honismeret mindkettőből profitál. A tudománytól szemléletet, módszert vesz át, hogy helyes úton haladhasson. Anélkül, hogy a tudomány mezeit feleslegesen öltené magára, s anélkül is, hogy letagadná társadalmi értékeit. A tudományos ismeretterjesztés pedig az alkotó önmegvalósulás egyik csatornáját jelenti a számára.

A honismereti munkálkodás és a tudományos ismeretterjesztés napjainkban csak úgy válhat eredményessé, ha az étellel, a közvetlen társadalmi szükséglettel van szinkronban. A kettő akkor tud a legszorosabban együtt dolgozni, és leghatékonyabban befolyásolni, ha a mondanivalója a mának szól. Nem elsősorban a témákör és a történelmi korszakok a döntők, hanem az, hogy a feltárt emlékeket, dokumentumokat miképpen használják fel a napjaink embere érdekében.

A legtöbb településnek általában csak meghatározott jellegű kiemelkedő eseménye, relikviája van (pl. Petőfi ott-tartózkodása, munkásmozgalmi mártír, sajátos népviselet, ősgyep stb.). Az egyetemes tudás-vágy, a társadalmi érdek viszont megkívánja, hogy lehetőleg a teljességre törekedjünk. Tehát mind a honismeretnek, mind a tudományos ismeretterjesztésnek nemcsak a település vagy a táj kiemelkedő esemé-

nyeivel, megnyilvánulásával kell foglalkoznia, hanem az ún. szürke mindennapok, a hétköznapi élet problémáival is. A talpraesett, érzékeny szemléletű honismereti aktíva bámulatosan szép felfedezéseket érhet el e téren, s ezek az adatok nagyszerűen felhasználhatók a társadalmi, gazdasági, emberi mozgások törvényszerűségeinek megfogalmazására, bemutatására.

A honismeret a hazáról, a szülőföldről való ismeretek, aktív tudás elsajátítását jelenti. Az ismeretterjesztés tevékenység a tudományos ismeretek megszerzésére. Mindkettő célirányos, társadalmi érdekkifejezés. Mind a két folyamatban önkéntes a tudás megszerzése, a részvétel. Mindkettőnél sokoldalú ismeretek befogadásáról, aktíván tételéről van szó. A honismereti mozgalomban a megszerzett ismeretek gyakorlati felhasználása a hazához, a tájhoz, a néphez, a népi kultúra értékeihez való ragaszkodás cselekvő kinyilvánítása révén történik. Oly módon is, hogy a benne részt vevők a lakóhelyükért, a környezetükért kiáll, értekező, fáradozó és áldozatot, munkát vállaló embereké formálódnak. A tudományos ismeretterjesztésnek szélesebb értelemben hasonló aktíváló feladata van. Azért hallgat valaki szabadegyetemet, azért iratkozik be tanfolyamra, hogy az itt szerzett tudást a gyakorlatban, az életben kamatoztassa. A közvetett hatást kiváltó ismeretek sem passzívák. Az igazi ismeretek mindig emberformálóak, léleképítőek, közösségekbe, társadalomba illeszkednek; a szépet szebbé, a jót jobbá varázsolják. A tudományos ismeretterjesztés és a honismeret tehát közösségi jellegű. Léte, tevékenysége a közösséghez fűződik, a közösség által hat és épít.

A tudományos ismeretterjesztés alapfunkciója a tudásvágy felélesztése, a gondolkodtatás és cselekedtetés. A honismeret nemkülönben. A láncszemek egymáshoz illeszkednek, folyamatok szakadatlan: A honismereti munka alapadatokat szolgáltat a tudománynak. A tudomány szintetizált eredményeit pedig a tudományos ismeretterjesztés továbbítja a honismereti aktívának. Az ismeretterjesztés által szerzett tudáselemek felhasználásával pedig újabb honismereti tevékenységi kör bontakozik ki.

A honismereti mozgalom és a TIT konkrét együttműködésének két területére külön is hivatkozunk, hogy konkrétan támasszuk alá az elmondottakat. Pl. a honismereti munka által egy-egy táj, helység történetének nevezetességeiről, műemlékeiről stb. felszínre hozott helyi adalékokat a tudományos ismeretterjesztés az országjárás révén eredményesen tudja felhasználni. A TIT ország-világjáró baráti körének foglalkozásain a túramozgalomban részt vevő honismereti aktívák közreadhatják turisztikai útjaikon szerzett új honismereti leleteiket.²¹ Az őnapos munkáért nyomán felszabadult két hétfői szabadnapon várhatóan megnövekszik a turista kedv, s előtérbe kerül a természet, a táj megismerésének ez az ismeretterjesztő formája.

Az irodalmi hagyományok összegyűjtése és adatainak beépítése irodalmi ismeretterjesztő előadásokba ugyancsak rendkívül fontos területe az együttműködésnek. Az irodalmi előadások figyelemfelhívók lehetnek, helyi búvárkodásra serkenthetik az ott élőket, sőt megnövelhetik a szülőföld, a lakóhely ázsíóját.²² A helyi kezdeményezések nyomán sok helyen összegyűjtötték a szülőhely neves költőjének, történeti személyiségének a relikviáit. Az irodalom- és történettudomány közreműködésével e költők, tudósok, államférfiak méltó emléket őrző emlékházak születtek országwide. A Békés megyei nemzetiséget reprezentáló helyi tájházak anyagát is lelkes honismereti aktivisták gyűjtötték egybe.

Ezek az emlékek és tájházak rendszeres helyeivé válnak a tudományos ismeretterjesztésnek, mely szintén hozzájárul ahhoz, hogy a lakosság tudatilag, értelmileg, esztétikailag is azonosuljon lakóhelye nagy alakjai haladó eszméivel.

Ma mintha stagnálna a honismereti mozgalom. Kétséget kizáróan azok a lelkes tömegek, akik a mozgalom első évtizedében a kiszélesedett bázisát jelentették, nem sorakoznak fel közvetlenül az aktív képviselők mögé. A mozgalom egysége parcellizálódott, megyei szervezeti keretei formálissá kezdenek válni. A hűség és az aktivitás azonban számos helységben megmaradt. Ma is mozgósítható a település lakossága helyi honismereti objektum, szellemi érték megmentésére, ápolására, ha azt helyben kezdeményezik, ha az közvetlenül saját ügyként jelentkezik.

A gond érzékelhető az aktivisták körében is. A mozgalom elindítóinak zöme elöregedett, sokan elhaltak. Egyrésztük hivatássá vált, a tevékenységük országosan is ismert szakemberekké nőttek ki magukat. Jó részüket felszították a múzeumok, a levéltárak, az állandó helyi muzeális gyűjtemények és a közművelődési intézmények.

Amiként a TIT előadógárdáját mindig fel kell újítani, ez a folyamat elengedhetetlen a honismereti aktivisták felrészítése terén is, szükséges az új nemzedék bekapcsolása. Ebben szintén segíthet a TIT: az oktatás kiegészítő tevékenysége révén friss, új előadók von be a pedagógusok köréből, akik okos nevelőmunkával honismereti irányító aktivistákká válhatnak. A tanuló ifjúság körében az ismeretterjesztés eszközeivel felélesztheti a szülőföld aktív szeretete iránti érzést, jó honismereti utánpótlást nevelhet az ifjú történészek, kis földrajzosok, kis néprajzosok baráti körei révén.

Mind a honismeretnek, mind a tudományos ismeretterjesztésnek akkor legnagyobb a hatékonysága, ha helyi fórummá válik. Úgy is, hogy a helyi irányító szervek a település közösségében hasznos szerepet betöltő fórumnak tekintik, de úgy is, hogy a honismereti aktivisták és a tudományos ismeretterjesztők helyben aktivizálódnak, s fejtik ki általános tevékenységüket a település közösségének cselekvő részvétele által. A közös alkotásra, cselekvésre ösztönző fórum hatása megköszönözhető, ha a helyi irányítás és a helyi aktívák kölcsönös gyümölcsöző egymásra hatásban fejtik ki munkájukat. Ezért jellemző mind a két közművelődési területre, hogy munkásaik belső túzótl vezérelve önként vállalják ezt a társadalmi hivatásukat a műveltebb látóköri nép kiformálása céljából, a szocialista haza és társadalom javára. Ide illik Orutay Gyula gondolata: „Mi az egyetemet, a nemzetit és a helyit egyben akarjuk látni, dialektikus egységben, egymástól elválaszthatatlan egységben.”²³

Befejezőként: A két mozgalomnak egymás erősítésére, támogatására kell felhasználni elkötelezett tevékenységét. Az ismeretterjesztésnek hallgatókra, résztvevőkre, a honismeretnek a lakóhelyet, a szülőföldet, a természeti környezetet tudatosan, értőn szerető emberekre van szüksége. A honismereti aktivisták teremtsenek olyan légkört, hogy a település, a község, a városi kerület, a lakótelep, a tanyabokor lakói belsőleg kívánják önmaguk művelését, melyhez sokoldalú ismeretterjesztő funkciója révén a TIT nyújthat a legtöbbet. A tudományos ismeretterjesztés által pallérozott emberek pedig okosabb, körültekintőbb, elmélyültebb honismereti munkásokká válhatnak.

Nyer vele a lakóhelyi párt-, állami és társadalmi vezetés, mert a la-

kosság jobban érti és érzi majd a kötöttségét, a kötelességét a lakóhelye iránt; nyer vele maga a lakosság és a magyar haza is, mert ez a magasabb hevületű érzelmi-érzelmi kapcsolat a hazaszeretethez olyan szép megnyilvánulásait teremti meg, amelyet aktív szocialista hazafiságnak nevezünk. A mai társadalmi-gazdasági fejlődésünk, a társadalomépítés jelenlegi szakaszában pedig nélkülözhetetlenek az általa és vele átitatott emberek.

JEGYZETEK

1. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat VIII. küldöttgyűlése. Rövidített jegyzőkönyv. Bp. 1962. 202.
2. Beszámoló a honismereti mozgalom 10 éves munkájáról és feladatairól. Honismeret — Helytörténet, 1970. 2. és 11.
3. Uo. 12.
4. Szántó Imre: Honismeret és helytörténet, Bp. 1966. 3.
5. Beszámoló a honismereti mozgalom 4.
6. Uo. 4.
7. Uo. 5.
8. Uo. 6.
9. Varga Gáborné hozzászólása. Honismeret — Helytörténet, Bp. 1970. 2. sz. 41.
10. Darvas József hozzászólása. Honismeret — Helytörténet, Bp. 1970. 2. sz. 48.
11. Kovács Máté hozzászólása. Honismeret — Helytörténet, Bp. 1970. 2. sz. 60—61.
12. Ortutay Gyula zárszava. Honismeret — Helytörténet, Bp. 1970. 2. sz. 128—129.
13. A Hazafias Népfront Országos Elnöksége Honismereti Bizottságának beszámolója a honismereti mozgalom helyzetéről és feladatairól. Honismeret, 1976. 2—3. sz. 6.
14. Uo. 13.
15. A III. Országos Honismereti Konferencia állásfoglalása. Honismeret, 1981. 3. sz. 3.
16. Takács László hozzászólása. Honismeret — Helytörténet, 1970. 2. sz. 70—76.
17. Krupa András: A helytörténetkutatás és az ismeretterjesztés. Békési Élet. 1967. 1. sz. 100—102.
18. Krupa András: Újkirgói mondák és igaz történetek. Békéscsaba, 1981.
19. Moray Péter: Honismeret és néprajz, Bp. 1966. 3—6.
20. Töltési Imre: Távlati munkatervünk és időszéri feladatunk. Honismeret Híradó, 1973. 3—4. sz. 4.
21. Lásd még: dr. Pápa Miklós: Honismeret és turisztika, Bp. 1969.
22. Lásd még: Lengyel Dénes: Honismeret és irodalom. Bp. 1970.
23. Ortutay Gyula zárszava. Honismeret — Helytörténet, 1970. 2. sz. 130.

A HAJDÚSZOVÁTI ÉNEKKARRÓL ÉS KODÁLY-KAPCSOLATAIRÓL

SZATHMÁRI KÁROLY

A HAJDÚSZOVÁTI LENIN TSZ KODÁLY ÉNEKKARA paraszt-kórus, tagjainak többsége a fenntartó termelőszövetkezetben dolgozik. Hajdúszovátón 1887 óta van kórusélet, amelynek ez az énekkar töretlen továbbívója 1947 óta, Szathmári Károly karnagy vezetésével.

A vegyes kórus elsősorban magyar népdalok és népdalfeldolgozások szerepelnek, de énekelnek kórusműveket a kórusirodalom más területeiről is.

Gyakori szereplői a község ünnepségeinek, dalostalálkozóinak. A kórus országos minősítésen minden alkalommal részt vett, ezüstkoszorú, aranykoszorú diplomás fokozatok mellé 1981-ben fesztivál fokozat diplomával minősítést nyertek.

Külföldön Romániában és Bulgáriában szerepeltek.

A kórus kitüntetései: Szocialista Kultúráért, a Magyar—Szovjet Baráti Társaság aranykoszorú jelvénye, Kiváló Együttes véglegesen. Kodály Zoltán 1948-ban járult hozzá a kórushoz írott levelében nevének viseléséhez, amely levelet — és a kórus sok szép, egyéb emléktárgyát — az énekkar emlékszóbjában őriznek Hajdúszovátón.

Kodály-emlékek Hajdúszovátón

1. A legjelentősebb és minden további meghatározó Kodály-emlék Hajdúszovátón az a Kodály-levél, amelyet Kodály Zoltán 1948. május 8-án írt a hajdúszovátai énekkarnak, akik részére — ismételt kérésükre — megengedte nevének a viselését.

Ez a levél így szól:

„Budapest 1948. máj. 7.

Jén tisztelt Énekkar:

Eddig minden ilyen kívánságot, hogy rólam énekkart nevezzenek el elhárítottam. Ha most a hajdúszovátai ismételt kérésére habozom, hogy ne tegyek-e kivételt, az jut eszembe, hogy ezzel a kar nagy kötelezettséget vállal: Kétoldalú szerződés ez, én azt kötöm ki a nevémet, hogy a kar soha egy darabot sem vesz műsorára, amit én nem helyeselnék. Gondolják meg, milyen szoros megkötöttséget jelent ez! Ha elég erősek, hogy teljesíteni tudják, ám legyen. Próbája lenne ez: megbír, megűr-e a magyar vidék olyan énekkart, amely csak jót énekel.

Tisztelettel Kodály Zoltán"

Mint Kodály leírt szavaiból kitűnik, a hajdúszovátai kórusnak először engedte meg neve viselését.

Mi úgy értékeljük, hogy a „kétoldalú szerződés” feltételeit a hajdúszovátai Lenin Tsz Kodály énekkara mind ez ideig teljesítette és nem lett méltatlan a névre.

Az eredeti levelet Szathmári Károly karnagy őrzi és a majdani budapesti Kodály-múzeumnak kívánjuk adni. A levél fénymásolata és nagyított képe Hajdúszovátón az énekkari emlékszóbjában megtalálható, de az énekkar tagjai is kaptak egy-egy fénymásolatot levelet a Kodály-centenárium alkalmával.

2. 1952-ben, amikor Hajdúszovátón nagy ütemben megindult a nagyüzemi mezőgazdaság szervezése, az énekkar mintegy 20 tagja — hozzájuk csatlakozó más parasztriberekkel együtt — önállóan alakítottak egy II. típusú termelőszövetkezeti csoportot, és azt a kórus neve után Kodály Tszcs-nek nevezték el. Elnökévé Kádár Jánost választották meg, a kórus nagyteknitelyű tenor tagját, aki a mezőgazdaságban, a falubeli portája példás rendben tartásában is példamutató ember volt. Ez a Kodály Tszcs néhány évig gazdálkodott csak önállóan, mert a kis tszcs-t a mezőgazdasági koncentráció beolvastotta.

Kodály Zoltán tudott, hallott erről a tszcs-ről. Egyszer, 1952. december 17-én Budapesten, az öt meglátogató énekkari küldöttségünkötől tréfásan meg is kérdezte, hogy nincs-e valamilyen restanciája a közös gazdaságnak — célozva az akkori idők kemény beszoigáltatási kötelezettségeire —, mert ő ezt nem tudná átvállalni.

Hogy a tszcs-ek, tszcs-k egyesülésekor miért nem a Kodály nevet vette tovább az új, nagyobb egység, annak sok gazdasági, társadalmi oka van.

3. 1952 decemberében Kodály Zoltán 70. születésnapját ünnepelte az ország. Nagy megtiszteltetésként a hajdúszovátai Kodály énekkar is meghívást kapott a december 16-i Zeneakadémiai kórusversenyre, Bu-

dapestre. Az ünneplő közönség és Kodály Zoltán előtt való szereplésünk örökké emlékezetes maradt!

Másnap, december 17-én délelőtt a szereplő kórusok küldöttsége látogatást tett Kodály Zoltán lakásán, ahova elvittük szerény ajándékunkat is: egy szép pirosra sült cipót, juhgomolyát, egy kulacs bort, és a 70. évfordulóra tekintettel a karnagy által már évek óta gyűjtött népdalanyagból 70 hajdúszóvati gyűjtésű népdalt. Kodály és felesége, Emma asszony szívesen fogadta a kórus küldöttségét, elbeszélgetett velük a község, a tszcs és a kórus életéről. Az ajándéknak is örültek, de Kodály Zoltán — félig tréfásan — megkérdezte, hogy maradt-e még otthon is ezekből — célozva a szigorú beszolgáltatásra. Megnyugtattuk, hogy maradt.

Belelapozott a 70 hajdúszóvati népdalt tartalmazó albumba is és anynyit szót, hogy: „Majd megnézem, hogy melyiket lehet közülük felöltöz-tetni egy kis többszámúsággal”. Nagy szívfájdalmunk, hogy erre mégsem került sor, s hogy mi sem szorgalmaztuk névadónknál ebből egy kis dedikált Kodály-kórusmű megszületését!

4. 1963 májusában Debrecenben járt Kodály Zoltán ifjú feleségével. Május 19-én délután öreltük — néhány más debreceni kórusal — Debrecenben egy rögtönzött kis kórusangversenyt adtunk. Ennek végzetével arra kértük Kodály Zoltánt és feleségét, hogy másnap, május 20-án — Budapestre hazautaztunkban — látogassanak el Hajdúszóvatra az énekkarhoz. Kodály Zoltán — Gulyás György karnagy mellészólására is tekintettel — ebbe beleegyezett. Így jött el Kodály Zoltán és felesége 1963. május 20-án Hajdúszóvatra megyei és debreceni vezetők kíséretében. A község vezetői és az énekkar a művelődési otthonban fogadta a kedves vendégeket. Az énekkar egy rövid kórusangversennyel kedveskedett, majd Kodály Zoltán elbeszélgetett a község és a kórus vezetőivel. Javasolta a kórus fiatalítását és ebben a községi vezetők közvetlen segítségét, hogy a kórus karnagyának, a főtanítónak — (Kodály nem nagyon szívelhette az igazgatót szót!) — ne a szervezésre, hanem a művészeti munkára kelljen az erejét fordítani.

A látogatás végén — amely mintegy 60–70 perces időtartamú volt és róla néhány amatőrfotó is készült — Kodály Zoltán beírta az énekkar vendégkönyvébe a következő szöveget:

„1963. máj. 20-án

Örömmel hallottam a kórus szép fejlődését. Kívánom, hogy nőjön feléled minden akadály ellenére, bizonyítsa, hogy ilyet is tud a magyar falusi nép.
Kodály Zoltánné Kodály Zoltán”

Énekkarunk a vendégkönyvében található sok szép beírás között az egyik legértékesebb bejegyzésnek tekintjük ezeket a sorokat!

5. Az a művelődési otthon, amelyben Kodály Zoltán 1963-ban Hajdúszóvaton járt a jelenlegi új művelődési háznak a helyén állott. Ezért kézenfekvően adódott, hogy az énekkar ezen a művelődési házban helyezze el a látogatást megörökítő emléktáblát, amelynek szövege:

„Itt járt Kodály Zoltán 1963. május 20-án. Megjelölte a Hajdúszóvati Énekkar 1977-ben.”

Az emléktáblával egy időben került elhelyezésre a művelődési ház falán a tábla mellett Kodály Zoltán 41×56 cm-es domborműve, amely Somogyi Árpád Munkácsy-díjas szobrászművész alkotása, és amelyen olvasható Kodály Zoltán névalírás formájában megegyezik a hajdúszóvati énekkarhoz 1948-ban írott levele névalírásával. Az emléktábla és dom-

bormű avatásakor Mocsári Sándor tsz-elnök arról szót, hogy a Kodály-emlékek ápolása Hajdúszóvát egész lakosságának szívügye és felemelő kötelessége.

6. Hajdúszóvati község Kodály-emlékei közé soroljuk Kodály Zoltáné asszonynak 1982. február 2-án Hajdúszóvaton tett látogatását is. Erre az ő előző napon tartott hajdúszóvatosi Kodály-dalestje után került sor a délelőtti órákban. Ideérkezve megtekintette az énekkar emlékszobáját, benne a Kodály-emlékeket, a művelődési házat a Kodály-emléktáblával és -domborművel. A művelődési ház könyvtárszobájában zenei részleg felől is érdeklődött. Az énekkari próbák helyiségében elbeszélgetett a község, a művelődési ház és az énekkar vezetőivel, és beírta vendégkönyvünkbe a következő szöveget:

„Örömmel osztoz meg Kodály Zoltán nevének viselését a hajdúszóvati művelődési házzal, kívánom, viseljék büszkén ezt a nevet, és egyben felelősséggel is. Büszkén eddigi eredményekre és felelősséggel a jövőre nézve, amely jövő, reméltem, sikereken és eredményekben éppoly gazdag lesz, mint az eddig eltelt időszak.

Gyűttal kívánom, hogy a ház továbbra is otthona lehessen annak a csodálatos munkának, amelyet a Kodály Kórus falai között kifejt.

1982. febr. 2.

Kodály Zoltánné”

Szavai nagy örömmel töltötték és töltenek el ma is mindannyiunkat.

A művelődési otthonból Kodály Zoltánné a Lenin Mg. Termelőszövetkezet központjába ment, ahol Mocsári Sándor tsz-elnök tájékoztatta őt a gazdaságról és az énekkart segítő tevékenységről. Innen utazott vissza Kodály Zoltánné a hajdúszóvatosi állomásra, s onnan pedig vonattal Budapestre.

7. A hajdúszóvati Kodály-emlékek sorába vesszük végezetül azt a nagy munkát, amit az énekkar 1981-ben és 1982-ben, a Bartók—Kodály-centenárium éveiben kifejtett a „Két esztendő Bartók—Kodály nyomában” pályázat összmunakája kapcsán. Népdalgyűjtés, Bartók—Kodály-műsorok, rendhagyó énekkorák, a megyei gyűjtőhelyek meglátogatása, idevonatkozó zenei ismeretterjesztés, hangverseny-látogatás, megemlékezésen való részvétel és még számos egyéb forma gazdagította, mélyítette a Kodály-emlékeket a kórusban és az egész községben. Pályázati munkánkat — összes dokumentumaival — 1983. év elején a meghirdetett szervnek felküldtük. Ezek közül a magunk részéről nagyra értékeljük azt a 100 hajdúszóvati gyűjtésű népdalt, amelynek mottójául azt a címet adtuk, hogy: „Ha Bartók és Kodály Hajdúszóvaton népdalt gyűjtött volna”. Ezzel a pályamunkával a Hajdúszóvati Lenin Tsz. Kodály énekkara országos első helyezést nyert.

8. Végezetül szölok néhány közeli és távolabbi célkitűzésünkről, amelyet a Kodály-emlékek ápolásában Hajdúszóvaton magunkban melengtünk:

— A közművelődési könyvtárban zenei részleget kívánunk létrehozni, s ebben a Kodály Zoltánra vonatkozó anyagot helyezzük előtérbe.

— Énekkari emlékszobánkat továbbfejlesztjük s abban külön helyet biztosítunk a Kodály-emléknek.

— Minden év október 16-án, Kodály születésnapján énekkari hangversenyt rendezünk emlékezésül. Ezt megelőző hónapokban végezzük az énekkari tagtoborzást mintegy „Kodályi behívóval”.

— Távlati tervünk a hajdúszóvati művelődési háznak Kodály Zoltánról való elnevezése, ehhez az illetékes szervektől is engedély megszerzése.

Úgy gondoljuk, hogy eme végsőkint említett célkitűzésünk megvalósításához is megvan minden erkölcsi alapunk.

ÉLETMÓDKUTATÁS – HELYTÖRTÉNET – NÉPRAJZ A HONISMERETI TEVÉKENYSÉGBEN

DANKÓ IMRE

Köpeczi Béla az életmódkutatás feladatairól írja: „az életmódkutatás ma mint társadalmi szükséglet merül fel, és nem egyszerűen mint tudományos igény. A szocialista társadalom eljutott fejlődésének ahhoz a fokához, amikor már nem az elemi létfeltételek megteremtéséről van szó a nagy tömegek szempontjából sem, hanem arról, hogy miként élünk a megtermelt javakkal és az új társadalmi formáció nyújtotta jogi, gazdasági és intézményi lehetőségekkel, s hogyan alakítjuk mindennapi életünket”. Köpeczi Béla ezekkel a szavaival összegezte is az életmódkutatás lényegét. Előadásomban arra vállalkozom, hogy Köpeczi Béla összegzését kibontsam, szélesebb alapokra helyezzem, hozzánk, helytörténeti, honismereti kérdésekkel foglalkozókhöz közelebb hozzam. Azt is el kell mondanom, hogy mint *etnográfus*, az életmódkutatást elsősorban a néprajz felől közelítem meg, és hogy konkrét, környezetünkbe tartozó modellehez is kössém az elmondandókat, *Berettyóújfalura* fogok utalni a gyakorlati részeknél.

Az életmódkutatás szükségességét társadalmunk fejlődése igényli. Sőt a társadalmon belül a tudomány, közelebről a társadalomtudományok fejlődése is. A *történettudomány* például a társadalom, a kultúra fejlődése során eljutott ahhoz a saját tudománytörténeti korához, ahol több ok következtében elbizonytalanodik. Beláthatatlannak, rendkívül szerteágazónak látja a megismerendő, kutandó tárgyat, a közelmúlt, mondjuk szakszerűen úgy, hogy a *legújabb kor*, esetleg *napjaink történetét*, és ezért különféle segédeszközökhoz folyamodik. Egyrészt úgy, hogy a történeti egészet számtalan részre bontja, és az így keletkezett részeket önállóan, külön-külön kutatja, méghozzá úgy, hogy ezeknek a részeknek a kutatására önálló vagy önállóul kívánó történettudományi ágakat hoz létre, mint amilyen például a kémia-történet, közlekedéstörténet, technikatörténet, a művelődéstörténet számos ága: nyelvtörténet, irodalom-történet, iskolatörténet, tudománytörténet, művészettörténet, zenetörténet stb. stb. hiszen még ezeken a történettudományi ágakon belül is számos rész tudományág van. Az utóbbi száz évben ezek a rész tudományi ágak oly mértékben megszaporodtak és oly széles körben művelték őket, hogy eredményeik összegzése, a szintetizálás szinte lehetetlenné vált. Ugyanakkor a teljes egész látásának és kutatásának ősi és kitörölhetetlen vágya, igénye nemcsak megmaradt, hanem fokozódott is. Azt a módszert azonban, ami a jelenben annyira széttagolt történettudományt egységesítené, az eredményeket összefoglalná, még nem találták fel. Mindenesetre, amikor a történettudomány, különösen pedig a helytörténeti kutatás eljut ehhez a kritikus időponthoz, akkor szívesen fordul a feltárás folytatása érdekében más tudományágakhoz, vagy legalábbis másnak látszó tudományágakhoz. Legtöbbször a *néprajzhoz* fordultak. Mert úgy vélték, hogy színes, mindenütt elérhető, még az emlékezetben itt-ott élő, de ha esetleg nem is, akkor gondos, múlt század közepi régi leírásokból majd minden helységünk korabeli élete vagy életeményei egy bizonyos részlete jól megismerhető, méghozzá úgy, hogy ez a mód bizonyos egységet teremt a különben nehezen felderíthető, még egy kis közösség esetében is szerteágazó jelenségek között. Ilyen eljárásoknál világosan láthatjuk, hogy a néprajz voltaképpen az új, vagy a legújabb-

kori történet kutatása. De rámutat a néprajz korlátaira is, hiszen a leírás szintjén maradó néprajz nem szolgál felvilágosítással a tárgyalat jelenségek okairól, egymáshoz való viszonyokról, összefüggéseikről, gazdasági, társadalmi, kulturális politikai tendenciáikról. Az életmód kérdéseiben érdekelt néprajz nem lehet el a történeti megalapozottság, statisztikai módszerek érvényesítése, szociológiai szempontok figyelembe vévése, demográfiai adatok, folyamatok alkalmazása nélkül. Ma mindez — hogy csak a leglényegesebbeket említsem — szükséges a néprajzi megismerés lehetőségéhez, mert a pusztá leírás szintjén maradván, a néprajz aligha pótolhat valamit is, de nem szolgálhatja a történeti megismerést sem. Különösen nem, ha elmondjuk, hogy néprajzi kutatásaink általában *periferikus tárgyakra, tárgykörökre* vonatkoztak és időben zömükben a századfordulóra tekintettek, vagyis olyan jelenségekre, viszonyokra és összefüggésekre, amelyek már réges-régen nem élők, napjaink életére nem jellemzők. A néprajztudományban ilyen tapasztalatok alapján körvonalazódott meg az úgynevezett *jelenkutatás* igénye mellett az *életmódkutatás* lehetősége is. Az életmódkutatás abban különbözik a jelenkutatástól, hogy amíg az a jelen, a ma népéletét kutatja, addig az életmódkutatás a múltban létezett, élt életmódokat is meghatározhatja, feltárhatja. Sőt amint látni fogjuk, szükséges is feltárnia. Ennek az életmódkutató néprajznak a keretében történtek lépések egyes, nagy terjedelmű forráscsoportok kiértékelő feltárására, mint amilyen a céhes ipar felmérése volt az országban található céhlevelek adatai alapján, vagy a baranyai móringlevek összehasonlító vizsgálata, illetve a kalendáriumok számítógépes vizsgálata, vagy legutóbb a limitációk, árszabások és végredelejek összegyűjtése, feldolgozása. A néprajzot is érintőleg megemlíthetjük a történettudomány ilyen jellegű nagy vállalkozásait is, például az urbáriumok, az őriszékek anyagának közreadását.

Napjainkra az életmódkutatás divatos lett. Néha úgy tűnik, hogy mindent tőle várnak a társadalomtudományok kérdéseinek eredményes megválaszolásában. Legfőképpen talán az előzőekben vázolt, széttagozott, egymástól elvált, egymás eredményeire mit sem adó tudományágak egyfajta szintézisét, a rész tudományok eredményeinek egységbe foglalását, a komplexitást biztosítását.

Az életmódkutatás annak ellenére, hogy divatos és rendkívül felkapott, nem új. Régebben is tudtak, beszéltek róla; általában a komplex kutatási formát, az összefüggések feltárását értékelték rajta. A szükséges széles körű interdiszciplinaritást — néprajzról lévén szó — az általános gazdaságtörténet, ezen belül az agrártörténet, aztán az ipartörténet, a kereskedelem-történet, az általános művelődéstörténet eredményeinek statisztikai, szociológiai és pszichológiai szempontú összedolgozása révén vélték biztosítani. Ez azonban nem könnyű dolog. Különösen nem akkor, ha *kénytelenülünk* a kultúra egészére, a kultúra változásaira, a nagy etnológiai folyamatok törvényszerűségeire, mint amilyen az átadás, az átvétel, a módosítás, a változás stb. is tekintettel lenni.

A kultúra sajátosságai az, hogy *egyéni variációkban* él. A variációk légiója topográfiai, tehát földrajzi körülményei, továbbá *gazdaságilag*, a termelés és a fogyasztás relációjában, aztán *társadalmilag*, a társadalom egésze, de még inkább egy-egy település vagy táj kulturális differenciáltságának megfelelően kisebb-nagyobb csoportokat, azaz *tipusokat* alkot. Ezeknek a típusoknak jellemzője az általuk közösségben és tagjaikban élt életmód. Ezek a típusok, azaz életmódok történetileg is differenciáltak, együtt vagy külön-külön változtak, keveredtek, állandó átalakulásban voltak és vannak. Az életmód pillanatnyi, adott időpontbeli milyenségé-

nek megismeréséhez, megismertetéséhez szükséges a csoportra jellemző anyagi kultúra jelenségeinek ismerete (feltárása), valamint a szellemi kultúra jelenségeinek (mondjuk úgy, hogy a folklór, és értelmezzük a lehető legszélesebben) ismeretén túl az, hogy mindez egységesen lássuk és láttassuk, mégpedig a csoportra jellemző jegyek hangsúlyozásával. Vagyis, amikor életmódkutatásról beszélünk, akkor egy meghatározott település, esetleg nagyobb területi egység vagy bármely közösség egy bizonyos, meghatározott időben közösen élt vagy élő kultúráját tárjuk fel. Erre, az egy bizonyos meghatározott időben élő közösségre, többek között jellemző az együvé tartozás érzésének tudata, az együvé tartozás kifelé és befelé való védelme, a közös fejlődés munkálása, bizonyos fókú felelősségérzet egymásért és a közösséget, ragaszkodás bizonyos közös tárgyakhoz, szokásokhoz, értékekhez. Losonczy Ágnes alapvető kézikönyvének idevonatkozóan, csak a címét idézem: *Az életmód az időben, a tárgyakkban és az értékekben meghatározott.*

A szocialista társadalmakban különösen elterjedt és virágzik az életmódkutatás. Azért, mert a gazdasági, társadalmi és kulturális változás a közelmúltban itt volt a leggyorsabb, a legnagyobb mérvű, itt volt például legszembetűnőbb a különbség a múlt tárgyi világa, értékrendszere és a ma anyagi kultúrája és művelődési viszonyai között. A szocialista országokban folyó életmódkutatásoknak éppen ezért az a sajátja, hogy erősen statisztikai igényű. A számadatokkal nem nagyon jellemezhető folyamatok megismerésében is *egzaktságra* törekszik és ezért szociológiai beállítottságú. Mindezt a Szántó Miklós szerkesztette, 1978-ban megjelent *Életmódkutatás a szocialista országokban* című könyv bevezetője így fogalmazta meg: „A szocialista építés során a gazdasági kérdések mellett egyre nagyobb hangsúlyt merülnek fel az életmód problémái mind ideológiai, mind empirikus síkon. Vajon van-e a szocialista életmódnak autentikus formája, és lehet-e ezt a modellét a gazdasági-társadalmi építés során tudatos intézkedésekkel kialakítani vagy legalábbis befolyásolni? Így merült fel a kérdés szociológiai megközelítésének szükségessége. Milyen változások tapasztalhatók a szocialista életmód kialakulása terén, milyen gyakorlati következtetéseket vonhatunk le belőle? Ehhez még sok új fogalom szükséges, és a vizsgálatokhoz új modelleket is kell találnunk. A feladat közös a szocialista országokban és megoldása közös erőfeszítéseket igényel.”

Valóban azt, még helytörténeti kutatásaink, feldolgozásaink, honismereti tevékenységünk során is. Ugyanis itt, Berettyóújfalun is, a régtől folyó, nagyon szép eredményeket magának mondható helytörténeti kutatás — természetesen sok más városunkhoz, vidékünkhez hasonlóan — ilyen szempontból szegényes.

A következőkben legjobb lesz, ha az eddig elmondottakat és az életmódkutatás módszertani vázát példáulhoz kötöm, konkretizálom. Ahhoz, hogy Berettyóújfalun életmódja kutatásáról beszélhessek, a városról eddig tudottakhoz kell fordulni. Ebben a fejlődésben Berettyóújfalun egy típusnak kell felfognom, és mint ilyet kell bizonyos időpontokban megvizsgálnom. Hogy meghatározhatom történeti életmódjait a település történetéből ki kell választanom azokat a sajátos folyamatokat, melyek a lakosság életvitelében bizonyos azonosságokat alakítottak ki. Olyan csoportokat formáltak Berettyóújfalun társadalmában, amelyeknek azonos vagy legalábbis közel azonos volt a gondolkodásmódjuk, egyformára alakították az őket körülvevő anyagi-tárgyi világot, ugyanazt a műveltséget éltek, és közösségi törekvések — gazdasági, társadalmi, politikai, kulturálisak — ugyancsak azonosak voltak.

Ezeket a vizsgálati követelményeket figyelembe véve, Berettyóújfalun történetében a következő életmódformáló tényezőket különíthetjük el. Berettyóújfalun kora középkori település, *jobbágyfalu*, ami a telephely kedvező földrajzi helyzetéből következően (völgytorokban létesült, átkelőhely, fontos szárazföldi utak kereszteződésében épült, a spontán árucserre felüldülése révén) korán megindult egyfajta, alacsonyrendű mezővárosi fejlődés útján. Ezt a parasztpolgári fejlődést segítette elő a török hódoltság, a település stratégiai helyzete, a reformáció, a földesúri jogviszony meglazulása, különböző kisserű szabadalmak megszerzése, a hajdútelepítés. Berettyóújfalun középkori társadalmát nem a nemesség és a jobbágyosság együttélése határozta meg, hanem a helyben nem lakó földesurasság kiterjedt birtoklása a parasztpolgárság felé törő jobbágyok sajátos osztályát alakította ki. A török kiűzése után is ez a társadalmi folyamat ment tovább. S bár a berettyóújfalun hajdúk elvesztették kiváltságait, a lakosság egésze nem süllyedt a közvetlen földesúri viszony keretei közé. Hanem taxás jobbágyként vált lassan-lassan mezővárosi parasztpolgárrá. A másik oldalon a zselléresedés párhuzamosan kitermelte a mezőgazdasági munkásságot, illetve annak korai formáit, másrészt folyamatos utánpótlást biztosított a helyi kézművesség, a helyi kereskedelem számára.

Berettyóújfalun társadalmát az egész középkoron át, a török kiűzését követően is, egységes etnikumú volt, ezt az etnikai egységet kifejezte és erősítette is az egyházi egység. Ezen az egységen a XVIII. századi belső vándorlás, a telepítések évtizedei sem változtattak. Az első etnikai különbségek a szidók betelepülése jelentette a XVIII—XIX. század fordulóján. Aki először vándorkereskedőként, majd pedig boltjaikkal, piaci-vásári tevékenységükkel fokozták Berettyóújfalun vásárhely jellegét, kereskedelmi, árucserre-főfontosságát.

A jobbágyfelszabadítás után polarizálódott igazán Berettyóújfalun társadalmát. A kevés jómódú jobbágyból zökkenőmentesen, jómódú parasztpolgár lett. A zsellérek utódai, azok a jobbágyok, akik telek nélküliek voltak, és így földhöz nem jutottak, egyrészt tovább folytatták korábbi létfenntartási tevékenységeiket, amikkel a fuvarosok, a kézművesek, a parasztkereskedők (kupecsek, szenzálok, kofák stb.) csoportjait növelték, másrészt kialakították a mezőgazdasági munkásság, kisebb mértékben az ipari munkásság csoportját.

Berettyóújfalun középkori település; települési rendjét földrajzi adottságai szabták meg és tették *vásárhelyé*. Jellemző, hogy országos vásárai késeiék, *hetivásárai* viszont bizonytalan régiségűek. A hetivásárok egy szűk, de nagyon aktív *vonzáskörzetet* alakítottak Berettyóújfalun köré. A berettyóújfalun hetivásárok egyzserre voltak felvásárló, termény- és termékösszegyűjtő, valamint áruelosztó, anyagellátó jellegűek. A gyakori hetivásárok kedveztek egy széles körű, önmagában erősen tagolt, sok esetben csak alkalmi ügyleteket lebonyolító parasztkereskedő réteg (amelybe beletartoztak a fuvarosok, a felhajtók, a szenzálok, a kupecsek, a kofák stb.) kialakulásának. Egyfajta kéllakiság volt, ha úgy tetszik: az alapvetően földművelésből és állattartásból élő lakosság életmódjának szerves része volt a megtermelt javak egy részének értékesítése. A paraszti *foglatosságok* lassan fejlődtek *mesterségek*ké, és amennyiben igen, akkor is megmaradtak az előbb említett kéllakiságban. A berettyóújfalun kézművesség, majd *ipar* egyrészt szorosan kapcsolódott az életmódot meghatározó földművelés-állattartáshoz, másrészt művelői ugyanúgy nem szakadtak el a földtől, mint a piacoló-vásáros, fuvarozó parasztkereskedők. Berettyóújfalunban az első komoly munkamegosztást a

kereskedés és részben az ipar minden fajtájával (házalás, vándorkereskedelem, boltlítás, közvetítőkereskedelem stb.) foglalkozó zsidók megtelepedése jelentette. A másodikikat pedig a *vasút megépítése*, ami egyrészt a fuvarosok háttérbe szorításával az árucserre fejlődését, másrészt egy elég jelentős számú, a közlekedésből élő ember megjelenését jelentette.

Az ilyen keretek között kialakult és viszonylag jelentős fejlődésen átment helyi *kultúra* is hozzájárult a berettyóújfalui társadalom differenciálódásához. A XVIII. századi egy papból, 2—3 tanítóból és 3—4 uradalmi tisztből álló értelmiség és az *útvíznyomok* javulása, a *vasút megépítése* — mind a kettő a polgári fejlődés hatékony tényezője — kapcsán kialakult és fejlődött helyi kereskedelem képviselői mellé, a múlt század derekától előbb szerény, majd egyre jelentősebb *értelmiségi* réteg is kialakult. Ez az értelmiségi réteg eleinte a helyi és környékbeli közép- és kisnemességéből, majd pedig az első világháború után a helybeli módosabb gazdáak, iparosok, illetve kereskedők fiaiból verbuválódott. Ennek a kezdeti, a helyi és a környékbeli kis- és középnemességéből formálódó értelmiségi rétegnek jellegzetes, egyben a polgári (tökés) fejlődést is jól illusztráló képviselője volt az az *idősbő Móríc Pál* (1826—1903), akit igen találóan berettyóújfalui Artamanovnak is neveztek és általában „arany paraszt”-nak hívták. A berettyóújfalui értelmiségi mennyiségi és minőségi fejlődéséhez nagy lendületet adott a trianoni béke által a közelben megvont határ, amely elszakította Berettyóújfalut természetes és ősi központjától, egyben relatív vetélytársától, Nagyvárdtól. Berettyóújfalut lett a megmaradt Bihar megye székhelye, aminek kapcsán egy sereg, tetején számú értelmiségit foglalkoztató igazgatási, kulturális, egészségügyi intézmény létesült. Ez a két világháború között kifejlődött berettyóújfalui értelmiségi réteg abban különbözött a korábbi, inkább nemesi származású értelmiségiekétől, hogy főleg plebejus, berettyóújfalusi parasztpolgári, iparos és kereskedő származású volt. Plebejus származásuk társadalmi tájékozódásukban, politikai célkitűzéseikben is meglátszott; Berettyóújfalut az 1930-as évek végére a népi törekvések egyik központjává tették.

Mindezek a gazdasági, gazdaságtörténeti, illetve társadalmi, társadalomtörténeti alakulások *életmódbeli* változásokkal jártak együtt. Az életmódok, illetve az életmódváltozások közelebbi, lehető pontos meghatározása bizonyos jól megválasztott forrásokon nyújtotta adatok statisztikai feldolgozásával érhető el. Berettyóújfalui esetében, a fentiekben vázolt fejlődésmentetnek megfelelően, legeredményesebben az életmódok meghatározása céljából használható forrásokon lehetnek a végrendeletek, a vagyonleltárak, az adóívek, a díjlevelek, az adás-vételi és munkaszerződések a különböző árjegyzékek, hirdetések, esetleg házi kiadás-bevételek feljegyzések, megőrzött számlák, bolti leltárak, illetve ezek mindenről áruköd adatai. A jelen életmódivizonyai felderítését leginkább *tesztekkel, kérdőívekkel* végezzük. A tesztvizsgálatoknál lényeges kérdés az adatközlő jó megválasztása. Tájékozott vagy tájékozatlan lőtőlőt igen sok függ, mint ahogy az sem közömbös, hogy mit, mikor és hol kérdezzünk. A jelen életmódok kutatásával egyenlő értékű módszer a személyes empirikus megismerés, kutatás. Ez akkor sem mellőzhető, ha megfelelő mennyiségű és minőségű tesztes, kérdőíves adat, anyag áll rendelkezésünkre.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

1. Kardos László: Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról. (Szentgyörgy-pusztai). Ethnographia LXVI. 1955. 255—344.

2. Kulcsár Viktor (szerk.): Változó falu. Bp. 1976.
3. Losonczi Agnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Bp. 1977.
4. Szántó Miklós (szerk.): Életmódkutatás a szocialista országokban. Bp. 1978.
5. Szántó Miklós (szerk.): Tanulmányok az életmódról. Bp. 1980.
6. Gazdag István: A termelőszövetkezeti parasztság életkörülményei Debrecenben (1949—1952). A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve VI. Debrecen, 1979. 191—199.
7. Dankó Imre: Életmódkutatás Kisvárdán. Tanulmányok Kisvárdai történetéből. Kisvárdai, 1983. 57—62.

A HATVANY LAJOS MÚZEUM

PETHEŐ KÁROLY

Egy 1984-ben kiadott csinos kis múzeumismertető szerint 1969 óta működik Hatvanban az a városi múzeumként indult közgyűjtemény, melynek alapjait — mint annyi sok más múzeumét — egy lelkes műgyűjtő, Doktár Gyula (1895—1971) építész-mérnök vetette meg. 1975-ben mégsem az ő nevét vette fel a múzeum, hanem báró Hatvany Lajosét (1830—1961), aki ugyan gazdag gyáros családból származott, de nevét mint haladó gondolkodású író, kritikus, irodalompartoló és irodalomtörténész tette ismertté itthon és külföldön egyaránt. A Grassalkovich, később Hatvany család birtokában volt szép barokk kastély falán emléktábla örökíti meg munkásságát, s egy másik emléktábla azt, hogy 1926-ban a Hatvany családnál vendégeskedett József Attila.

A múzeum elsődleges feladata a néprajzi emlékek gyűjtése, de jelentős régészeti, képzőművészeti, helytörténeti, fotó- és dia-, sőt irodalomtörténeti anyaga is van. Mindez egyelőre sajnós — és ki tudja még meddig — a város különböző helyein, bérelt raktárakban zsúfolódik, kitéve a kérlelhetetlen idő múlásával járó romlásnak. Egy negyedik helyen, a Kossuth téri volt uradalmi gazdasági épület két kis boltívés helyiségében csak időszakos kiállítások tartására van lehetőség. Hétfő kivétel naponta 14 és 18 óra között van nyitva ez a kiállítóhely, ahol igyekszik a múzeum közérdeklődésre számot tartó anyagokat bemutatni. 1985 elején például nagyon szép és gazdag népviseleti gyűjteményükből láthattunk ízelítőt, majd Hatvany Lajos rokonára, Lesznai Annára (1885—1966) emlékeztek születésének százéves évfordulója alkalmából, elsősorban iparművészeti alkotásainak bemutatásával. Ezt egy politikai plakát-kiállítás követte, legközelebb pedig a 750 éves Hatvan bemutatott történeti emlékiállításra készülnek. Távolsági tervek: a Hatvanban élő gyűjtők anyagából szeretnék a bemutatásra leginkább érdemes tárgyakat a közönség elő tární. Egy szintén érdekesnek ígérkező bemutató lesz a csuvas népművészetről, majd a Hadtörténeti Múzeum vándorkiállításának adnak helyet, melynek témája: elődeink fegyverei.

Ezeket az időszaki kiállításokat sajnós nem sokan látogatják, évente mindössze mintegy hatszázan, ami nem a nagyon is élénk kulturális életet élő város lakosainak érdektelenségét mutatja. Ezt bizonyítja az is, hogy ha a Múzeumban Köre vagy a Hatvani Galéria valamilyen előadást, kiállítást stb. szervez, mindig számíthatnak a közönség széles körű érdeklődésére. Nyilvánvaló, hogy ha lehetőség lenne az igazán gazdag és értékes gyűjteményi anyag állandó kiállítás formájában és ehhez méltó he-

Hatvan. A Hatvany kastély, XVIII. sz.

Varga Imre: Hatvany Lajos

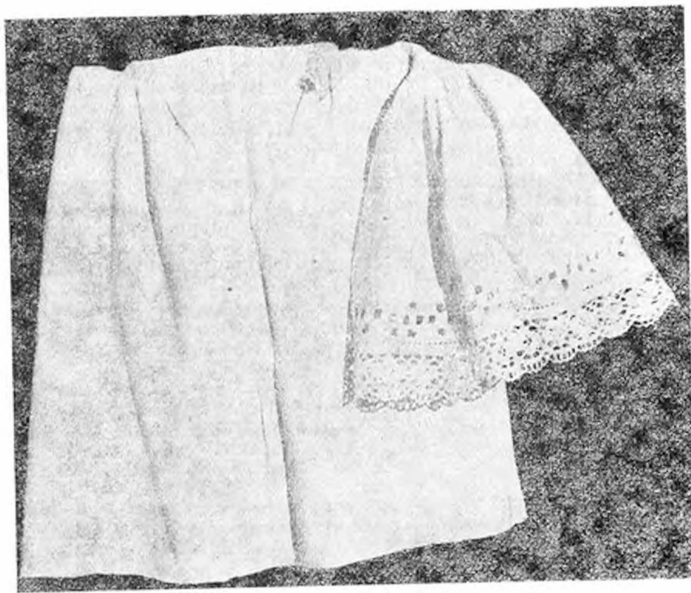
*Boldogi lányviselet
(A Hatvany Lajos Múzeum anyagából)*

Ilyen történő bemutatására, akkor nemcsak a város lakosai, de mások is szívesen és örömmel keresnék fel a múzeumot.

A lehetőség tulajdonképpen meg is lenne, megvan a terv is: ha megtörténik a műemlék kastély felújítása, akkor itt kapna elhelyezést a múzeum is. Jelenleg a kastély földszintjén még az SZTK rendelői vannak, az emelet életveszélyes, lezárták. Az egyik szárnyépületben a mentőállomás van, a másiknak most folyik (vagy inkább csak folydogál, mint pár száz méterre a Zagyva...) a felújítása. Készen vannak a rekonstrukció tervei is, „csak” éppen a szükséges pénzügyi fedezet nincs meg. Próbálkozott a város téglajegyek kiadásával is, de egy ilyen több milliós munkát a város és közönsége önerőből képtelen megvalósítani. Segítségre lenne szükség, mégpedig sürgősen! A kivételesen szép és jelentős értékű barokk kastély teljes helyreállítása és ezzel egy állandó múzeum megnyitása nem csupán Hatvan városának, de az egész országnak nyeresége lenne.

*Boldogi lányviselet; szoknya, alatta pendely
(A Hatvany Lajos Múzeum anyagából)*

Nagykökényesi női ing
(A Hatvány Lajos Múzeum anyagából)

A baj csupán ott van, hogy a kastély helyreállítása — általános vélemény szerint — akár évtizedekig elhúzódhat, a múzeum pedig máris ott tart, hogy lassan le kell állni még a gyűjtőmunkával is, mert nincs hely a raktárakban, de sajnos pénz sincs elegendő. Kézenfekvő megoldásnak látszik annak az egyemeletes épületnek a teljes igénybevételét, melynek most csak két kis helyisége a múzeumé, a többi részben középiskolai kollégium van. A részben még az emeleten is boltíves helyiségek és az épület központi fekvése mindenképpen e mellett a megoldás mellett szólnak.

A KARCAGI KUNOK REFORMÁTUS VALLÁSRA VALÓ ÁTTÉRÉSE

SZÁSZ BÉLA

Közismert, hogy a vallás annak a viszonyoknak az érzelemszülötte tudata, melyben az emberek a mindennapi létükön uralkodó idegen erőket szemben vannak. (Lukács József: Istenek útja. 60. l.) A vallás egy

meghatározott gazdasági-társadalmi formáció szabályozásának általános szükségleteiből, e korlátozott társadalmi termelési viszonyok szabályozásának szükségletéből fakad. A reformáció nemcsak hitújítás, több, korántsem valamiféle elszigetelt eszmei jelenség, hanem mélyenjáró gazdasági-társadalmi átalakulás, tehát társadalmi folyamat ideológiai tükröződése. (Kónya István: Tanulmányok a kálvinizmusról. 30. l.) A vallásváltoztatást, áttérést társadalomtörténeti jelenségként kell vizsgálnunk, a rothadó, felbomló feudalizmus ellen harcba induló ideológia jelentkezését.

Karcag a Nagykunság tájegységéhez tartozó város volt a feudális anarchia idején, az 1500-as években. 1514-ben az egyetemlegesen szabadságjogokat élvező kuntelep elvesztette szabadságát. 1514. 25. tc. szerint „A kunok és jászok is a királyi felség többi jobbágjai, bárhol lakjanak, ezentúl az országot egyb' jobbággyai és parasztjai módjára kötelesek legyenek és tartoznak bért fizetni, ajándékot adni, mint pedig szolgáltatásokat teljesíteni” (Magyar Törvénytár 1000—1526. 717. L.). Eddig is örökös harcot folytattak szabadságuk védelmében, hiába erősítette meg Mátyás 1461-ben, Ulászló 1492-ben és 1505-ben, János király 1439-ben kiváltságait. Maga az egyház sem kímélte őket. A katolikus egyház hatalmi potenciája útját állotta a nép gazdasági érdekeinek, főleg, mikor Martinuzzi Fráter György hatalma alá kerültek.

Fráter György mint kormányzó, a váradi és csanádi püspökségek birtokosa mód nélkül sanyargatta a kunokat. Legrosszabb borát adta át a kunoknak, kimérés végett. Temérdek barmot hajtatott a Nagykunságra, a nagykun községekbe, hogy azokat saját szénájukon tartásuk, gondoskodásuk őrzésükről. Kényszerítette, hogy neki szántsanak, vessenek, szénát gyűjtsenek és fuvarozzanak. A kun kapitányi tisztséget adás-vétel tárgyává tette. (Gyárfás: Jászkunság története. IV. k. 71. l.)

A feudális nagybirtokok is állandóan birtokfoglalási cselekedeteket hajtottak végre a kunok rovására. Így a kunok területe időnként változott. A földfoglalás egyúttal az elfoglalt területek népét jobbágyi sorba juttatta. Így a Nagykunság területe, vele Karcag földje is változott. A bizonytalan határok miatt sok határsértés történt. 1498. 48. tc. elrendelte a jászkunok és nemesek között fennforgó határvillongások elizigását. 1506-ban történt meg az első rendezés Szt. Ágota-pusztá területén, melyet a kunok és a nagyváradi püspökség ladányi jobbággyai mindenkor viszálykodás között műveltek, sőt egymás földjét kölcsönösen ki is fosztották. Ekkor a feleket úgy bekítették ki, hogy a peres birtokot kétféle vágták. A Hortobágy vizében a halászatot mindkét félnek megengedték. E határmegállapítás a régebbi helyzeten semmit sem változtatott. Pöstyéni Gergely a nagyváradi püspökség javainak kezelője bepanaszolta a káptalan előtt II. Lajos királyt, és ennek karcagújszállási bíráját, az egész Kolbászszékhez tartozó kun jobbágyokat: mert a nevezettek a váradi püspökséghez tartozó földeket: Hegyesbor, Bolcsatelek falvakat, Magyarteleket, Törökbor, Újtelek, Töröknevet, Hatház, Borugház, Tatártelek, Kápolnatelek, Péntektelek nevű pusztákat elfoglalva tartják. (Soós Adorján: A Jászkunság körüli nemesi birtokviszonyok a tatárjárás után. 32. l.)

Szt. Ágota területét az asszonyzállási kunok és a nádudvari nemesek örökös pereskedéssel bírták. (Soós Adorján: előbbi 33.) A karcagújszállási kunok felmutatták az 1506. évi határigazítási kiváltságlevelet és azt vitatták, hogy e pusztá egészen őket illeti meg. Ez az első okmány, mely Karcag létezését bizonyítja. A nádudvariak viszont tagadták, hogy Ágota Ladány helyiségé vagy a királyi kunoké lett volna.

E példák világosan mutatják a karcagiak harcát a feudális urakkal

területük és szabadságuk érdekében. E harcukat nem támogatta az egyház, mint a feudális rend fenntartója és védelmezője.

A karcagiak vágya: visszaszerezni kiváltságait, érvényt szerezni kiváltságlevelaikben biztosított jogaiknak. Megvédeni területüket a feudális támadás és elsajátítás ellen. Békésen birtokolni a szántókat, a halászhelyeket. Biztosítani az állattartás nyújtotta állatkereskedés lehetőségét. Amihez tartozott a kunok kiváltsága: a vámmenteség és helypénzfizetés alól való mentességük. Olyan ideológiai alap kellett, mely mindent biztosítja. Ez az ideológiai alap abban az időben csak vallásos szinten jelenhetett meg.

Mit hirdetett és ígért a reformáció?

A reformációban a feltörekvő burzsoázia a feudális rend elleni harcat csak úgy tudta eredményesen megvívni, ha szétzúzza a vallási dicsfényt, mellyel a középkori kereszténység körülvette a feudális rendet. A vallási eredetű földi dicsőséggel szemben a mennyei eredetű dicsőséget hirdeti. (Kőnya I. idézett műve.) A közvetítő szerepet játszó papi rendet kikapcsolja. Nem jár dicsőség az embereknek, sem a pápának, sem a klérusnak, egyedül az Istennek. A prédikátorok rámutatnak az egyházi viszályokra, a papok világias hatalomvágyára, az emberi cselekedetek gyarlóságára, egyúttal a feudális hatalmasságok világi és egyházi visszaéléseire. Vallási mezben jelennek ezek meg. Gondoljunk a vitairadalomra. Szkárosi Horvát András tudatosan egy társadalmi osztálynak, a földműveléssel foglalkozó szegényeknek a panaszát fejezi ki. A társadalmi bajok forrását az úri rend fővénységéből magyarázza. „Nagy nyomortársaságba hozza a föld népét.” A nyereszkesedésre, a haszon hajszolására épülő gazdasági elvet ostromozza. Az Isten az Oszövetség haragos és rettenetes Istenének haragját az úri rend ellen irányítja. Így jelenik meg a társadalmi bírálat vallásos köntösben.

A burzsoázia törekvése: a politikai szabadság biztosítása, védelmezni a magántulajdont. A reformáció védi is a magántulajdont, de nem a feudális jellegű, amelyik a munkásokat jobbágyi sorsra kényszeríti. Olyan birtokot véd, mely a munka gyümölcsét a munkás számára biztosítja. A munka már nem isteni büntetés, mint a középkorban. A pénz gyűjtését is megengedi. A középkori kereszténység a feudális társadalmi viszonyokhoz híven kamattilalmat rendelt. A burzsoázia termelési viszonyokra épülő kálvinizmus kamatvételt szabadságot engedélyez. Demokratikus egyházszervezeti rendszert kíván, hasonlóan államszervezetben is. A burzsoázia létrehozta a predesztinációs tant, mely annak a világi kérdésnek a vetülete, mely szerint a konkurencia a kereskedelmi életben, a siker vagy kudarc nem egy ember tevékenységétől függ, hanem számára ellenőrizhetetlen körülményektől. Mi az isten eszközei vagyunk, minden az istentől függ, az isten végzése. A burzsoáziának Isten nevében szabad politikai cselekvést biztosított a feudalizmus erői ellen.

Igy tehát a kálvinista vallás antifeudális vonásai miatt kiváló ideológiai fegyver.

Ugyancsak előtérbe került a nemzeti kérdés is. A burzsoáziának gazdasági érdekei szempontjából szüksége volt a nemzeti piacokra. El kívánta tüntetni a naturalista rendszer kötöttségét.

A fentiek rövid összefoglalását adták azoknak a vallási, ideológiai vonatkozású világnézet alapnak, melyeket a protestantizmus hirdetett. Általában a kálvinizmus eszméiből azokat vázoltam, melyek rokonszenvet váltottak ki a feudális elnyomás fojtogató karjai között nyögő, szenvedő karcagiakban.

Láttuk, milyen volt a karcagiak, illetve a kunságiak élete, nézzük,

hogyan reagálnak a kálvinizmusra? Vallási mezben ugyan, de a hatalmaságok megfosztása a dicsőségtől egyházat és papot illetően, megfelelő szemléletűeknek, törekvésűeknek. A magántulajdon a kálvinizmus szemszövegül megfelelt a követelményeinek. A kereskedelem szabadsága ideológiaiilag biztosítottnak látszott. Az egyház szervezete is rokonszenvesnek bizonyult, hiszen eddig is volt valamiféle közössége, közbirtokossága a karcagiaknak. E közösség intézte a szükséges együttélési szabályokat. Olvasunk arról, hogy Martinuzzi Fráter György ellen 20 pontban foglalt panaszukat adják elő. A vallás igazságainak nemzeti nyelven való hirdetéséje új volt, és lelkükből következett követelmény is egyúttal. Az a körülmény, hogy az időjárás viszontagságai, fagy, hó, téli idők, nyári szárazság olyan természeti adottságok, melyeken bármilyen alkalmatlan és kellemetlen volt is: kénytelenek voltak belenyugodni. Ezt a belenyugvást erősítette a predesztinációs felfogás. Habár más alapon állott is, de megfelelt a tényleges körülményeknek. Ez adta a belenyugvás komoly meggyőződését.

Égész országra szólóan a reformáció elterjedését elősegítette két király, Ferdinánd és János harca, mindketten vigyáztak arra, hogy híveiket el ne veszítsék.

Itt említem meg, hogy a reformáció terjedését a vallásos szemléletű történetírás már tisztázta. A katolikusok és reformátusok között folyó eszmei harcot, a lelkekben végbemenő változást.

Sajnos, nincsenek adataink a megterés körülményeiről. Nem tudjuk, hogyan történt a katolikus templom birtokba vétele. Valószínűen minden nagyobb harc nélkül került a reformátusok kezére, valószínű az áttétek vitték magukkal. A reformáció terjedéséről és terjeszkedéséről kevés adat áll rendelkezésünkre. 1539-ben már terjedt az új hit. Thuri Lukács György Mezőtúron és vidékén reformált. 1545-ben György barát panaszolja, hogy csodamód terjed az új hit. Ebben a fentiek szerint neki is szerepe volt. Tudjuk, hogy a karcagiak temploma a tizenöt éves háború viharait kiállotta. 1633-ban a meglévő templomhoz tornyot építettek, melybe 1636-ban Eperjess hat lábnyi kerületű, viszonylag nagy harangot öntöttek. 1635-től ismeretesek a lelkészek. Barcsa János azon állítását, hogy a karcagi egyház 1605-ben* alakult meg, Tóth Dezso nem fogadja el az elzárva érvelve, hogy az említett körülmények, templom, torony és harangok korábbi fejlődés eredményei lehetnek.* Pentz Jakab 1699-ben romlodozó állapotban találta templomukat. Ebben az időben hordták össze templomuk kijavítására az asszonyzállási templom anyagát, mivel az a felszabadító háború alatt elpusztult. 1721-ben a Pesti Commissió előtt Karcag igazolta ősi jusát vallása szabad gyakorlásához. Az 1743 előtti karcagi templom: „A torony 11 ölnyi kőrákása fele mintegy 12 ölnyi igen hegyes és a négy sarkán egy kis tornyocskával ékesített templom sudár volta miatt mindenké szemét magára vonta”. (M. Ref. templomok. I. 152. l.)

A török idők kedveztek a reformáció terjedésének, mivel a török elnevezőbb volt a reformátusokkal szemben. A kunok házaikra csillagot és félholdat, félhold alakú sarlót helyeztek, így a törökök előtt rokonszenvesebbnek tűntek fel.

Természetesen arra is kell figyelniünk, hogy a reformáció terjedésének nemcsak gazdasági-társadalmi okai voltak, ide kell számítanunk az eszmei hatását. Az ideológia visszahat az alapokra.

Az volt tehát a karcagiak és Nagy-kunság elnyomott népének kívánása, hogy az egyház lehetőleg minél kevesebbet szóljon bele az emberek

* A karcagi lelkész pecsétje 1605.

életébe. A feudalizmus kisebb-nagyobb mértékben közvetlenül uralta az emberek mindennapi életét, tudatát. Az egyház határozta meg, milyen időszakban mit lehet enni pl. A böjt megszegését szigorúan büntették. Elrendelte az ünnepi munkatiltalmat, még abban az esetben is büntetés járt a megszegőre, ha jelentős mennyiségű többlettermeléshez jutottak. Az év több mint egyharmadára előírta a tennivalókat. Ilyen aprólékos intézkedések révén teljesen alávetette az embereket az uralkodó társadalmi és ideológiai rendszernek, és a teljes alávetettséget eredményezte.

A kálvini reformáció egyik igen fontos jelentősége: a vallási életet elkülönítette a világi élettől. Bizonyos rituális formákat meghagyott az egyház kezében: keresztesítés, temetés, vigasztalás, házasságkötés, közös istentisztelet, énekítés, nemzeti nyelven.

Látjuk tehát, hogyan felelt meg a kálvinizmus a karcagi és nagykun-sági embereknek, azok követelményeinek. At is tértek a Nagykunságban kivétel nélkül. Mikor Mária Terézia erőszakos katolizációja beköszöntött: nem volt katolikus ezen a vidéken.

A kálvinizmus ebben az időben gazdasági és társadalmi haladást jelentett.

110 ÉVE SZÜLETETT BORSOS JÓZSEF (1875–1952)

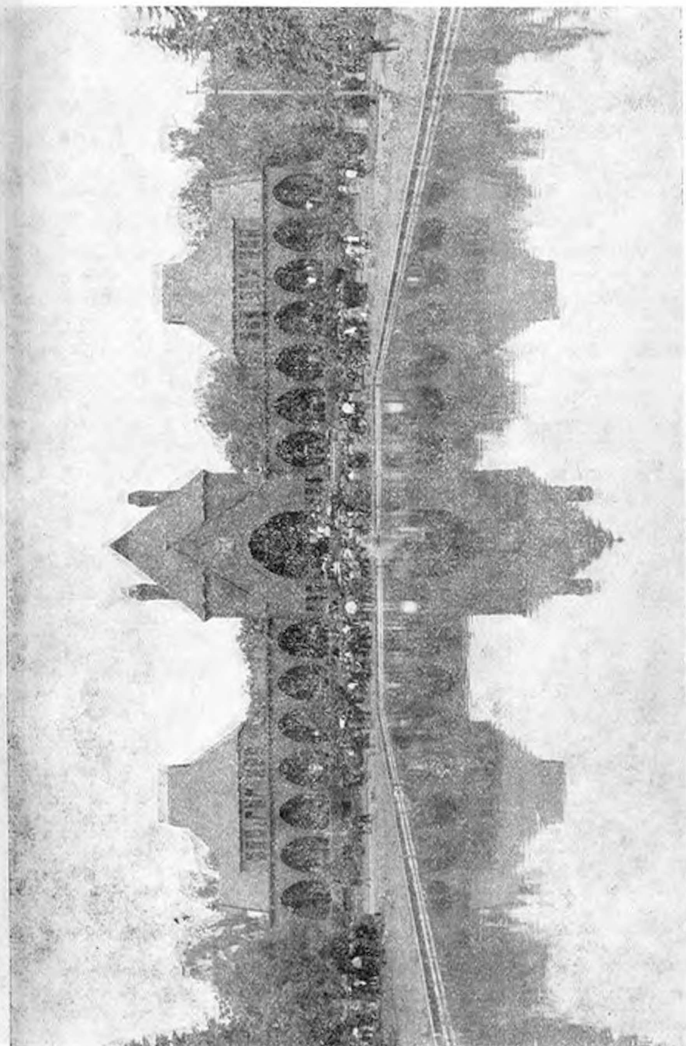
SZ. KÜRTI KATALIN

110 éve, 1875. március 18-án született Hódmezővásárhelyen Borsos József, aki nagy érdemeket szerzett Debrecenben mint építész és mint városrendező főépítész. Tevékenysége meghatározta a két világháború közötti debreceni városkép alakulását.¹

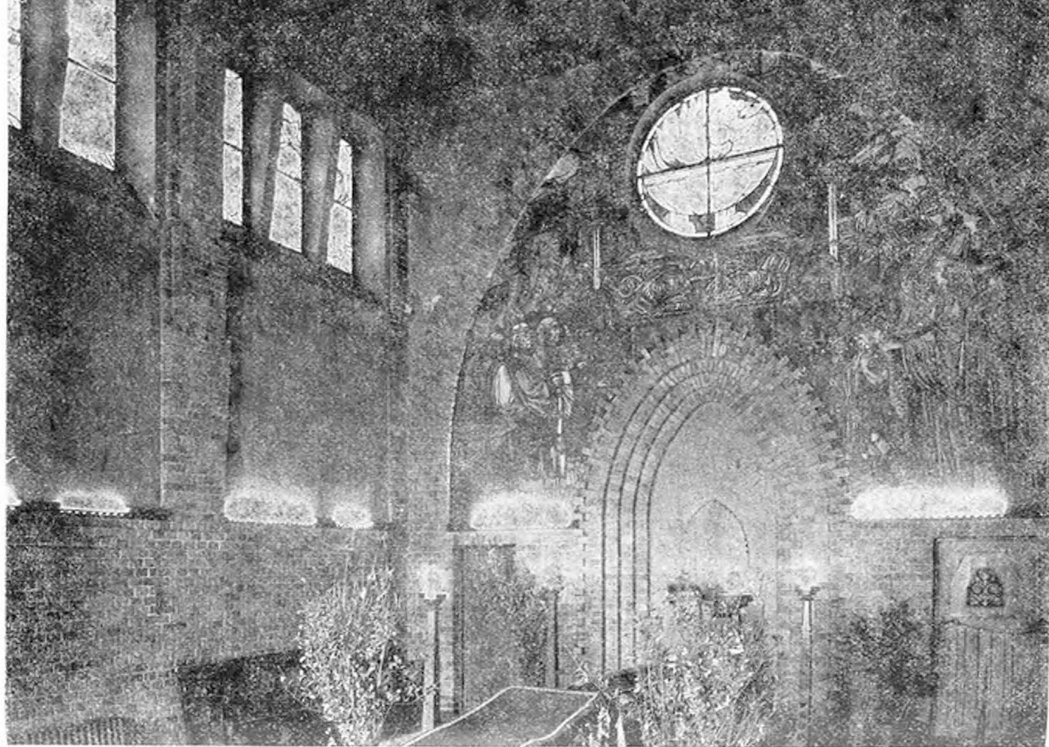
Nagy művészi érzékkel és alázattal megáldott építész volt, aki méltó módon előkészítette a teret, a falat a társművészek számára. Ez a magatartás nemcsak műveltségből, hanem sokirányú művészi tehetségéből fakadt; kiválóan értett a burkolatokhoz, ismerte az anyagszerűség törvényeit, maga is rajzolt, faragott.

Érzékeny művészi környezetből érkezett Debrecenbe, előzőleg Hódmezővásárhelyen élt. 1898-ban végezte el a Műegyetemet. Budapestről és müncheni tanulmányútról visszatérve Vásárhelynek készítette első terveit: a tabáni és susáni református templomát. Ez utóbbról Endre Béla festőművész írt a Jövendő című lapban: „Borsos József alkotásában szívesen elefelejtjük, hogy az ő templomának az alapja is egy régi stílus. Semmi esetre sem kópia, csak mintha egy kiáltás elevenedett volna meg a művész lelkében a múltból, amelyet új elvekkel, új anyagban, új technikával közöl velünk. A régi emlékek mellé új vágyak, magyar formák, magyar virágok szövődtek, fonódtak, az ő lelkében is egy kis templomékszer született a kezei alatt. Kicsiny helyen csakúgy vibrál a gazdag szerkezeti forma és minden felületen, minden hajlásban, szögben, végződésben új gondolatot és szinte cizelláló szeretetet találunk.”²

Nemcsak Endre Bélával, hanem Tornyai Jánossal és Pásztor Jánossal is kapcsolatban állt. Ő kezdeményezte Pásztor János bronz díszkútjának elhelyezését. Az 1908-as év krónikájában szomorúan közölte Kiss Lajos, hogy Borsos Debrecenbe költözött.³ Itt sem szakadt meg azonban kapcsolata szülővárosával. Nem lett ugyan alapító tagja a Művészek

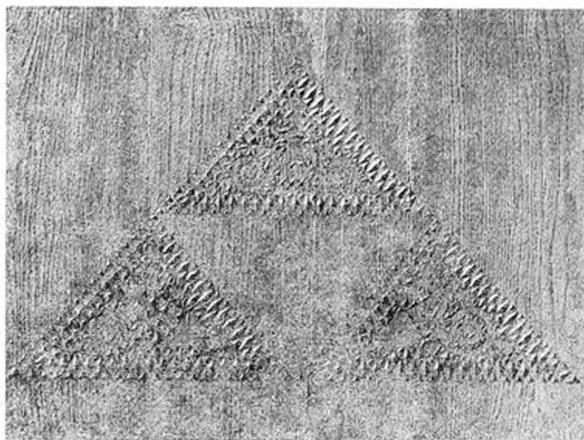

A ravatalozó épülete a Köztemetőben

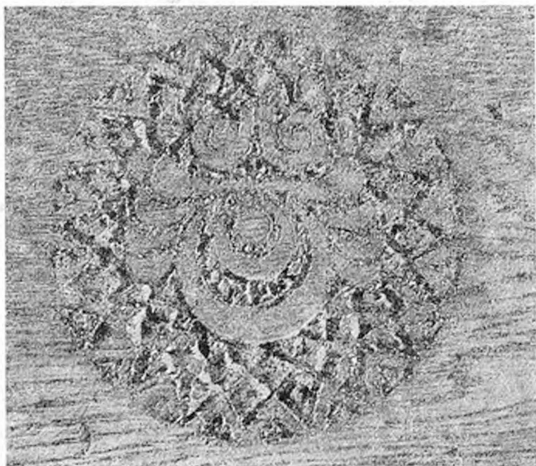

A ravatalozó egyik terme, Haranghy Jenő falfestményével

Véselt kapudísz a Ravatalozóban (Krematórium)

Véselt kapudísz a Ravatalozóban (Krematórium)

Majolika és Anyagipari telepének, de támogatta azt. 1912 márciusában így írt erről Endre Béla Smurák József építésznek és Rubleczky Géza szobrászművésznek: „Debrecen nagyon jó talaj lesz a gyárunknak ... Borsos városi mérnök (építész) nagyon kedveli az eszmét. A Hajdú Háza pályázott, ha megnyeri, velünk csináltatja a majolikát. Sok épülete van neki, sokat tehet. Kollekción kér.”⁴

Mint tudjuk, 1908-ban Debrecenben vállalt állást. Előbb mérnök, majd 1923-tól a műszaki osztály vezetője lett. Az említett épület, a Hajdú-ház, a vármegyeháza volt. A megbízást nem ő, hanem a Bálint—Jámbor iroda kapta meg (a homlokzatot Zsolnay pirogánittal díszítették). Két év múlva, 1914-ben a Rendőrségi Palota tervezésénél kamatoztatta a vármegyeházára vonatkozó tervének tanulságait. Az újszerű tömeghatás, a boglyaíves nyílászárások jelentik a palota (ma Rendőrfőkapitányság — Kossuth u. 20.) építészeti érdekességét. Burkolatként magyaros, szecessziós motívumú vásárhelyi majolikát alkalmazott és gazdagon faragott bodrogkeresztúri követ. A kerámia kivitelezője Baán Imre iparművész volt. Sajnálatos, hogy a debreceni cimere már csak kontúrjaiban látható, pótlása szükséges.

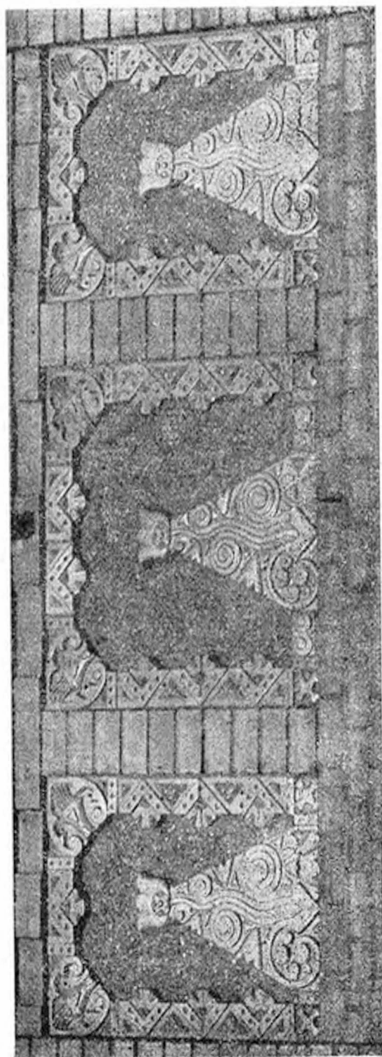
Második jelentős terve a női ipariskola volt (ma vegyipari szakiskola a Csapó és Burgundia sarkán), amely 1925—26-ban épült fel. Homlokzatának negyedkörívjén Nagy Sándor János allegorikus reliefs látható.

1925-ben 900 000 dolláros, 1928-ban 3 millió 400 000 dolláros ún. Speyer kölcsönt vett fel Debrecen. Ebből új bérházakat, kislakásokat épített, parkokat, utakat alapított, s megkezdte a nagyarányú építkezéseket. Borsos József városi főépítész személyében biztosítva volt a nagystílus, koncepció városrendezés. Munkáját egész sereg kitűnő építész segítette, teljesítette ki. A nagy építkezések lehetőséget adtak a társművészetek nagyarányú fejlődésére, sokféle murális műfaj alkalmazására. A két világháború közti egyik legnagyobb vállalkozás a Tisza István Tudományegyetem és a Klinikák befejezése és megnyitása volt. Tervezője: Korb Flóris, akinek halála után Borsos József hatékonyan részt vett az egyetem környékének rendezésében (a park, az egyetemi sugárút, az egyetemi templom tervezését végezte). Legnagyobb jelentőségű munkája a Nagyerdő és környéke teljes rendezése volt. Egységes esztétikai elvek szerint tervezte meg a csónakázó tótól, a stadiontól a Köztemető felé nyíló sugárutat s 1930-ra felépítette Magyarország legszébb erdei temetőjét.

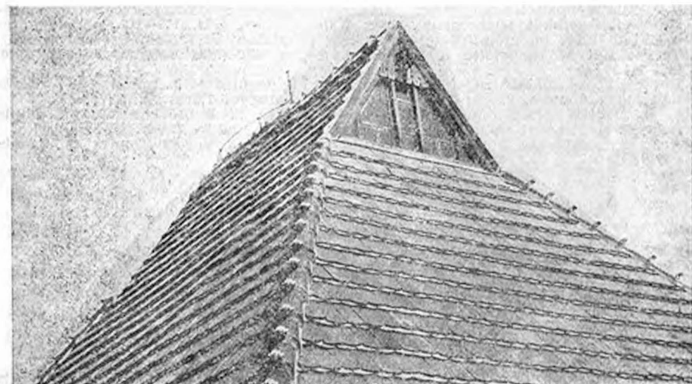
A Köztemető Borsos főműve, de egyedülálló a magyar temetőművészetben is. A hatalmas területet Pohl Ferenc főkertésszel együtt olyan rendezett parkká alakították, amely méltó ágyazata lett a Krematóriumnak, valamint a művészi síremlékeknek, szobroknak, egyéb művészi alkotásoknak. A Köztemető területén Nagy Sándor János, Debreczeny Tivadar és mások síremlékeit, szobraikat, a krematóriumban Haranghy Jenő, Holló László, ifj. Kovács János, B. Kokas Klára üveglakait, freskóit helyezték el.⁵ A krematórium épülete már egy kilométerről, a Csónakázó tótól feltűnik lila mázas tetőjével, jól tagolt árkádorsóval. Borsos a magyar szecesszió tanulságait kamatoztatta érdekes, meglepő élettéliséget sugárzó épületén. A krematóriumot 1982-től restaurálják.

1912—1952 között kisebb-nagyobb lakóházakat (többek között a magáét), iskola-, irodaépületeket tervezett.

Már nyugdíjban volt, amikor első díjat nyert az egyetemi templomra kiírt országos pályázaton, 1939-ben.⁶ A templomot Haranghy ka-

A Rendszéki Palota kerámiaábráiból

A Ravatalozó (Krematórium) oromzata

zettás mennyezetével díszítette. Ez és a szegedi Honvéd téri református templom volt utolsó megvalósult műve.

Borsos nemcsak városrendező főépítész és tervezőmérnök volt, de szerepet vállalt a művészeti közéletben is. 1908-tól tagja volt a Debreceni Műpártoló Egyesületnek, 1924–27 között a Debreceni Művészházaknak is. A Művészház kiállításaira elhozta a vásárhelyi majolika telep kerámiáit, építészeti, fém- és kerámia terveivel részt vett a kiállításokon. 1919. március 21-én, a Műpártoló Egyesület közgyűlésén a magyar építőművészet támogatására, a debreceni Népház építésére hívta fel a figyelmet.⁷ 1928-ban megtervezte a debreceni nagyerdei művészházat — nem rajta múltott, hogy akkor nem valósult meg.⁸

1952-ben halt meg Debrecenben. Síremlékét főművével, a Krematóriummal szemben, a köztemetőben találni.

Születésének 100. évfordulóján, 1975-ben emlékülést rendeztek Debrecenben, s az Építőipari Tudományos Egyesület debreceni csoportja kiadásában megjelentették egykori barátja, tanítványa, Sági Lajos tanulmányát.⁹ 1980-ban felvette nevét a dolgozók iskolája, amely az általa tervezett egykori Rakovszky iskola épületében van. Ennek udvarán avatták portrészobrát (Hondromatidisz Rigasz művét).

Egykori, 1912-ben tervezett, Domokos Lajos utcai lakóháza (ma Borsos József tér 1.) a debreceni Irodalmi Múzeumnak adott helyet, s a körötte levő tér viseli nevét. 1981-ben nyílt meg itt a Debrecen és a magyar irodalom című kiállítás. 1985. március 11-én emlékülést rendeztek tiszteletére a Medgyessy Múzeumban.

Borsos életműve ma is élő és ható tényező Debrecenben.

JEGYZETEK

1. Eletrajzát és életművét ism.: Sági Lajos — Alföld, 1975. 5. sz.
2. Hozzáférhető: Kiss Lajos: Vásárhelyi művészet (Bp. 1937), 239. p.
3. Kiss Lajos i. m. 205.
4. A Smurák Mária tulajdonában levő levelek között Grezsa Ferenc (Művészettörténeti Ertesítő, 1975. 2. sz. 123. p.)

- L. részletesebben Szabó Tibor, Vári: Az új debreceni köztemető és krematórium című cikkét (Debreceni Képes Kalendárium, 1933. 109–113. p.) valamint a Hajdú-Bihar temetőművészete c. könyv tanulmányát (szerk. Szőlősi Gyula).
- Tervét Borsos ismertette a Debreceni Képes Kalendáriumban. 40. évf. 1940. 142–144.
- Borsos hozzászólását rögzítette a Műpártoló Egyesület 1919. március 21-i ülésének jegyzőkönyve, 3. pontja. — Hajdú-Bihar megyei Levéltár: X. 57.
- L. Sz. Kürti Katalin: Művésztelepre tett törekvések Debrecenben című tanulmányát (Debreceni Szemle, II. évf. 1. szám, 1982. június, 79–90. p.).
- A fenti tanulmány különnyomatban is megjelent a Városi Tanács támogató-sával.

POLONISZTIKAI KONFERENCIA A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEMEN

A. PORCSALMY ÉVA

Jelentős esemény színtere volt 1984. november 13–14-én a Kossuth Lajos Tudományegyetem: a Szláv Filológiai Intézet Lengyel Nyelv és Irodalmi Tanszéke a lengyel szakos tanárképzés megkezdésének 10. évfordulójára alkalmából nemzetközi konferenciát szervezett. A rendezvényre nemcsak a hazai polonisták, meghívott és érdeklődő vendégek jöttek el, hanem többek között jelen volt Zbigniew Lakowski, a lengyel nagykövetség tanácsosa, a Lengyel Kulturális és Tájékoztató Központ igazgatója is.

Megnyitóbeszédében dr. Gorilovicz Tivadar, a KLTE rektorhelyettese megemlékezett a kezdetekről, a 30-as évek végén lengyel lektor-ként itt dolgozó Wladyslaw Szablinski-ról, aki néhány éves debreceni tevékenysége alatt magyar–lengyel szótárt és nyelvkönyvet is szerkesztett. A lengyelbarát hagyományok ápolása lényegében 1945 után sem szűnt meg a KLTE-n. Minőségi változást hozott azonban az, hogy 1974. szeptember 1-én megkezdtek tanulmányaikat az első lengyel szakos hallgatók. Az Orosz és Szláv Irodalmi Tanszék keretében működő lengyel tanszéki csoport megteremtése dr. D. Molnár István docens nevéhez fűződik, aki az 1984 júliusa óta önállóan működő Lengyel Nyelv és Irodalmi Tanszék vezetője.

A kétnapos konferencia vendégei között üdvözölhettük az 1985-ben 75. születésnapját ünneplő dr. Csapláros István professzort, a Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékének nyugalmazott vezetőjét. A magyar–lengyel irodalmi és történelmi kapcsolatok szakavatott ismerője, e kapcsolatok fáradszaktalan ápolója. A magyar polonofil költészet kezdeteiről címen tartott igen értékes előadást.

További irodalmi témájú előadásokat tartottak: dr. Iglói Endre egy XVI. századi magyar tárgyú lengyel szatíráról, dr. Király Nina Boleslaw Prus magyarországi fogadtatásáról, dr. Nagy László Kálmán Hamis ideálok rombolása Witold Gombrowicz és Kolozsvári Grandpierre Emil egy-egy regényében címen adott elő, D. Molnár István Jerzy Andrzejewski és három magyar író mítosz-átértelmezéseiről szóló, dr. Lévai Béla pedig Jerzy Andrzejewski és Kerényi Grácia egy-egy regényét vette össze.

A lengyel–magyar összevető nyelvészeti kutatások egy-egy érdekes elméleti kérdéskörével foglalkozott dr. Janusz Banczerowski, az ELTE

Lengyel Filológiai Tanszékének vezetője és dr. Czeslay Kosyl, a KLTE lengyel lektora. Az előbbi az országismeret nyelvi vonatkozásainak egyes elméleti kérdéseiről beszélt, az utóbbi kísérletet tett a lengyel és a magyar szókészlet összevető jellemzésére.

Nagy érdeklődés kísérte Kovács Csaba Wladyslaw Szablinski, az egykori lengyel lektor Debrecenben írt munkáiról szóló előadását.

Magyar–lengyel vonatkozású történelmi témával szerepelt dr. Niederhauser Emil: Lengyel és magyar történelmi iskolák a múlt század végén, illetve dr. Lagzi István: A második világháború idején Magyarország területére menekült lengyelek létszámáról. Lengyelek a debreceni Nyári Egyetemen 1928–1939 címmel debreceni vonatkozású tényeket dolgozott fel Ádámné dr. Porcsalmy Éva.

A kapcsolattörténeti témák sorát dr. Veress József zárta a lengyel film 1945 utáni magyarországi fogadtatásáról tartott ismertetésével.

A további hét előadás már nem lengyel–magyar kapcsolatokra világitott rá. A résztvevők nagy érdeklődéssel hallgatták Jerzy Swiech professzornak, a lublini Marie Curie-Sklodowska Tudományegyetem Lengyel Intézete igazgatójának előadását a háború utáni emigráns lengyel irodalomról.

Az egyetlen magyarországi lengyel faluról, Derenkőről és annak kulturtörténeti értékéről adott ismertetést Rémiás Tibor. Többek között beszámolt még kutatási eredményeiről dr. Bódi Erzsébet, aki a nagy lengyel néprajztudós, Kazimierz Moszynski munkásságáról szóló.

A konferencián elhangzott előadások magas színvonalát és a jó szervezést emelte ki zárszavában Csapláros professzor.

EGY NÉPI HIEDELEM MINT BALLADAMOTÍVUM

BECK ZOLTÁN

ANGORA BORBÁLA

Angora Borbála
Rózsaszín ruhája
Ó tudja, mit csinált,
Hogy nem illik rája.

Szabó nem jó szabta,
Varró nem jó varrta,
Pedig ő is ott volt,
Mikor feipróbálta.

Elő! kurtábbodik,
Hátul hosszabbodik,
Szép karcsú dereka
Egyre vastagodik.

Anyám, anyám, anyám,
Gyöngyvárné Katalin,
Folyóvizet ittam,
Attól vastagodtam.

Mit tőröm-tagadom,
Csak bé kell vállanom:
Héthonapos terít,
Regóta hordozom.

Hóhérok, hóhérok,
Fogjátok lányomat,
Lányomat vigyétek,
Börtönbe tegyétek!

Tizenhárom napig
Sem enni, sem inni,
Sem enni, sem inni,
Sem pedig aludni!

Tizenharmadik nap
Elmegy a jó anyja:
Eszel-e, vagy iszol,
Vagy pedig aluszol?

Nem eszem, nem iszom,
Sem pedig aluszom,
Csak egy órát adjál,
Levelem hadd írom.

Hadd írom levelem
Gyöngyvári úrfinak,
Gyöngyvári úrfinak,
Lelkem galambomnak.

Mikor ez megkapja,
Rögtön elolvassa,
Gyászos könnyeivel
E lapot áztatja.

Kocsisom, kocsisom,
Fogjál bé hat lovat,
Fogjál bé hat lovat,
Azt is a legjobbat!

Te vagy a villámlás,
En meg a szillámlás,
Angora Borbálát
Életbe találjam!

Jónapot, jónapot,
Ösmeretlen anyá,
Hol van a te lányod,
Angora Borbála?

Kinn van a kiskertbe
Gyöngyvirágot szedni,
Gyöngyvirágot szedni,
Gyöngykoszorút kötni.

Voltam ott, nincsen ott,
Ösmeretlen anyá,
Hol van a te lányod,
Angora Borbála?

Benn van a szobába
Asztalt teregetni,
Gyöngyvári úrfinak
Ebédet készíteni.

Voltam ott, nincsen ott,
Ösmeretlen anyá,
Hol van a te lányod,
Angora Borbála?

Mit tűröm-tagadom,
Csak bé kell vallanom;
Benn van a szobába,
Gyászos ravatalon.

Bemegy a vőlegény,
Bemegyben sietve,
Vesz a nagykését,
Szívéhez szegezi.

Vérem a véreddel
Egy patakba folyjon,
Lelkem a lelkeddel
Egy Istent imádjon!

Kettőnket tegyenek
Templom elejébe,
Azt a kis magzatot
Az oltár eléje!

Létezhet, csak én nem találkoztam az *Angora Borbála* (stb.) című ballada elemzéseiben az általam kiemelt sorok — *Folyóvizet ittam / Atól vastagodtam* — értelmezésével.¹ Fontos motívuma pedig ez a balladának, ti. a szegénybe esett lány a maga állapotára akar vele elhíhet — de saját maga által a legkevésbé híhető — magyarázatot adni.

Magának e két sornak az értelmére egyazon községben — Körösnagy-harsányban — leltem rá, ahol a balladát gyűjtöttem, 1976-ban.² Mire épít Angora Borbála? A választ a néphit körébe tartozó hiedelem adja, mely a mítikus lények közé sorolt *víziborjával* kapcsolatos. A víziborjú a népi hitvilágban csak olyan különleges szerzet, mint a *lidérc*, a *házikigyó* s más természetfeletti lények, melyekről a körösnagyharsányi népi tudat bőven szolgáltatott adatokat. Balladánkkal összefüggésben ezek közül a következőket idézzük:

1. „A víziborjú, ez gyík, olyan veres hasú. Az ember vízibe belemegy, azt aki kiüssza, annak kirágja a belit. Egy szép kislány is megitta, elnyelte, elkezdett nőni a hasa. A szülei szidták, de ő mondta, tiszta ő. Oszt a kilencedik hónapban kirágta a hasát. Kimászott akkor a víziborjú, oszt olyan kövér volt, mint a macska.”³

2. „A cigány is — hegedülés után — ivott a kútnál a vederből. Az észrevette. Elmentek éjszaka az orvoshoz, az adott valamit, ami kihajította belőle a víziborjút.”⁴

A víziborjút természetesen más vidékeken is ismerik. *Jászdózsai* adat szerint a helybeliek azt tartják, hogy ha valaki a vízzel megitta a *víziborjút*, megnőtt, kifejlődött a hasában, és a halálát okozta. Azt nem tudják, hogy hogyan lehetett az emberbe került víziborjút kicsalni.⁵

A frissebb kiadványok közül a legtöbb adatot *Barna Gábor* könyvében találjuk a víziborjával kapcsolatosan:

„Hajdúböszörményben egy lány beteg lett, a hasa megdagadt. Az anyja szidta, azt hitte, hogy állapotos. Mikor hosszabb elmaradás után egyszer bement hozzá a szobába, a lány ott feküdt a vérbe, a házba meg ott járkált egy másfélrófós víziborjút.”⁶

Polgáron és Balmazújvároson azt mondják, hogy macskanagyságúra nő.

Ami a víziborjú kifejlődésének időtartamát illeti, *Hajdúböszörményben* úgy tudják, hogy 3—4 hónap alatt nő meg, másutt nagy eltérések lehetnek az időtartam megállapításánál. *Polgáron és Balmazújvároson* azt mondják, hogy 16 év alatt.⁷

A víziborjával kapcsolatos Békés megyei adatokat *Krupa András* közöl — saját és mások gyűjtéséből — „Hiedelmek — varázslatok — boszorkányok” című könyvében:

1. *Békéscsabán és Tótkomlóson* van még emlényoma a víziborjú hiedelmének. A kútban él, egészen kicsi, s ivóvízzel együtt szokták meg-

inni. Egy tótkomlósi adat szerint, ha valaki nyitott szájjal alszik, annak bemászik a gyomrába, ugyanúgy, mint a kígyó. Jól érzi magát az ember gyomrában, s ott nagyra nő.⁸

2. Ha nem tudták kicsalni, felpuffasztotta az embert, s átrágtta magát a hasfalán. Ettől meg szoktak halni az emberek. De halált okoz csípős marásával is. A vízborjú olyan, mint a gyík, csak később hízalja fel magát. Hasa piros színű, egy másik adatunk szerint az egész teste piros. A vésztoi magyar néphit szerint is gyík nagyságú, barna hátú és piros pettyes a hasa.⁹

3. Békéscsaban az egyik kislányt a szülei állandóan szidalmazták és verték, mert növekvő hasa láttán azt hitték, hogy megeseett valakitől, és terhes lett. A lány hiába bizonygatta, hogy vízborjú van benne, s hogy emiatt fáj a hasa, nem hitték el. Míg egyszer, amikor a szülők a templomba mentek, kibújt a hasán, s a szoba sarkába, a pad alá bújt. Bele is halt a lány, mire hazaértek a szülei.¹⁰

A vízborjú eltávolításával kapcsolatosan Tótkomlóson azt mondják, hogy meleg tejjel csalogatták ki, mint a kígyót, mert a tejet nagyon szereti. Az illetőt a tej fölött lefele lógatták. Ugyanitt előfordult, hogy a beteget orvoshoz vitték, kórházba került, ott felvágták a hasát, s benne meglelték a vízborjút. Békéscsabi adat szerint is életben marad a beteg, ha kicoperálják belőle.¹¹

A vízborjú fogalmának tudományos igényű megközelítésében az Értelmező Szótár felsorolására támaszkodhatunk, mint a legtöbb adatot felhasználó forrásra. Ezerint a vízborjú lehet: 1. tarajos göte vagy szalamandra; 2. békaporonty; 3. pióca; 4. a víz tetején gyorsan futó vízi bogár; 5. 15–80 cm hosszú, tagolatlan testű féreg, a hurkaféreg egyik fajtája.¹²

Az egész kérdéskört illetően *Barna Gábor* véleménye szerint a vízborjúról szóló hiedelmektörténetekben valószerűleg a spontán abortusz, a vetélés jelenségével állunk szemben. Ez az élettani jelenség titokzatosságnak tűnt a nép számára, s az ma is, ha bekövetkeztét már nem is köti semmilyen mítikus lényhez.¹³

Az a tény, hogy Angora Borbála — mit túri-tagadja, végül csak bevallja terhességét, ezt a realista véleményt látszik igazolni.

JEGYZETEK

1. A kiemelt két sor előfordul más gyűjtések variánsaiban is.
 - a) Anyám, anyám, anyám, Vándorvári Kati, Folyóvizet ittam, attól vastagodtam. (Vészto, Békés megye) *Csanádi Imre* — *Vargyas Lajos*: Röpülj páva, röpülj, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954. 59. sz. ballada: Angoli Borbála (A szegyenbe esett lány) 8. vsz. 166. p.
 - b) Ugyanez a ballada *Vargyas Lajos*: A magyar népballada és Európa. Zeneműkiadó Budapest, 1976. II. 29. sz. 122–123. p.
 - c) A folyó vizéből, A patak vizéből, Folyóvizet ittam, S attól vastagodtam. Balladák könyve. Kallós Zoltán gyűjtése Szabó T. Attila gondozásában. Kritikon Könyvkiadó Bukarest, 1971. 56. sz. (Aranyos Bózsike). 203–206. p.
2. A balladát Danek Károlyné, Zima Magdolna énekelte (sz. 1938).
3. Özv. Kormány Zsigmondné (sz. 1905).
4. Uő.
5. *Gulyás Éva*: Jászdózsa néphite. In.: Jászdózsa és a palócság. Eger, 1973. 123. p.
6. *Barna Gábor*: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 78. p.

7. uo. 78. p.
8. *Krupa András*: Hiedelmek — varázslatok — boszorkányok. Békéscsaba, 1974. 275. p.
9. Uo. 275–276. p.: a vésztoi adat: *Grynaeus Tamás*: „Béka vala ekeje, kígyó vala ostora...” In.: *Sárréti Írások*, Szeghalom. Szerk.: *Miklya Jenő*. 1965.
10. *Krupa I. m.* 276. p.
11. Uo. 276. p.
12. A Magyar Nyelv Ertelmező Szótára. 1952. VII. 531. p.
13. *Barna I. m.* 79. p.

ERDEI KÁROLY (1880–?)

Emlékezés egy világhírű debreceni teológusra

PETHEŐ KÁROLY

A Tiszántúli Ref. Egyház esperesi hivatalában őrzött 1880. évi születési anyakönyvben az alábbi bejegyzés olvasható:

862. sorsz. júl. 8-án Erdei Károly, telen, anyja Erde Terézia mosónő, ref., lakás Csapó u. 803., keresztszülők Kocsis Károly kőműves, Németi Róza, keresztelte Kádár Antal s. lelkész, bába: Szebenyi Jánosné.

A következő sorszám alatt pedig ikertestvérét, Erzsébetet jegyezték be.

A következő reá vonatkozó írásos dokumentum az egyházkerületi levéltárban feltalált ref. főgimnáziumi közös értesítő az 1894/95. évről. Ebben az iskolai évben volt tanuló a II/b osztályban. Mindenből jelese volt, kivéve a testgyakorlást, amiből 2-es, és az éneklést, amiből 3-as volt. Tehát ezek szerint a gimnáziumba 1893-ban iratkozott be, vagyis 13 éves korában. Ennek több oka is lehetett. A legvalószínűbb az, hogy hat elemi járt, de utána sem tudott mindjárt beiratkozni, talán anyagi okokból, hiszen az anyja mosásból tartotta fenn magát és két gyermekét, ha ugyan nem voltak esetleg többen is, bár az 1880 előtti és utáni években nem találtam a családban újabb születési bejegyzést.

Megvan aztán a levéltárban érettségi bizonyítványa is, pontosabban az 1900/01-es iskolai évnék a végén elért „előmeneteli osztályzata”. A 16. sorszám alatt 1901. jún. 29-i kelettel ez olvasható: vallástán, magyar nyelv, görög nyelv, történelem és bölcsészeti előtanulmányok; jeles; német nyelv, természettan, matematika, testgyakorlat; jó; éneklés: elégséges. Általános osztályzata: jó.

Ugyanitt megvolt „származási ív”-ének adatai szerint az 1901/02. tanévben iratkozott be rendes hallgatóként a hittudományi tanszakra. — Lelkészi törzskönyvét viszont nem találtam. — Átnéztem azután a püspöki hivatal iratainak mutatóit is, ezekben már több helyen is találkoztam a nevével: 136/1904. Pákozdi Lajos hajdúnánási lelkész Erdei Károly IV. th. exmittálását kéri aug. hó 23-án. Válasz: az exmissió element Zsigmond Sándor esperes úrhoz szept. 2-án. — Ennél a számnál megvan Pákozdi Lajos (ő y-nal írta alá a nevét) kérelme is, melyből kiténik, hogy „ő ... elfogadta Erdei Károly IV. é. hittanhallgató ajánlását, akit fel is kért, hogy folyamodványát nyújtsa be, de ő is kéri Püspök Úr felhatalmazását.” (Az ekkor 72 éves lelkész, aki szolgálatát az egyházkerületben 1859-ben, 31 éves korában kezdte, idős korára hitvatkozással kéri a segédlelkész kiküldését. — Az érdekesség kedvéért

megjegyzem, hogy lelkészi jövedelme ezekben az években 3588 korona volt egy esztendőre, és s. lelkészt saját költségén tartott.)

Iktatva van még 1905-ben az I. lelkészképzés vizsgára benyújtott dolgozata, 1906-ban a II-ra benyújtott, de a dolgozatok nincsenek meg. Ugyancsak hiányzik két 1907. évi kérelme is. Egyikben hivatalos bizonyítványt kér, másikkban segílyt. Ekkor még Hajdúnánáson segédlelkész, az itteni egyházi iktató- és anyakönyvek szerint március 28-án keresztelt utóljára, de hogy innen hová került, annak sehol semmi nyomára nem sikerült bukkanni. Eppen ezért nagyon sajnálatos, hogy hiányzik a hivatalos bizonyítványt kérő beadványa, sőt ennek a tárgya sincs bejegyezve az iktatóban, mert ebből talán lehetett volna valami adatot kapni, ha csak közvetve is, további sorsára vonatkozóan. (Esetleges pályázat, útlevelekérés stb.)

Próbáltam tudakozódni is felőle, de senki sem emlékezett rá, és nem is tudtak róla, hogy a világon volt. Egyedül Kertész Kálmántól tudtam meg annyit, hogy testvérével, Kertész Istvánnal egy osztályba járt, nagyon szegény kisfiú volt, világljáró útjaira egy ládával ment. Nagyon vállalkozó kedvű fiú volt, és Körösi Csoma Sándor volt a példaképe. Debrecenből elkerült, meg nem nősült, és fiatalon, talán tüdővészben halt meg.

Ezek az adatok mindenesetre nagyon jellemzőek Erdei Károlyra, ezeknek is a fentebb említett írásos dokumentumok adataival, a könyvekben saját magáról írtakkal, és valószínűsítik azt a feltevésemet, hogy a Hajdúnánásról történt távozását követően valószínűleg rövid időn belül meghalhatott. Talán ezért nem szerepel se segédlelkészi, se lelkészi minőségben a különböző egyházi levéltárakban 1907 után, de nem találkoztam a nevével a Debreczeni Képes Kalendárium címtáraiban és egyéb városi, megyei címtárakban se.

Ismerve a századeleji egészségügyi és általános szociális helyzetet, sajnos az is nagyon valószínűnek látszik, hogy valóban tüdővész vitte el. Egy szegény mosónő gyermeke nem dűskálhatott földi javakban. Eppen elég gondot jelenthetett a nagy gimnazista, majd teológus fiú számára valami rendesebb ruha megvétele, nem beszélve arról, hogy amikor megkezdte az ország- és világljárást, akkor gondoskodni kellett erősebb lábbeliről, jobb váltásruházatról, s egyéb szükséges dolgokról is. Valószínű persze — olvasva útleírásait —, hogy Erdei Károly nemcsak vállalkozókedvű, de ügyes és élelmes fiú is volt, aki maga is megtalálta a módját, hogy ezeket édesanyjának a lehető legkisebb anyagi megterhelésével szerezze be magának az útra.

Talán egyik ilyen anyagi forrása lehetett az elég korán megkezdett írogatás. A „DEBRECZEN”-nek már az 1898. okt. és dec. havi számban három verse és egy tárcája jelent meg. Egy-egy ilyen írásnak a honoráriuma perszen nem volt túl nagy, pláne nem egy kezdő diákmberének, de a semminél ez is több volt. A következő év januárjában ismét egy tárcáját fogadta el a lap közlésre, februárban pedig újabb verse jelenik meg, később rendszeresen beszámoló úti élményeiről a lapban, sőt 1904-ben a D. K. K.-ban is megjelenik egy három és fél oldalas útleírása.

Az 1890-es évek végén már megkezdte országjáró gyalogtúráit, ugyanis az 1901-ben megjelent első könyvének előszavában „több éven keresztül tett gyalog utazásait” említi. Hogy ezekben az években pontosan merre járt, csak részben lehet tudni. Az biztos, hogy a Felvidéket bejárta, de talán Kárpátját is, esetleg több utat is téve ezeken a

részeken, sőt 1899-ben, a hatodik osztály befejezése után nekivág nagy vállalkozásának: elindul 19 évesen és gyalog — Rómába. A „DEBRECZEN” július 1-i számában hathasábos cikk jelenik meg a tárcarovatban, az ő saját tudósítása alapján, sőt a lap külön hírként is tájékoztatja olvasóit a dologról. Ezt követően a lapnak még öt további számában jelenik meg tőle részletesebb tudósítás, illetve híradás arról, hogy mikor és hová érkezett, mik voltak a benyomásai, tapasztalatai, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie. Ezt az utat egyedül tette meg, és ötheti gyaloglás után pillantotta meg „Trajan kimagasló oszlopát, s a Szt. Péter templom kupoláját.”

Az első tudósítás kommentárjaként többek között azt írja a lap, hogy Erdei Károly közvetlen stílusban ír merész vállalkozásáról, annak az útnak az első részéről, melyre kezében egy cifra bottal indult el, egyedül, „mögötte egy kis fehér ház, könnyes szemű édesanyja”. De az úton mindenhol akadót jó emberekre, akik adtak szállást, meleg ételt, egy ital vizet, sőt nagyon gyakran bort, sört, amit egyáltalán nem vett meg... A Tiszán a révész fia vitte át „csolnokon”, s oda a főváros már „csak” másfél napi járás... Ezt a tudósítást Keszthelyről küldte, és a lap azt is tudni véli, hogy az egész útra mindössze húsz forintot vitt magával.

A következő beszámolót már Velencéből keltezte 1899. júl. 14-én. Ebben leírja, hogy már elhagyta fővárosunkat, maga mögött van már Savanyú Jóska híres betyár szűkebb hazája, a félelmetes Bakony, sőt átvergődött már a déli országrész kietlen, karsztos tájain is, és megpillantotta a kék Adriát. — Leírja megérkezését Fiuméba, ahol megnézte a Magyar Tengerhajózási Társaság székházát, a nagy vásárcsarnokot és egyéb nevezetességeket. Magyar szót alig hall itt, a többség olaszul, németül vagy horvátul beszél. Másnap megy Triesztbe. A magyar határt egy oszlop jelzi ezzel a felirattal: „Finis regii Hungariae”.

Az aug. 3-i szám már arról ad hírt, hogy megérkezett Rómába. Az idáig vezetű útszakaszról nem küldött részletesebb beszámolót, csupán egy levelezőlapot a Kapitóliumról. Ekkorra nem volt már csak 7 centje... Aug. 19-én arról tájékoztatja olvasóit a lap, hogy ez az „erős, bátor és kitartó” debreceni fiú hazafelé tart, természetesen gyalogosan. Aztán az okt. 10-e és 18-a közötti számokban sorozatosan jelennek meg beszámolói egészen odáig, hogy a hazulról Anconába irányított pénzt valamilyen okból nem kapta meg, s csak úgy tudott eljutni innen Fiuméba, hogy az anconai osztrák—magyar konzul kisegítette, és a „VIL-LÁM” nevű hajóra szóló ingyen jeggyel látta el. — Római útjáról ez az utolsó tudósítás.

Itthon, Debrecenben egyre ismertebb lesz neve, a diákság körében pedig egyre népszerűbbé válik. Az új iskolai évben, amikor hűszévesen nyolcadikos lesz, az első önképzőköri ülésen megválasztják főjegyzővé. De ekkor már utána van egy újabb nagy útjának is: jún. 17-én nekivág harmadmagával Párizsnak, ahol ekkor rendezik a nagy világlkiállítást, melyen Budapest mellett egyedül Debrecen szerepel önálló pavilonnal.

Ísmét a „DEBRECZEN” ad erről az útjáról is elsőnek hírt: júl. 9-i számában közöl részleteket Erdei Károly Ausztriából keltezett beszámolójából, akinek útjáról még a bécsi lapok is hírt adnak, s akár merre mentek, mindenütt mondogatták, akici látták őket: „Gehen sie nach Paris”. Büszkéek is voltak, és megjegyzi, hogy „külföldön érezzük leginkább, hogy magyarok vagyunk.” Az osztrák lapok híradásától függetle-

nül sok helyen nézték, főképpen őt, nagy szelű szalmakalapja és cifra botja miatt olasznak, sőt gyakran búrnak is, amin nem is lehetett csodálkozni, hiszen ezekben az években dült az angol—búr háború Dél-Afrikában, és a búrok iránti szimpátiájukat sokan azzal is kifejezésre juttatták, hogy széleskarimájú, ún. búrkalapot hordtak. Érdekes megjegyzése az is, hogy ha megszokják a lóhúst, ami van bőven (!), akkor nem fognak éhen halni, szomjan meg pláne nem, hiszen sör is van elegendő.

Következő levelét aug. 10-én elég magasból keltezi, az Eiffel-torony tetejéről, ugyanis már innen gyönyörködik az elébe táruló csodálatos látványban, ami megért minden fáradságot és nélkülözést. Párizs tisztesen jutalmazza meg azt, „a ki szereti még az igazi, küzdelmekkel szerzett gyönyört”. Elragadtatásában idezi kedves költőjét, Petőfit is: „... minden szenvedés emlékeztet: /Egy szent érzés könyűje mossa szét.” — Gondolatai egyre gyakrabban szállnak ismét hazája felé, „hol édes jó anyám vár reám, s hova annyira szép emlék fűz elszakadhatatlan lánczal.”

Szept. 9-én, már hazatérőben, Ausztriából ír, egy Rottenmann nevű városkából, ahová sürgöny érkezett Debrecenből, hogy azonnal siessen haza. Másnap átment Selzthalba, hogy onnan a délben Bécs felé induló vonattal menjen tovább, s itt az állomáson egy társaságnak feltűnt különös öltözéke. Szóba elegyedtek vele, majd a vonatra várakozó két hölgy kísérője meghívta, hogy tartson vele „az automobílján”. A hölgyek felszálltak a vonatra, „mi pedig felugorva a sziszegő, s zörgő kocsi-ra, villámgyorsan száguldtunk St.-Pölten felé, hova másnap reggel, éjszakai pihenéssel, meg is érkezünk, s innen gyalog folytatva utamat Bécsig, 12-én délután Purkersdorf felől ismét az osztrák fővárosban voltam.” Megjegyzi azt is, hogy Purkersdorfban találkozott egy professzorral, „ki biciklin kirándulást tett a vidékre”. (Manapság nehéz lenne bicikliző professzorokkal találkozni...) A professzor meghívta, vendégül látta, bemutatva ismerőseinek, tanártársainak, lelkesen magyarázta, hogy ő naponta 60—70 km-t gyalogolva érkezett ide Párizsból.

Másnap hajóval folytatta az útját Pestig, onnan Debrecenig vonattal, ahová 1900. szept. 15-én hajnalban érkezett meg: „A város csendes volt, mikor megérkeztem; a nagytemplom, mint valami komor óriás, meredt fel a halvány holdfényben. Utam az öreg collegium mellett vitt el. Gyermekek örömmel üdvözöltem az »alma mater«-t, mert ha másnak »édes anyka« az iskola, úgy én mindent neki köszönhetek.”

A következő részeket már nem az újságból, hanem könyvből idézem. 1901-ben ugyanis útijegyzeteit, ahogy azt mondan szokás: sajtó alá rendezte és egy 98 oldalas könyvecskében megjelentette. A könyv ára fűzve 1, díszkötésben 2 korona volt, és a második kiadást is megérte. Egyébként „Nyomatott a város könyvnyomdájában”. Könyvét tanárainak és ifjú barátainak ajánlotta hálája és szeretete jeléül.

Néhány idézet az előszóból:

„Ifjú vagyok és idealista!!! Korán megtanultam lelkesedni minden szepért, nemesért! S e lelkesedés nem engedte, hogy mostoha sorsomnak gyáván alávetsem magamat, hanem erőt adott, hogy tudjak küzdeni! Már gyermekkoromban szerettem a természetet. ... Egyszer aztán nagy tette határozottam el magamat! Vándorbotot vettem a kezembe, s elindultam világot látni. Bejártam hazánk északkeleti részét. ... A siker merész gondolatot ébresztett agyamban. Látni akartam a classicus földet, az örök várost: Rómát, hogy érezzem a szent ílehet, mely hatal-

mába kerít mindenkit, aki tud még lelkesedni a múlt nagy emlékein!! ... S hogy czélem nem sikerülése esetén megdöglétséggel ne vadolhassanak, földrajzi és nyelvi ismereteket szereztem!!! ... Művemnek czélja ... az ifjúságnak tette serkentése! Ezzel azonban korántsem azt akarom mondani, hogy kik e példán lelkesülnek, egyenesen Rómába vagy Párisba készüljenek. Sőt ellenkezőleg!!! Én sem ezen kezdtem! Járják be először a környéket, aztán a messzebb vidékeket, s csak mikor megismerték e szép hazát, s ennek népét, akkor menjenek külföldre — földrajzi, s nyelvismerettel. A tapasztalat alapja két dolog között levő különbségnek felismerése és elsajátítása, s így hogyan tudnának megismerni egy országot, egy idegen népet, ha nem ismerik önnön hazájukat, az nemzetüket?!? Ismerje meg ki-ki először saját hazáját, már csak azért is, hogy tudja igazán szeretni, aztán járjon be más országokat. ... S ha külföldön magasabb műveltséget, előrehaladottabb állapot talal, e körülmény ne ösztönözze, hogy hazáját — nem véte tekintetbe a viharos múltat, mely miatt késik — ócsárolja, amint fájdalom, oly sokan teszik nagyuraink közül, kiknek minden jó, mihelyt külföldi, értéket, mihelyt a haza bélyege van reá nyomva; — hanem, hogy érezze honfitú kötelességét, s munkálkodjék tehetsége szerint hazája emelkedéséért.”

A század első évében, tehát majdnem kilencven évvel ezelőtt írta le ezeket a sorokat egy 21 éves debreceni magyar diák, s vajon elmondhatjuk-e, hogy ez alatt az idő alatt megkoptak szívből jövő, lelkes szavainak az igazsagai...? Inkább azt kell látnunk és bevallanunk, hogy időszerűbbek mint valaha ...

De mielőtt továbbolvassunk párizsi útjának leírását, szedjük szerbe-szamba két könyve alapján, hogy milyen ruhában, milyen felszereléssel indult el hazulról, a már említett földrajzi- és nyelvismereten túlmenően, illetve lássuk, hogy közelebről mit értsünk ezalatt. Földrajzi ismereteket: feltehető, hogy a már akkor is gazdag kollégiumi könyvtárban talált olyan műveket, amelyekből bizonyos ismereteket szerezhetett az útbajtendő országokról és azoknak népeiről. Az viszont bizonyos, minthogy több helyen is említi közvetlen vagy közvetett formában, hogy ezeknek az országoknak a térképét a legnagyobb alaposággal áttanulmányozta, és ennek alapján állította össze útitervét és a pontos „útirajzot”, amelyet egy pergament papírra rajzolva vitt magával. Mivel a rendelkezésre álló idő erősen kötött volt, hiszen csupán a nyári iskolai szünetet használhatta ki, szinte napokra kellett már itthon meghatározni, hogy mikor meddig jut el, hol és mennyit időzhet, hová irányítja postáját, esetleg pénzküldeményeit. Útitervének egy példányát valószínűleg itthon hagyta, de útközben is rendszeresen jelezte, hogy mikor hol jár, mikor hová fog érkezni. — Nyelvismeret: amint láttuk, a gimnáziumban az ún. klasszikus nyelvek, a latin és a görög mellett németül is tanult, de tudott valami keveset olaszul, angolul és franciául is, sőt amikor egy keleti utat is tervbe vett, megkezdte a török-tatár nyelvel való ismerkedést is! Nem hiába tartotta példaképének Kőrösi Csomát, aki hasonlóképpen készült fel nagy távol-keleti útjára. Ezzel kapcsolatban meg kell még azt is jegyezni, hogy az ő idejében nemcsak a némettel lehetett Európában elboldogulni, de a latin sem az a „holt nyelv” volt, mint napjainkban, hiszen a gimnáziumot vagy felsőbb iskolákat is járt emberek mindenütt majdnem anyanyelvi szinten beszélték, így nemegyszer éppen ennek vette hasznát. Valószínű, hogy — amint azt londoni útirajzában említi — nemcsak ide vitt

magával egy angol nyelvtant, hanem a többi útjaira is vitt valamilyen nyelvkönyvet magával — Petőfi, Arany, a Bánk bán és a Hamlet mellett, mert a párizsi útjára ezeket is elvitte!

Vitt aztán különböző személyekhez szóló ajánlóleveleket, de volt névjegy is. Az ajánlólevelekkel kapcsolatban nem árt emlékeztetni arra, hogy a századforduló idején még eleven kapcsolat volt a kollégiumi tanárok, a református lelkészek és a külföld között, hiszen egy-két évet legalább mindegyikük eltöltött különböző országok egyetemén.

Öltözetéről fényképek is maradtak, de könyveiből is összeállíthatjuk. A 175 cm magas, lányoshajú és művészarcu fiú fején szeskarimájú szalmakalap pompázott, ami abban az időben hozzátartozott egy férfi nyári viseletéhez. Eső ellen egy rövid, szűk, fekete viaszos esőgallért vitt, ami legtöbbször alig gátolta meg, hogy alaposan bőrig ne ázzon. Szerencsére vitt magával váltás felső- és alsóruhát, és két erős, „vasas turista cipő”-t. Arra, hogy valahol a hegyekben, pl. az Alpokban, hideg éjszakák is várnak rá, nem nagyon gondolt, mert csak könnyű, kis nyári öltönyben indult el, legfeljebb talán egy mellény lehetett a zakó alatt. Végül volt vele egy vászonpajka is, ennyiből állt a ruházata. — Egyéb szükséges holmik, amiket vitt: fényképezőgép, gyertya, kulacs, valamiféle tűzszerszám, jegyzetfüzet az útinapló írásához, vadásztor, zsebóra, s ubickos kefe, egy hátton hordozható „turista táská” és — ami ugyancsak elmaradhatatlan kelleke volt gyalogtúrának: egy, az alsó végén acélheggyel ellátott, fentebb rézzel kivert, mintegy kétméteres „czifra bot”, amit mindenütt megbámoltak, amerre járt, bár a vándorlók, turisták általában ilyen bottal jártak. (Ez volt az „öse” a magyar cserkészek mogyorófa botjának, aminek nemcsak menetelésnél, de sátorverésnél, bizonyos terepakadályokon való átjutásnál, sőt hordágykészítésnél is jó hasznát lehetett venni.)

Ezek után térjünk vissza párizsi útjának a leírására röviden, nem említve csak a valamilyen szempontból erre érdemes eseményeket, jellemző momentumokat, Erdei Károly egy-egy érdekesebb megjegyzését, megállapítását.

Párizsba menet is a Hortobágyra vette az útját, ahol a csárdában már régi ismerősként fogadta az akkori tulajdonos, „Szikszay bátya”, aki sárgadinnyét is termesztett, a csárdában pedig „a Pista cigány” cincogtatta rozoga hegedűjét. Jún. 20-án, tehát negyednapra már Pesten volt. Egyik útitársával itt kellett találkoznia, akinek az ismertetőjele — személyesen ugyanis még nem találkoztak — a „magyar kabát” volt. Ez akkor a rövid, zsinóros kis dolmányt jelentette, amelyet csak a „magyar szabók” készítettek. (Voltak ugyanis „német szabók” is, akik a németajkú lakosoknak dolgoztak, német ízlés szerint.) Míg útlevele várta, lesétált a Duna-partra, ahol akkoriban „élénk gyümölcs vásár volt”. Később barátjával a Brázay üzlet felé indultak. (Nem is sejtették persze, hogy ennek a tulajdonosa, a bel- és külföldön keresett sósorsoszló és szappant forgalomba hozó Brázay Kálmán éppen az ők úticéljukat képező párizsi világiállításon a magyar szektor rendezője.)

Nyergesújfalú, Győr, Öttevény, Jánosháza után „a régi királykoronázó város”-ba, Pozsonyba érkeztek. Balogh Elemér volt ott akkor a református pap. (Balogh Elemér a történelem tudományát is művelte, később püspök lett, és 1938-ban, 72 éves korában, Pozsonyban halt meg.) Ő mutatta meg nekik a város nevezetességeit. Este 8 órakor érkeztek az országhatárra, ahol a határkőnél leültek egy kópádra „megpihenni utójára a hazai földön”. Erdei Károly felállt a határköre,

fennhangon „elzengedezte” a Szózatot, Petőfi „Honfidal”-át és Eötvös József „Bücsü”-ját, aztán közösen elénekelték a Himnuszot. (Vajon jutna-e ma valakinek eszébe így hagyani el a haza földjét, még ha tudja is, hogy talán az életben soha nem tér ide vissza? És hány fiatal tudná elszavalni ezeket a verseket...?)

Pozsony után már idegen földön, bár még a monarchia területén jártak. Bécsben egy szegedi különlegességeket áruló magyar ember mutatja meg nekik a „VOLKSBLATT” cikkét: Drei Reisender zu Fuss nach Paris” címmel így szól a hirdetés: „Drei Schüller des Gymnasiums in Debreczin, Karl Erdélyi, Árpád Székelyi und Alexander Ratz, welche eine Fusstour von Debretzin nach Paris machen wollen, sind heute hier eingetroffen.” (Erdői Károly nevét itthon is gyakran írták „Erdélyi”-nek, hivatalos helyen is.)

Bécs nevezetességeinek megtekintése után folytatták útjukat St. Pölten felé, ahol megaludtak. Itt láttak egy ún. vándor múzeumot, mely szerencséjükre éppen akkor ott tartózkodott. Kár, hogy nem tesz említést arról, hogy vajon mit lehetett benne látni. Júl. 6-án már Gmundenben, a trónörökös kedvelt nyaralóhelyén voltak. Ferenc Ferdinánd véletlenül éppen aznap tartotta ott az esküvőjét. (Majdnem pontosan tízennégy év elteltével feleségével együtt őt sebeztek halálra Szarajevóban Gavrilo Princip szerb diák gyilkos golyói.) Erdeiek a lakodalmi diadalok alatt gyalogoltak be erre a szép kis fürdőhelyre...

Salzburgban, az előre történt megbeszélés alapján, találkoztak S. Szabó Józseffel, a debreceni ref. főgimnázium tanárával, aki akkor Steindorfbán időzött, egy közeli falucsukában, s aki „jó vacsorát rendelt számukra”. Münchenben két napot időztek, és harmadnap mentek tovább. Általában az egész éjszakát átgyalogolták, a déli melegben pihenve néhány órát. Ulmban egy magyarral találkoztak, akinek a tanácsára lefényképeztették magukat, hogy a lapok árából egy kis pénzmagra tegyenek szert. Két nap múlva (!) már utánvéttel megkapták a lapokat attól a nyomdától, amelyekkel erre megalkudtak.

Egy reggel egy ezred „byciklistával” találkoztak, akik — akárcsak ők — Strassburgba igyekeztek, ahol „a nép ... most is büszkén vallja magát francziának.” (Ebben az időben a város még Németországhoz tartozott, 1918-ban került ismét Franciaországhoz.) Strassburgot elhagyva eltévedtek. Észrevették, hogy „a gönczölszékér mindig előttük jött fel, s most balra marad el.” Bizony ez azt jelentette, hogy 21 km-t vissza kellett gyalogolniuk ahhoz az útjelzőhöz, ahol rossz irányba tértek. Itt történt aztán velük egy humoros eset. Holtra fáradtan egy majorságba vergődtek be, ahol már persze mindenki aludt. Egy fészemben, nem messze egymástól, két szekert találta megrakva szénával. Az egyikre ő telepedett fel, a másikra társai. Úgy reggel öt óra körül felébredt, szétnézett, de a másik szekér és a fiúk — sehol. De tíz óra tájban aztán megérkeztek, és elmesélték, hogy hajnalban a gazda elindult a szekérrel, ők aludtak, a gazda sem vette őket észre, s akkor ébredtek fel, amikor már elég jó messzire egy vasúti sínen mentek át, s azon a szekér nagyot döccent...

Délután átlépték a francia határt. Ehhez nem messze, Lünevilleben összeismerkedett egy nancyi egyetemi tanárral, aki nagy csodálójá volt Petőfinek és a magyar zenének, népdalnak. Rheimsban fel akarták keresni a császársírokat, de előbb, egy őket barátságosan megszólító fiatal úr jóvoltából, bejutottak a híres Pomerry pezsgőgyárba, melynek „raktárában húszmillió üveg pezsgő van készen a nagyvárosok szerint

csoportosítva. Mi sem természetesebb, mint hogy Budapestet kerestük, s rá is akadunk. Vezetőnk mosolygott, amint fővárosunkhoz értünk, s csettentve nyelvélvel, néhány üveggel felküdött egy munkást."

Néhány nap elteltével, aug. 5-én du. fél három órakor megérkeztek fáradságos útjuk végcéljához: Párizsba. Bevallja, hogy „nem a világjárás látása, mely után annyira óhajtoztam, foglalta el képzetimet, s nem ennek hatása dobogtatta szívemet, hanem a tett! ... az az önbizalom, hogy mindezt a magam erejéből tettem meg." Ezekért a gondolatokért azt hiszem nem is kárhözathatjuk ezt a 21 éves fiatalembert, aki egy szegény mosónő Csapó utcai házacskájából indult neki gyalog a világnak.

Már két napja járták a csodálatos várost, „inkább általános hatást, mint ismeretszerzést keresve. Képtelenség is lett volna, hogy szerzett fogalmaink a hatással egyidejűleg tisztázódjanak, hiszen még harmadnap is csak nézni, élvezni tudtuk a sok drágaságot, az emberi szellem vívmányait, s nem csoportosítani." Bizony hamar eltelt a Párizsra szánt tizenegy nap, ami még akkor is kevés lett volna ide, ha nem lett volna ugyanakkor egy világhiállítás is ott, de volt, és ezt is meg kellett nézni. Látták-e a debreceni pérszelet is, nem tudni, erről úgy látszik elfeledkezett megemlékezni. Pedig magára a kiállításra hat napot fordítottak, s csodálattal ír a látottakról. Külön is megemlíti a „Le petit Parisien” nyomdáját, melyben „szemünk láttára készült a lap százezer meg százezer példányban, s hihetetlen gyorsasággal.” Keresik is a kiállításon „a magyar lobogót”, büszkék, ha rátalálnak. Gyakran megfordult a csárdában, ahol „dédelgetett vendégként” fogadják, s amikor „rühúzták a Rákóczy-indulót! jobbról-balról messze elállták az utat a különféle nemzetek, hogy hallgassák a híres magyar zenét.” Ők is jó üzletet csináltak, mert képes levelezőlapjaik a vendégek révén „a világ minden részébe eljutottak, s velők együtt a magyar diák híre is."

Az utolsó napon Napóleon síremlékéhez zarándokolt el, de már egyedül, mert „útitársaim, barátaim pár nappal az előtt indultak el, s akkor már hazájuk felé robogott a vonat. Engem is hívtak. A kormánytól kiküldött magyar társaság ingyen haza hozott volna, de én nem fogadtam el ajánlatukat, mert látni, élvezni akartam Sveiz és Tírol vidékeit. Hiszen ha érdemes volt elmenni gyalog Németországon keresztül, százszor érdemesebb volt hazagyalogolni az Alpelek gyönyörű vidékén, s én, miként említém, nemcsak a városokban, hanem a természetben is tudok élvezetet találni bárhol is, mennyivel inkább itt, a világ legszebb panorámájában. Levelek írásával az egész éjet csaknem eltöltöttem, s aug. 15-én reggel vándor ruhámban ballagtam a Baselle vezető országúton. ... Mindig katonásan szoktam kelni, s útban ennek sok hasznát vettem. A mint fölébredtem, gyorsan felöltöttem, s így mozgás által elejét vettem a hideg harmatban való meghűlésnek, s e gyorsaság által felvillanyozva 30–35 km-t tettem meg, mielőtt tühretelen lett volna a forróság."

Útleírásainak egyes részei bizony nem ezt igazolják. Számtalan esetben alszik hideg földön, ázik bőrig a gyakori esőkben, és kénytelen ruhát cserélni, valahol felmelegedni, és napi teljesítménye is inkább 40, sőt 50–60 km! Az ilyen igénybevétel és körülmények könnyen aláássák még az oly fiatal és erős szervezet egészségét is. Az előbb idézett magabiztos sorok után négy oldalal, már másodjára is elásva, ezt írja: „A hideg át-átfutott hátamon. Leülni nem ülhettem le, mert vizes ruhámban könnyen meghűlhettem volna..."

Langres nevű francia falucskában „éppen »Boldogasszony« »St.-Mammes« ünnepét ülték, még pedig igen nagy zajjal... Nem mulasztottam el az ünnepség megfigyelését, s az ünneplők közé vegyülve, hol az öltözeteket, hol az arccokat, hol pedig a beszédeket kísérem figyelemmel."

E sorok idézését azért tartottam szükségesnek, mert a „DEBRECZENI FŐISKOLAI LAPOK” (továbbiakban: D. F. L.) 1901. ápr. 3-i számában „G. J.” aláírással bíráló jelent meg könyvéről. Tekintettel arra, hogy ez a monogram Gulyás József nevét takarja, aki akkor ugyan csupán 16 éves volt, de választmányi tagja a Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak (továbbiakban: M. I. Ö. T.), később magyar–latin szakos tanár, s mint ilyen irodalomtörténészként is nevet szerzett magának, talán nem érdektelen, bírálóának szó szerinti közlése anélkül, hogy megállapításával szándékom lenne vitába szállni. Erdei megtette ezt egy Gulyáshoz írt magánlevélben, amiből az „EGYETEMI LAPOK” közlött néhány sor, kiváltva a D. F. L. éles reflexióját... Idézem a D. F. L. irodalmi rovatát:

„Gyalog Párisba. Írta Erdei Károly.

Főiskolánk ifjú növendéke harmadéve Rómában, tavaly nyáron Párisban járt: gyalog. Most főnti címmel útirajzot adott ki, melyre bírálókat kaptunk, s ebből a következő részt közreadjuk: „Előszavában megokolja utazásait és munkája kiadását: célja az ifjúságban kedvet kelteni az utazásra, hogy így nem csak földrajzi és nyelvi, de életismeretet is szerezzenek, nem könyvből, de tapasztalatból. Bátran mondhatnánk erre, hogy nem igen van ifjú, aki amúgy is ne vágyódná utazni. Ez a könyv pedig éppen nem tanúskodik arról, hogy szerzője utazásának sok szellemi hasznát vette volna. Vagy, ha ő hasznát vette, igen fősvény lehet, hogy egy csöppet sem juttat nekünk. Csak önmagával foglalkozik mindig. Pedig oly erős vágy támad bennünk megismerni pl. valamely francia és német népszekést, amelyeket neki bizonyosan látni kellett, és nem szól egyikről sem. Vagy pedig leírás szeretnénk olvasni a gyönyörű vidékekről, melyeken áthalad; az útbaeső városokban, Párisban és a kiállításon szerzett tapasztalatait vágyódnánk hallani. Mert az útirajznak miben állana másban az érdekessége, értéke, ha nem ebben? És mindezt nem kapjuk meg. Mint mondtuk, magával, az időjárással, hol pihentek, mit ettek-ittak, túlnyomólag ezekkel foglalkozik. Különböző előadása élénk, folyékony, cseveggyszerű. Csak nagyon sok helyen feltöltő szerző naivsága, tapasztalatlansága egy, s más dolog felett. A nemzeti büszkeség, magyaros tüz, mely itt-ott megcsillan benne, bizonyára jó hatást tesz az ifjúságra. Külső kiállítása igen tetszetős. Ára 1 korona. (G. J.)” Megjegyzésül csupán annyit, egyértelműségi vagy vita helyett, hogy aki a könyvet írta, 21 éves volt, első ízben írt könyvet, aki bírálta: 16 éves volt. A könyvet hiányosságai, hibái ellenére is élvezettel lehet olvasni, persze egy 16 éves diákgyerektől egy ilyen kritika sem éppen rossz...

E kis kitérő után térjünk vissza az európai országutak fáradságtalan vándorához, aki — ki tudja már hányadik alkalommal — megint bőrig ázva tér be egy parasztházba, ahol a gazda ad neki száraz ruhát, meleg ételt. Másnap egy vendéglőben vacsorázik, de pihenés helyett „nyakába akasztotta a sötét estet, s vígan dudorászva” továbbindult. Útközben találkozott vándorszínészekkel, a Rajna partján pedig egy gyászban alak szegődött hozzá, akitől az őket igazoltató lovascsendőrök szabadították meg. Meg is jegyzi, hogy az éjjel magánosan utazók

gyakran vannak kitéve hasonló kellemetlenségeknek, de ő az ilyenek-től nem szokott megijedni, bár — amint egy angol úrral való találkozását említve írja — védőfegyver nélkül utazott, mire az angol, az ő legnagyobb büszkeségére, meg is jegyezte: „Die Ungarn sind echte Mäner.” Azon is nagyon csodálkoztak az angolok, hogy gyalog és általában mindig éjjel „utazik”, de hát ő erre azzal felelt, hogy „sokat, sokat akarok látni. Nappal a nevezetességek megtekintései veszik igénybe időm legnagyobb részét, s így éjjel kell előre haladnom, csupán a hajnali hűvös, ködös időt szánva pihenésre.” Az angoloktól elbűcsúzva, s megint alaposan elázva, egy porcelánkőhő aknájában húzta meg magát, fejét egy terméskőre hajtva szunnyadt egy keveset, amikor arra ébredt, hogy hátán futkos a hideg és lábai bokáig vízben áznak...

Ez volt tehát dióhéjban párizsi útjának a története. Következett az 1900/01-es iskolai év, utolsó éve a gimnáziumban. Készülni kellett az érettségire, pályát választani, könyvét sajtó alá rendezni. Ezt márc. 1-ére be is fejezi, érettségi után pedig beiratkozik a hittudományi tan-szakra. Ezt a nyarat minden valóságosság szerint pihenésre, erőgyűjtésre használja, mert már eltervezte újabb nagy útját, nagyobbabot az eddigiekénél is: Londonba akar elgyalogni 1902-ben, hogy részt vehessen Viktória királynő fiának, VII. Edvárdnak a koronázási ünnep-segiben.

Ekkorra már nyakig van az ifjúság mozgalmas, forrongó életében. Minden jel arra mutat, hogy akarva vagy akaratlanul kialakult körü-lötte egy olyan csoport, melynek ő a példaképe, bizonyos fókusz szemleli vezére is, bár ezt a „vezérséget” a D. F. L. dec. 15-i száma nem haj-lándó elismerni, amikor foglalkozni kénytelen a Gulyás József és Erdei között kirobant vitával. Előzőleg annyit mégis megjegyeznek az okt. 5-i szám sportrovatában, hogy a szünetben „világító” útra indult kol-légiumi diákokra „úgy látszik hatott Erdei Károly (jelenleg elsővessé teológus) példája.” Ugyanebben a számban számol be a M. I. Ö. T. alakuló üléséről, melyen elnökké Milotay Istvánt, titkárrá Baja Mi-hályt, választmányi taggá Madai Gyulát, pénztári ellenőrt pedig Er-dei Károlyt választották. Ha ezt a névsort kiegészítjük még a D. F. L. szerkesztőségében és kebelében tevékenykedő Gyökössy Endre és Oláh Gábor nevével, akik egy-két év korkülönbséggel mind kortársai voltak Erdeinek, s akik kivétel nélkül maradandó írói nevét vívták ki és ő hozzá képest elég magas kort értek meg, akkor joggal merül fel ben-nünk a kérdés: vajon milyen ígértes életút állt ő előtte, milyen élet-pálya kialakulását, kibontakozását akadályozta meg korai halála...?

Visszatérve a főiskolai ifjúság életében kifejtett működésére, érde-kes és a korra jellemző írásra bukkantam a „DEBRECZEN” 1901. okt. 21-i számának a „Napi hírek” rovatában. „Mennyiben vett részt az if-júság a választási mozgalmakban?” címmel ezt olvashatjuk: „Azon rosszakaratóból származó, valóságos »hajszával« szemben, melyet isme-retlen kezek a választási mozgalmakban részt vett főiskolai ifjúság el-len, de különösen e sorok írója ellen — mint aki a lelkesült ifjúságnak vezetője volt (kiemelés tőlem) e mozgalmakban — indítottak, kötelessé-günknek tartjuk az ifjúságnak e mozgalmakban való részvételét a kö-vetkezőkben megvilágítani...” Ezek után hosszasan fejtegeti, hogy milyen hazafias érzések indították az ifjúságot Kossuth Ferenc és tár-sai üdvözlésére stb. „Kelt Debreczen, 1901. okt. 25. Kétszáz főnyi ifjúság nevében: Erdei Károly teológus.”

Ennyit közszerepléséről, mely már nemcsak feszegette a jó öreg

Református Kollégium falait, de túl is nőtt azokon. A kollégium ifjú-sága érezte a nagy változások előtt álló világ vajdúását, melynek nem tétlen szemlélője, de cselekvő részese kívánt lenni.

Ilyen előzmények után köszöntött rá Erdeire az 1902-es esztendő, londoni utazásának éve. Először a D. F. L. ad hírt útjáról jún. 30-i számában ugyanazzal a címmel, amit ő is címéül választott két év múlva megjelenő könyvének: „Gyalog a vén Európán keresztül”. A „DEBRECZEN” csak a júl. 30-i számában ír róla, ekkor viszont a ve-zéricsikk helyén: „A világljáró debreczeni diák levele” fő-, illetve „(Gya-logosan London felé)” alcímmel. Szóvirágos bevezető után közli Erdei Károly Frankfurt am Oder-ből írt júl. 27-i levelét: éppen egy hónap-pal korábban, jún. 28-án indult el és aug. 6-ára tervezti megérkezését. Ez sikerült is Erdeinek. Aug. 21-én közlik újabb beszámoló levelét, amit a szerkesztő azzal told meg, hogy anyagi támogatást kér az olva-sóktól „a fillér nélkül álló” Erdei számára. A szept. 4-i számban már Párizsból keltezett levelét közlik, okt. 11-én pedig „Szabad Hajdú” alá-írással jelenik meg róla „delutáni levél”, mely így kezdődik: „Ez a név egy kemény fejű, kemény izmú, szilárd lelkű, az eszményeitől nem tá-rodó, igaz kálvinista jellemű debreczeni teológusnak a neve.” Majd megemlíti eddigi útjait, s hogy most, okt. 2-án lépte át a magyar ha-tárt hazafelé jövet Londonból, s javasolja, hogy fogadják ünnepé-lyesen!

Erdei Károly meg is érkezett okt. 15-én, és másnap már vacsorát rendeztek tiszteletére Törő Imre vendéglőjében. (Ez a vendéglő a Csa-pó u. 14. sz. alatt volt és a „Csokonai” nevet viselte. Később Nagy Ár-pád vette át, aki még megtartotta a nevet, de Németh Lajos, 1920 után már a saját neve alatt vitte tovább. A kollégiumi ifjúság is szívesen látogatta a „Csokonai”-t, Szávay Gyula pedig 1918-ban verset írt Ba-bári Jóska cigányprímásról, aki esténként a „Csokonai” kávéházban „hajladozott”...)

Erdekes, hogy a D. F. L. már okt. 15-én „A világljáró diák itthon” címmel nemcsak arról számolt be, hogy „Erdelyi” Károly hazaérkezett, hogy diaktársai ünnepélyesen fogadták (A Köntösgátra mentek ki elé-be!), Görömbey szénior a főiskolai ifjúság nevében üdvözölte, s elis-merését fejezte ki „lábával véghezvitt dolgai iránt”, sőt „lakomát is rendeztek tiszteletére”, de egy szokatlanul terjedelmes cikkben olyan részletességgel ismerteti londoni útját oda és vissza, ami csak azzal magyarázható, hogy a lap csak viseli a 15-i dátumot, de nyilván ké-sőbb jelenhetett meg, amikor már módjában állt minderről, múlt idő-ben! beszámolni, mégpedig nyilván Erdei elbeszélése alapján, hiszen a „DEBRECZEN” szerint a vacsora 16-án volt. Ezt az okt. 15-i cikket mégis érdemes ismertetni Erdei Károly 1903-ban megjelent, majd 1904-ben újra kiadott könyve helyett, mint annak rövid summáját: (1904-ben a „DEBRECZEN” is írt Erdei könyvéről.) „Erdelyi Károly, a mi ország-szerzte ismert világljáró diákunk, harmadszor is szerencsésen megér-kezett operenciás tengerentúli sétájáról, melyre jún. 28-án, zsebében 25 forinttal indult el, bevén útját Nagy-Németországnak. Mire Hamburg-ba ért, már csak húsz márkája volt, éppen egy márkával kevesebb, mint amennyi szükséges lett volna ahhoz, hogy átkeljen a tengeren. Kellemetlen pénzzavarából Czák Gábor, egy Hambrugban lakó szegedi magyar ember segítette ki a szükséges összeggel a turista ifjút, ki most már fölszállhatott a Porcia nevű posthajóra; a hajófenékre került a harmadosztályú utasok közé. A meglehetősen züllött külsejű közönség

közt az intelligenciát két ember képviselte, és pedig egy német újságíró, a ki a harmadosztályú hajók utasait akarta tanulmányozni és egy borbély, a ki magyarul is tudott. Három napi hajózás után kikötött a gőzös Londonban, s a magyar diák a borbély vezetésével, éppen az angol koronázó tömegbe vegyült. Két napig tartó bolyongás után a Hyde-parkba is bementek, ahol éppen négyülvés volt. Érdekes, hogy akkor, mikor az angol királyt koronázták, a Hyde-parkban egy szocialista szónok durván kelt ki a királyság ellen, s e szónoknak éppen annyi hallgatója, s helyeslője volt, mint a tőle alig harminc lépésre szónokló royalistának, a ki viszont Edvárd király tetteit magasztalta. Londonba érve már semmi pénze sem volt, szerencsére azonban véletlenül megismerkedett egy teázóval magyar pinczérével, a ki megkérte, hogy helyettesítse néhány napig, mert éppen most házasodik. Fizetésül ajánlott a teológusnak az este hat órától tizenegy óráig tartó munkáért egy silinget, azonkívül egy csésze teát, s lekváros kenyert. Ez a foglalkozás ugyan nem váltotta a teológiai szakba, de azért Erdélyi mégis elfogadta, s becsülettel elvégezte. Napközben megtekintette London nevezetességeit. Londonból éppen olyan finansziális állapotban indult el, ahogyan odaért. Dowerig tartó rövid útjában Alexandre Great svéd írónál Toubidge-ben egy napi vendégszeretetet élvezett. Mikor Dowerbe ért megint pénz nélkül volt. Három napig bolyongott a tenger partján. Egyszer meglát egy hajót, amely indulóban volt. Hangosan felsóhajtott: No, ez sem visz engem haza! Meghallotta ezt egy Veysy Viktor nevű párizsi magyar bankár (Somoskeőy Géza, ezen a néven szerepel Párizsban), s meghívta Erdélyit a hajóra, sőt Calaisban, francia földön jó reggelit is fizetett neki. A bankár luxusonaton, Erdélyi pedig gyalog folytatta az útját. Calaisból az út Párizsig, s onnan a francia határig igen kellemes volt, az igen udvarias franciák között. Genftől kezdve szép vidéken barangolt, de ott volt egyetlen veszedelmes kalandja is. Ugyanis Sallauches-től Aostá-ig nem akarta követni a hosszabb országutat, hanem egyenesen nekivágott a hegyeknek, s ott minden vezető nélkül két teljes napig járt a havasok között, s teljesen kimerülve, s csaknem megdermedve, végre harmadnap találkozott egy kecskepásztorral, akinek kunyhójában azután némileg magához tért. A pásztor elvezette Petit-Saut-Bernardba, ahol a barátok igen szívesen látták. Az intézet orvosa megvizsgálta Erdélyit, s bal lábára meleg fürdőt rendelt, azonkívül két heti teljes pihenőt ajánlott neki. Erdélyi azonban a kitűnő étvágyal elköltött lakoma után megköszönte a szíves vendéglátást, s nyugodtan folytatta útját a szép Itália felé. — Budapestről csütörtökön indult el Jászberény és Tiszafüreden át Debreczenbe, a hóvá már meg is érkezett."

Erről a második könyvről kiegészítésül még annyit, hogy a jónévvű Dávidházy-féle könyvkötő műhelyben készült, valóban „csinos kiállítású” könyv címadal előtti lapján Erdei Károly egész oldalas, teljes alakos fényképe látható, kezében az a bizonyos cifra bot, melyet annyian megcsodáltak külföldön is. Ugyanezzel a fényképpel készültek képes levelezőlapok is róla. Egy ilyen, itt is látható lap van is tulajdonomban, valamint könyve 1904-es kiadásának egy példányát, melyet a város későbbi alpolgármesterének ajánlott: „Zöld József kedves barátomnak, 1904. márc. 1. Erdei Károly”. — A rövid előszó után pedig egy másik fénykép, melyen az öt körülvevő barátainak londoni útja élményeit kezdi mesélni: „Gyönyörű csillagos, ábrándos este volt...” Így kezdi művészi iniciálékkal és kedves kis fejezetzáró rajzokkal díszített köny-

vét is: „Gyönyörű csillagos, ábrándos este volt. Az élő valóság óriás-ként pihent a pusztá ölében, s a távol ég némán, kíváncsian nézte ezer szemével a nagy némaságot. Szótlanul haladtam a puha zöld pázsiton. Lelkemben a válás búskomor érzete és a kitűzött célnak édes reményesség birkozott egymással; végre kibékültek, s felcsillant előttem a viszontlátásnak szép hajnalcillaga...”

Könyvéhez térképet is mellékel, megtett útjának a legfontosabb állomásait feltüntető rövid kis vázlatát.

Befejezésül néhány adatot azokról az évekből, melyekben még nyomon tudtam követni életútját.

A „DEBRECZENI UJSÁG” 1902. jún. 24-én hosszabb cikket közölt róla, mint akit már három ország ismer, arról, hogy „mestere a távgyaloglásnak”, s aki még „telivér gimnazista korában gyalog járta be egész Magyarországot. ... Néhány hittel elért gondolt egyet, s minden különös készülődés nélkül felgyalogolt kurucz Kassa városába, az ott akkor tartó diákkongresszusra. ... Valamennyi útjára pénzkészlet nélkül, szegestálpi cipőben, furkósbottal indult. ... pénteken London felé indult, ... és Dánián, Poroszországon, esetleg Oroszországon keresztül jön haza. Jövőre Tibetbe rándul...” — A Kőrösi Csoma Sándort példaképének tartó Erdei Károlynak valóban egy nagy keleti út volt a következő évek valamelyikében megvalósítandó álma. Második könyvét is ezzel zárja: „... El is megyek legközelebb a szultán ő felségéhez, onnan meg aztán lenézek Jeruzsálembe, az arabosok közé. S hogy aztán hogy utaztam keresztül a háborúskodó Balkánon, meg az arab sivatagon át a karavánokkal, azt is elbeszéltem, ha hazajövök.”

Aug. 22-én a szerkesztőség „a dicsőséges Albion határán” pénz nélkül álló vándor megsegítésére hívja fel a város „nemes szívű közönségét”. — Okt. 11-én hírt adnak arról, hogy megérkezett Budapestre, 16-án pedig arról, hogy már Debreczenben van, hogy jövőre Tibetbe készül és megkezdte a török-tatár nyelv tanulását. Okt. 18-i szám: a tiszteletére rendezett vacsorán megjelent Csiky Lajos teológiai dékán is, aki nemcsak megjelenésével tisztelte meg tanítványát, de beszédet is mondott, melyben kilátásba helyezte, hogy érintkezésbe fog lépni „valamelyik angol expedicionális társasággal, mely ösztönödjél megsejlyezné Erdeit arra, hogy Tibetbe mehessen tanulmányútra.” A tibeti út terve tehát komoly volt. Az is valószínű, hogy a professzor nemcsak ígérte a közbenjárást, de tett is lépéseket, de ezeknek a részleteit és eredményét sajnos nem ismerem. Egy biztos: ez az út elmaradt, de nem került már sor más utakra se ...

Londoni útja után mindenesetre még nem csupán tervekkel volt tele, de töretlen volt fáradhatatlansága is. A fentebb említett vacsorát követő másnapon már a M. I. Ö. T. rendes felolvasó ülésén előadást tart „Londonba tett gyaloglásának epizódjairól”, majd okt. 25-én „Londoni útjában szerzett benyomásairól, útjának humoros részeiről” számolt be, óráhosszat tartó szabad előadásban.” Népszerűségét, növekvő tekintélyét bizonyítja, hogy a hittanhallgatók becsületszékének tagjaul az ő évfolyamából öt választják, a segítő egyetnek pedig pénztárosa lett. Nov. 29-én két költeményét is kivette bírálatra annak a később neves költőként és kritikusként ismert Nagy Zoltánnak (1884—1945), aki akkor elsővése joghallgató volt Debreczenben. — Dec. 6-án, ismét a M. I. Ö. T. ülésén, szabadelőadás keretében „mondott el egyetmást, jóízű humorával állandó mosolyt csalva a hallgatók arcára.” Dec. 14-én valószínűleg ezt az előadást ismételte meg a protestáns estélyen. Végül még

ugyanezen évben, a D. F. L. 3. számában „Alföldi képek” címmel útleírása jelenik meg, sőt még fényképe is.

Mozgalmas számára az 1903-as esztendő is. Jan. 13-án a Hittanszaki Önképző Társulat (későbbiekben: H. Ö. T.) által rendezett protestáns összejövetelen ő mondja a megnyitó imádságot a Csapókerületben lévő imaházban, ugyanitt márc. 7-én bibliamagyarázatot tart, 21-én a Mester utcai iskolában vallásos költeményt ad elő. Közben a M. I. Ö. T. febr. 7-i ülésén bírálatot mond Nagy Zoltán „Széchy Ilona” című balladájáról. Két hét múlva a Társulat ülésén tartott előadásában „Napoleon sírját a mi legnagyobb, legfenségesebb képtünknek, Rákóczi Ferencnek sírjával hasonlította össze. Előadásának aktualitását az adta, hogy egyrészt felkereste Párizsban Napóleon sírját, ami mély benyomást tett rá, másrészt ő is tagja volt annak az öttagú előkészítő bizottságnak, mely egy Rákóczi-estély ünnepélyes megrendezésére küldetett ki.

1903-tól már a M. I. Ö. T. elnöke és a D. F. L. főszerkesztője! A febr. 17-i számban „Válasszatok!” címmel ír túlfűtött hangú, dagályos, nagy szavakkal vezéricket. Ebből az írásból és az ugyanezen lapszámban megjelent másik cikkéből kiténik, hogy a M. I. Ö. T. és általában a főiskolai ifjúság berkeiben „forr a katlan, forr az üst”, élesedik a harc az öt pártolók és vele szembenállók között. Negyvennél többen ki is vonulnak az ülésről, de a bentmaradók, mintegy százan, bizalmukról biztosítják, sőt elismerésüket és köszönetüket juttatják kifejezésre szilárd magatartásáért és azért, hogy helyreállította a Társulat békéjét és nyugalomát.

Közben, jan. 31-én, Mezőúton a szegény gyermekek Bibliával való ellátására ünnepélyt rendeztek, ezen is közreműködött, egy ugyanitt rendezett egyetemi hangversenyen pedig útbeszámolóval szerepelt.

A D. F. L.-ban két érdekes szerkesztői üzenetnek is ő a „szerzője”. Az egyik nyilván az akkor 22 éves és a budapesti egyetem bölcsészkarán tanuló Oláh Gábornak szól: „O. G. (Budapest): Jó napot, hogy vagy te fekete ember. Ő itt jól van. Üdvözöllek mindnyájatokat.” (Oláh Gáboron kívül ekkor már Madai Gyula és Gyökössi Endre is Pesten folytatják a tanulmányaikat.)

A másik üzenet címzettje: „K. I. (Kassa)”. Hogy ez ki lehet, nem tudom, de a szöveg maga érdekes: „No, hát én nem szolgálnék olyan regimentben, ahol magyarul csak káromkodni lehet. Remélem, hogy hazafias érzeteknek kifejezést adandó, mindnyájan megrendeltek „Gyalog a vén Európán keresztül” című útirajzomat. Nektek ugyan feljebb kellene csapni az árat, mert a katona fizet mint köles; de azért nektek is csak 2 korona, mert az orosz—japán háború sok mindent megváltoztat, de a 2 koronát feljebb nem emelheti. Üdvözlöt. Harsányi Kálmán ott van-e? Írj valamit!” (Ez utóbbi nyilván valamelyik cikkre vonatkozik.)

A D. F. L. márc. 15-i száma nemzetszínű szegéllyel jelent meg. Ebből tudjuk, hogy az ifjúság 6-án a Korona vendéglőben (Csapó u. 323., később 17. sz.) az új katonai javaslatok ellen tiltakozó gyűlést tartott. (A főiskola falai között, ahol tervezték, az akadémiai tanács nem engedélyezte...) Nagy Sándor és Miltay István joghallgatók mellett Erdei Károly volt a harmadik szónok, de az ifjúság hangulata ekkorra már oly izzóvált vált, hogy alig tudott szóhoz jutni. A jogi és teológiai karon ebben az időben kb. 300—350-en tanultak, a gyűlésen megfogalmazott tiltakozó feliratot 240-en írták alá, s ennek az országgyűléshez való továbbítását Bakonyi Samu, a II. ker. országgyűlési képviselője vállalta.

1903 tavaszán a M. I. Ö. T. és a H. Ö. T. ismét különböző tisztségre választja meg.

A nyár csendben telik el. Csupán a „DEBRECZEN” cikkeznek több alkalommal az országyárás szép és terjedőbb sportjáról, „melyet Debreczenben Erdei Károly teológus teremtett meg.”

Az ősz beköszöntével újra pezsgésnek indul a főiskolai ifjúság élete. Ő szept. 21-én tárcacikkben számol be arról a látogatásról, melyet a múlt évben tett Turinban (Torino) Kossuth sírjánál. Ebben a számban a szerkesztőség méltatja újabb könyvét is, ugyanezt teszi a D. F. L. okt. 4-i számában.

A M. I. Ö. T. szept. 19-én tartja alakuló közgyűlését. Az elnök még Erdei, de a D. F. L.-nak már ismét a korábban lemondott Szarka Lajos a felelős szerkesztője. Nem is jelenik meg az elnöki székfoglalóról csak egy nagyon rövid, szűkszavú hír... Két nap múlva a H. Ö. T. is megtartja alakuló közgyűlését, de a tisztségviselők között nem találjuk Erdei nevét, csupán mint a „KÖZLÖNY” szerkesztőjét „a magyarországi protestáns teológusok eperjesi konferenciájának megbízásából”...

A D. F. L. aztán okt. 30-án közöl egy szerkesztői cikket, mely az ő személyével foglalkozik, s amelynek a címe mindent elárul: „Köszönjük, de nem kérünk belőle”. A meglehetősen epés és gnyorhos hangú cikk ezzel fejeződik be: „A társulat választmányának józan gondolkodása a régi rend visszaállításával már elintézte a kérdést.” Azt nem tudni, hogy a választmány mikor és mit intézett, de az bizonyosnak látszik, hogy Erdei nimbuszát ez a kudarc csak nagyon kis mértékben kisebbítette, eredménye nem lett — legalábbis egyelőre — se duzzogó visszavonulás a közszereléstől, se oktanai haragszomradosdi ellenfeleivel. E mellett szól a lap ugyanezen számban olvasható hír is, melyben az áll, hogy a M. I. Ö. T. okt. 10. és 12-én tartott választmányi ülésén „a társulat alapszabályainak a szükséges és a jelenlegi viszonyokhoz mért módosításáról, illetőleg új alapszabály készítéséről” is szó volt, „mivel a gyűlés Erdei elnököt, H. Kiss főjegyzőt és Szarka szerkesztőt bizta meg.”

A századelő hű rajzának és jobb megértésének a szempontjából idézem a következőket: Okt. 21-én... „jelkes diákok gyülekeztek a szeniori hivatalban. Kalapjuk mellé árvalányhajat tűztek. Csiky Lajos dékán búcsúszavai után, 48-as dalokat énekelve indultak meg a Piacután. Az összegyűlt tömeg a hazát és a diákokat éljenezte, kendőket lobogtattak. A város végén Erdei Károly teológus meleg szavakkal búcsúztatta a visszatérő polgárságot az ifjúságtól. Majd előállott egy ősz, öreg ember, Zitz Károly néptanító, s könnyelt szemekkel búcsúzott tőlünk, fájlalva, hogy velünk nem tarthat.” Ezekkel a mondatokkal kezdődik a D. F. L. nov. 28-i számában a „Zarándoklás Kossuth apánk (Szegedi szobrához)” c. cikk. (Debreczenben, „a szabadság örvárosa”-ban, ahol Kossuthot a „magyarok Mózesé”-nek írták be a város könyvébe, még ekkor nem volt szobra Kossuthnak...)

Okt. 31-én, a reformáció emlékünnepe, az ifjúságnak megint Erdei az egyik szónoka, nov. 17-én a főiskola dísztermében ő nyitja meg a Csonkai-ünnepséget. — Közben folytatódnak a viták a M. I. Ö. T. berkeiben. Erdeinek nézeteltérése támad Hódy Bélával (később neves ügyvéd Debreczenben), de ebben az ügyben a választmány mellette lehetett, mert a Hódy pártján álló (vagy inkább Erdeivel szemben...) Kiss Pál és Szávay Zoltán (Szávay Gyula fia, aki „maga is versíró”) a hozott döntés ellen bizalmatlanságot jelentettek be, majd ennek ked-

vezőtlen elintézése után a Társulat tisztségviselői sorra lemondtak, negyvenen kivonultak a gyűlésről stb., mint erről már az előzőekben szó volt. Még elnök és irodalmi munkásságát is folytatja tovább. Négy versen bemutatja, hogy kell Petőfit helyesen tolmácsolni, útirajzát olvassa fel, „Két tenger partjáról” címen három és fél oldalas leírása jelenik meg a „DEBRECZENI KÉPES KALENDÁRIUM”-ban stb. Türkeven is újra tart egy „igen érdekes és élvezetes szabadelőadást londoni úttjáról, melynek humoros elbeszéléssel állandó derűltésre hangolja a közönséget.” Az 1904. márc. 15-i ünnepségen a városához a városi tereken összegyűlt „több mint ezer ember előtt ... gyönyörű beszédet mondott a nagy nap jelentőségéről, melynek gyűjtő hatása volt.” Május 13-án pedig az öngyilkos Dobra Jenő teológus koporsójánál, az elhalt kívánságára, ő tart gyászbeszédet.

Es végül az utolsó újsághír aug. 23-án: „Új segédlelkész. A világhíró diákok: Erdei Károly IV. éves hittanhallgatót a hajdúánási ev. ref. egyház Pákozdi Lajos mellé segédlelkészé hívta meg. A szép meghívásnak Erdei örömmel tesz eleget, és állását valószínűleg már a jövő hónapban elfoglalja.”

Hogy ez valóban megtörtént, tudjuk. Azt is, hogy ő kérte magát ide. Arra viszont csupán feltevéseink lehetnek, hogy ezt az elhatározást — odahagyni az utolsó évben a főiskolát, eddigi tevékenységének, harcainak a színhelyét, odahagyni az öt fiaként istápoló kollégiumot, a szeretett „alma mater”-t — milyen indító okok, vagy milyen kényszerítő körülmények válthattak ki belőle. Ez mostmár talán sohasem fog kiderülni.

Magam részéről mindenesetre örömmel és hálával venném, ha valaki vagy valakik, akiknek bármi tudomásuk van Erdei Károlyról, 1907 utáni éveiről, halálának idejéről, helyéről, körülményeiről stb., ezeket velem közölni szíveskednének. Nagy hiány pótolna az is, ha valahonnan előkerülne harmadik munkája, amelynek címe: „Hogyan kell gyalogolni? Hasznos útmutatás turista diákok számára.” Nekem sajnos nem sikerült feltalálni eddig sehol.

Úgy érzem, megérdemli ez a jobb sorsra érdemes és talán nagyobbra hivatott ember, hogy legalább életútjának lehető legteljesebb összeállításával és felrajzolásával adózzunk emlékének.

SOK HUZAVONA A PÜSPÖKLADÁNYI VÁSÁRTARTÁS KÖRÜL

DANKÓ IMRE

Helytörténeti kutatásainkból tudjuk, hogy Püspökladány számára a községet birtokló Vallásalapítványi Uradalom 1847-ben szerzett vásártartási jogot, s ugyanakkor a települést mezővárosi rangra emelték.¹ Mint ahogy általában történni szokott, ez a kiváltságolás is korábbi gyakorlatot rendezett, legalizált. Püspökladányban ugyan nem az úgynevezett nagy-, vagy országos vásárokkal volt zavar, mert ilyenek nem

alakultak ki előzőleg. Ellenben a régtől fogva virágzó csütörtöki heti vásárokról feltehető volt, hogy egyoldalú fejlődéssel országos nagysárra méreteket öltenek, és veszélyeztetik több környékbeli település (Nádudvar, Derecske, Kaba, Udvari, Földes, Báránd, Bajom stb.) árucseréjének, vonzaskörzetalakulását. A múlt század derekára odáig fejlődött ez a probléma, hogy eljött az ideje a püspökladányi heti vásárok és a nagy (vagy országos) vásárok különválasztásának. A különválasztásnak egyik célja az volt, hogy a csütörtöki heti vásárokat bizonyos korlátok közé szorítsák, és beilleszték őket a mindennapi piacok sorába, hogy azokon, ha ki is pakol néhány kézműves-iparos, kereskedő, az csak helyi, kizárólag helyi érdekeltisége legyen. A vásárok pedig — négyszer egy évben — nagyobb keresletet és kínálatot biztosítva, egy eléggé kiterjedt vonzaskörzetet alakítva ki, egyszerre lehessenek a felvásárlás és az anyagellátás biztos alkalmi.

Ilyen előzmények mellett és ilyen információk birtokában valóban szemet szúr minden érdeklődőnek a legregibb debreceni hírlap, a *Debrecen*—N. városi Értesítő három egymást követő 1851. évi száma, amelyekben ezek olvashatók:

„Új országos vásárok. Ő csász. kir. ap. Felsője magas figyelmére méltatván Püspök-Ladányiak népségi és területi nagyságát, úgy 'a kereskedés kifejlődésére alkalmas helyzetét, valamint szintén a' Pest-Nváradai országot vonalba nevezetes állomási fekvését azt mező városi cím és jogelvezetelt felruházni, 's annak folytán a' hetenkint Csütörtökön tartandó heti vásárokon kívül négy országos vásár u. m. *Mártius havában József* hetében; *Julius havában Margit* hetében; *Septemb. havában Sz. Mihály* hetében; *Novemb. hav. Sz. Márton* hetében mindenkor Csütörtökön leendő rendszeresítését megengedni legkegyelmesebben méltóztatott. Melynek következtében ezennel közhírré tétetik, hogy az első engedélyezett országos vásár Püspök-Ladányban folyó július 17-én fog megtartatni, 's inntől kezdve rendszeresen a' fenn hirdetett napokon. Miután a' vásárra hajtandó *szarvas-marha*, lovak és sertések számára szükséges legelő iránt is intézkedve van, e' vásárok különös élénksége remélhető, melyre a' t. c. gazda közönség, iparosok és üzerek ezennel meghívatnak. Püspök-Ladány, június 18-án 1851.²

Az Értesítő következő számában viszont ezt a hirdetést olvashatjuk: „*Visszavonás!* A' múlt 28-ik számú Értesítőben „új országos vásárok” (Püspök-Ladányra nézve) cím alatti hirdetmény, további rendelkezés és közhírrététel, ezennel felfüggesztetik 's visszavonatik.”³ A hír nagy visszhangot válthatott ki, mert a lap következő számában egy újabb, ezúttal magyarzóbb jellegű közlemény jelent meg a püspökladányi vásártartással kapcsolatosan, így: „A' Püspök-Ladányi országos vásárok a' közbejött akadályok miatt ez évben megtartatni nem fognak — minélfogva az ez iránti hirdetmény egész terjedelmében ezennel visszavonatik. P. Ladány június 25-én 1851. Beszédits Ferenc tisztartó.”⁴

Nem lehet tudni, hogy pontosan mik voltak ezek a „közbejött akadályok”. Talán a vásár helye nem volt pontosan, megfelelő nagyságban kijelölve, vagy a szedendő helypénz, vásárvám mértéke, módszere felől nem tudtak megegyezésre jutni; egy biztos, Püspökladányban hosszú időn át, vásárszabadalommal a tarsolyban, mezővárosi besorolással, nem lehetett legalis vásárokat tartani. Vásárok persze voltak, hiszen Ladány „népségi és területi nagysága” megvolt, továbbra is „a' kereskedés kifejlődésére alkalmas” helyzetében maradt, mezővárosi besorolását sem vonták vissza, és mindennek felett továbbélt a hagyomány, a régtől fog-

va kialakult rend, árucseré. Ami aztán végül is meghozta a maga gyümölcseit, legalizálták a vásárokat, belekezdtek rendszeres megtartásukba.

Kezdetben a négy országos vásárt a (rég) piactéren, a régi községháza-faluháza és a református templom közti téren tartották. Mikor ebből a térségből, 1892-ben Millenneumi kert lett, a piac és a vásár a település másik központjába, a mai Hősök terére került. Természetes, hogy ezen a helyen nem fért el a mindenféle piac-vásár. Elsőnek a Baromfi piac vált ki és telepedett meg másutt, míg nem a Hősök teréről is ki nem került az egész piac-vásár, úgy, ahogy azt *Kecskés Gyula* oly szépen, nagy precizitással leírta.⁵ Kimondottan a vásárok vonatkozásában, eleve két része tagolódott a vásár, és csak az egyik rész, az úgynevezett *kirakodó vásár* volt a régi Piactéren, illetve a Hősök terén. A vásárok másik nagy része, az *állatvásár* eleve másutt volt, nagy helyre volt szüksége. Az állatvásár a település akkori szélén, az *Északi sor* mellett szabad területen volt, majd az úgynevezett *Kislegelőre* helyezték. Az állatvásárok közben maguk is tovább differenciálódtak. A *sertésvásár* kivált az állatvásárból és már 1912-ben a debreceni követű mellé, a faiskola szomszédságában levő, akkoriban még szabad területre helyezték.⁶ A püspökladányi piacok-vásárok elhelyezésében azóta is több változás történt, a legutóbbi éppen napjainkban, amikor is a piac került véglegesen tünő helyre, a Tanásháza mögé, jól előkészített, felszerelt, utakkal, kutakkal stb. ellátot helyre. Ez a sok helyváltoztatás nem használta a püspökladányi árucserének. Gátolta kifejlődésében, akadályozta bizonyos állandósulási folyamatok kibontakozását. Azt, hogy ezek ellenére a püspökladányi piacok és vásárok ma is jelentős, sőt fejlődést, további növekedést ígérő intézmények, annak köszönhetjük, hogy Püspökladány továbbra is „figyelemre méltott népességi és területi nagysággal” bír, hogy „a kereskedés kifejlődésére alkalmas helyen” van, hogy „nevezetes állomási fekvése” van a Pest-N.-várad országút vonalában, hogy Püspökladány életében az árucseré valóban kölcsönös előfeltételezettségi viszonyban áll az urbanizációval, az urbanizációs folyamatokkal.⁷

Úgy érezzük, hogy van némi aktualitása annak, hogy rámutatunk a püspökladányi vásárok megtarthatása, legalizálása körüli huzavonára, annak hangsúlyozásával, hogy a megfelelő adottságokkal rendelkező települések gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését, urbanizálódását végső soron semmiféle huzavonával sem lehet megakadályozni.

JEGYZETEK

1. *Dankó Imre*: Egy tisztántúli mezőváros — Püspökladány — önkormányzatának gazdasági szabályozó tevékenysége. *Hofer Tamás—Kisbán Eszter—Kaposvári Gyula* (szerk.): Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században. II. köt. Mezővárosok. Bp.—Szolnok, 1974. 85—96.
2. Debrecen—N. Várad Ertesítő IX. 1851. 28. szám, 1.
3. Uo. 29. szám, 1.
4. Uo. 30. szám, 1.
5. *Kecskés Gyula*: Püspökladány újkori története helyneveiben. Püspökladány, 1974. 125.
6. Uo. 159.
7. *Dankó Imre*: Püspökladány árucseré-viszonyainak alakulása az urbanizáció folyamatában. MKur. 42. 1983. 33—59.

A közelmúltban több alkalommal volt szerencsém a még *Szabolcsi Bence* által felfedezett *Hayduczky*-val foglalkozni.¹ A kérdést a kézirat egészének áttanulmányozása alapján, összevetve más korabeli dallam- és témaforrásokkal a későreneszánsz magyar vonatkozású dallamtípusainak rendszerében egykezten elhelyezni és vizsgálni. Új eredményeket hozó vizsgálódásaimat az MTA Zenetudományi Intézetének munkatársai — *Bárdos Kornél*, *Papp Géza* és a tragikusan korán, a közelmúltban meghalt *Martin György* — jóknak és terjeszthetendőknek ítélték. Úgy vélem éppen ezért, hogy a *Hayduczky*-ról elmondandókat fontos a hajdúk, a magyarországi hajdúság, illetve az ő életüket, történetüket, kultúrájukat és annak változásait vizsgáló helyen, területen megismertetni. Így kerül ez a tanulmányom közlésre a debreceni *Múzeumi Kurírban*.

A zenetörténettel foglalkozók mindinkább részeire bontják a reneszánsznak 1400—1600 közötti nagy művészeti áramlatát. Ezek: kora reneszánsz, érett reneszánsz és késő reneszánsz. A késő reneszánsz az 1520 utáni évek stíluskorszaka, amely egybeesik a képzőművészetben kedvelt másolóművészettel, a manierizmussal (1520—1620). A tanulmányozott, Lublini Jánosról elnevezett lengyel orgonatabulatúra, melyből a magyar vonatkozású dallamok e cikk során részben élénk tárlnak, mind az érett, mind a késő reneszánszhoz kötődnek. A reneszánsz nagy zenészerzőinek (pl.: Josquin des Prés) alkotásai biztosítják az előbbi, a nemzeti (francia, olasz, német stb.) stílusok megjelenése pedig az utóbbi.

Tudjuk, hogy a hangszeres zenét az énekes művek hangszeres átiratai indították útra. A tárgyalt korban az énekes és hangszeres zene összefüggése igen világos. A tabulatúrában szereplő művek dallamait alkotásuk idején még mindenki ismerhette. A szerző első tevékenysége megválasztani azt az ismert dallamot, amelyet műve centrális gondolatává tesz. A gyűjteményi műveknek van egy gyakorlati szempontú közös vonásuk; orgonán, billentyűs hangszeren el lehet azokat játszani. Ez a gyakorlati szempont erősen érvényesült nemcsak megalkotásuk alkalmával, hanem átirásuk, bemásolásuk során is. Ez a gyakorlatiasság hozza közel egymáshoz a különböző funkciójú liturgikus és világi műveket. — Meg kell jegyezni, hogy e korban a módos polgárság kedvelt hangszere az orgona, ezt látni a korabeli képeken, amelyek témája a zenélő társaság. Azokon a hordozható orgona rendszerint centrális elhelyezésű. A tabulatúra tanulmányozása közben az is világossá vált, hogy a művek és azok átiratai, variációi nem egy konkrét orgonára készültek, hanem bizonyos technikai igényesség-igénytelenség mellett, a korabeli billentyűs hangszerek hangzási lehetőségein belül maradtak. Ezek ellenére van olyan mű is, aminek korrektségi megszólaltatásához kétmanuális-pedálos orgona szükséges, máskülönben értelmetlen kersztállások, szölamkeresztződészek keletkeznek.

A tabulatúra műveinek többsége liturgikus rendeltetésű. Lényegesen kevesebb, de nem jelentéktelenebb a világi, illetve a még nem tisztázott funkciójú mű. Ez utóbbiakhoz tartoznak a liturgikus részek elvliágiasodó megzenésítései, pl. a versetű különös műfaja. A formai jegyek mellett jelentős a tágabban értelmezett tartalmi kapcsolat. Ezek olyan variációk, amelyek önálló művekként funkcionálnak. A szorosabban

értelmezett tartalmi kapcsolatban a tételek összetartoznak. Ezt az összetartozást, illetve annak minőségét itt *proporciós elvnek* nevezzük. Szorosabb kapcsolatú még a misetételek összetartozása, de éppen rendeltetésük miatt más minőségűek. A proporciós tételű művek a lengyel zenetudomány szerint — minden esetben táncokat jelentenek. A tabulatúra tanulmányozása során minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy zenei műforma és a proporciós tétel kapcsolódhat udvari vagy népi eredetű stílizált párosütemű tánchoz, de kapcsolódhat zsol-tárdallamú vagy polifon első tételhez is. A proporciós elv lényege, hogy a zeneszerző ugyanazt a művet először tempus imperfectumban, majd pedig azt elválaszthatatlanul követő tételként tempus perfectumban oldja meg. Ha a két tételt nem kapcsolja egybe a közös discant vagy cantus firmus, akkor a proporciós elv lényegevész el. Ebben a korban az orgonista mesterségbeli tudásához tartozott a proporciós elvnek rögtönzészzerű alkalmazása. Helyszűke esetén a tabulatúrában is csak utasítás van, miként folytassák a proporciót.

Az orgonatabulatúra magyar kapcsolataira 1948-ban A. Chybinski hívta fel Szabolcsi Bence figyelmét és népszerű kiadványában közzétett 36 tánc2 közül kettőt (1. Hayduczky-t és 14. cím nélkül) átvett korszakos tanulmányába.³ Éppen ennek a közvetett átvételnek kétségei indították el az orgonatabulatúra tanulmányozására. Minőségi és mennyiségi eredményeiről a címnél jelzett tanulmányban számoltam be az MTA Zenetudományi Intézetének, s jelen soraimmal annak néhány gondolatát a zenei köztudatba szeretném bevinni — tanártársaim segítségével — közép- és főiskolai szinten.

Néhány szót a tabulatúráról:

A tabulatúra formátuma: 38×21 cm és 260 papírlapot tartalmaz, amelyre kb. 340 művet, bevezető traktátust, hozzátartozó műrészeket jegyeztek be. A barna bőrkötésébe ún. vaknyomással préselték bele: TABULATURA JOANNIS DE LYUBLYN CANONIC REGULARIUM DE CRASNYIK 1540. Magyar névhasználatát Lublini János formában Szabolcsi Bence vezette be. Az 1965-ben megjelent Zenei Lexikon a nevet újból latinosra fordította vissza: Johannes de Lublin. A név, a rang vagy címer feltüntetése a bőrkötésen eléggé elterjedt könyvkötési és díszítési gyakorlat, amelyet szuperexlibrisnek nevezünk. A szuperexlibris azonban mindig a könyv tulajdonosát nevezi meg és személye független a tartalom összeállítójától, írójától. Johannes de Lublin kanonok tehát inkább zeneszerető (dilettáns, a szó eredeti értelme szerint), orgonán, billentyűs hangszereken játszó papi személyiség volt, semmint szolgálatteltevő orgonista, aki alkalmanként még talpalávaló muzsikát is játszott a polgárházaknál. Az ilyen tevékenység — hallgatólagos belegyezés mellett — nem elhanyagolható mellékjövödelmet jelentett a korabeli orgonistáknak. — Feltételezhető, hogy a tulajdonos a rendi életben gyakori áthelyezések során válhatott meg tabulatúrájától, s maradt az a kolostor orgonistái kezén. A gyűjtemény írói, másolói (kópisták) zeneértők és hangszereken játszóak lehettek. Az írásmód különbözősége négy személy közreműködését, kézvonásait tételezi fel. Használatában közben — ismeretlen okból — több lapot kitéptek, de maradt a kötetben részben vagy teljesen üres oldal is. A tabulatúrán belül felüntetett évszámok 1537-től 1545-ig terjednek. A lapok tehát még koránt sem lehettek teleírva bekötésük idején. A különböző művekhez,

címekhez irt egyes dátumok sem a mű keletkezésére, hanem azok bemásolásának idejére utaltak. A bemásolás notációja (kottázási módja) megegyezik a régebbi német orgona-notáció karakterével, amely a 16. század közepe táján lejegyzett hasonló művekre jellemző. A legmagasabb szólamot (superius, discant) 5—10 vonalból álló rendszerre kottázták, a többi szólamot pedig felismerhető lineáris vezetésben a hangok abc-s neveivel írták le. A kulcs jelölése: c, g, dd (kétvonalas). Előjegyzést nem alkalmaztak. A módosítást a kottában a hangjege szárával ellentétes irányú vonalkával jelölték, akár felemelésről, akár lezállításról volt szó: inkább figyelmeztető jel arra, hogy az orgonista értelemszerűen alkalmazza a módosítást az így megjelölt hangon. Az abc-s hangneveknél viszont konkrétan kiírták a módosított hangnevet: fe=fisz, ce=cisz, de=esz, b és B=bé stb. Ütemmutatót csak proporciós tételek előtt írtak ki: 3, 03 (tempus perfectum). Ütemvonalat nem alkalmaztak, az ismételőjeleknek sincs még szabályozott formájuk, inkább az orgonista gyakorlatára van bízva alkalmazásuk.

Az orgonatabulatúra keletkezésének idején már közkézen forogtak a nyomtatásban is megjelent gyűjtemények. Számos műről tudjuk, hogy ilyen közvetítéssel került át a gyűjteménybe. A tabulatúra igazi meglepetését N(icolaus) C(racoviensis) műveinek megismerése jelentette. Monogramján, illetve nevének kívül semmit sem tudunk róla. A gyűjteményen belüli műveinek száma és minősége igen jelentős. Alkotói stílusát megismerve, a gyűjtemény további műveinek szerzőjét láthatjuk benne. Nicolaus Cracoviensis európai színvonalú zenei műveltséggel rendelkezett, amelybe akkor bizonyos mértékű és mélységű magyar, vagy közös lengyel—magyar műveltség is beletartozott. Ezt a magyar vagy lengyel—magyar közös műveltséget igyekeztem a gyűjteményen belül kitapintani, amikor erre a gyűjteményre (és csakis erre!) alkalmazható dallamtipusok, művariációk tartalmi és formai jegyeit kialakítottam és abban bizonyos sorrendiséget állapítottam meg. Ez a rend szükségszerűen és alkalmanként kapcsolódik a Régi Magyar Dallamok Tára (továbbiakban: RMDT) I. és II. kötetéhez. Szinte törvényszerű, hogy a változatok száma idővel gyarapszik, felbukkanási területük bővül. Több műben van elhaló tendencia, vagyis a gyűjtemény megjelenési formája a legmagasabb szintű, a provinciális változatok deformálódhatnak, sőt az emlékezetből időszakosan, részletesen, esetleg teljesen kiesnek.

A gyűjtemény hét magyar vonatkozású dallamtipusából, művariációjából jelen cikkben a Hayduczkyt ismerjük meg részletesebben, elemzve.

1. melléklet

A mű megalkotásához a centrális gondolatot a „Lied” (dal) adja a tripodikus sor- és zárt (A B :|| c₁c₂B) strófászerkezettel:

sz m f r sz f r d dr mf r d
m m f r sz sz d dr mf r d d

A centrális zenei gondolat a tenor szólamban van. Az eddigi zeneszerzői tevékenység a megfelelő alapdallam megválasztásából állott. Az alkotás első önálló tevékenysége az alapdallammal összefüggő discant (felső- vagy ellenszólam) felépítése:

szm sz fr f md dt, dt,d
 f md rt, d ;
 dr md rm f
 dr md rm fsz mf r dt,d
 f md dt, d d

Az alkotás lényegévé és egyben maradandó emlékévé a későbbiek folyamán nem a centrális gondolat, hanem a discant, az ellenszólam vált. Ez az ellendallam — nem lehet vitás — Nicolaus Cracoviensis alkotása. A következő alkotói lépés a hangzattá szerveződő-fejlődő basszuszólam megszerkesztése. Végül megjelenik az alt szólam is, amelynek hangzata és ritmikai kitöltő szerepe van — a legkisebb lépések elvének megtartásával.

A párosütemű táncot pártlan ütemű proporció (hozzátartozó táncrész) követi. A hozzátartozás lényege az, hogy a cantus firmus vagy a discant (esetleg mindkettő) megtartásával a művet tempus imperfectumból tempus perfectumba helyezik át. Itt azonban erről szó sincs. A tenorban, a superiusban új dallamosság, rokonítást csak a zárósor tartalmaz:

sz f m f sz l sz d :
 sz d f f m sz f sz
 sz sz d d m f r d

A proporció tenor szólamát Janus-arculata miatt szerzői beavatkozásának ítéltetjük. A proporció ellenszólam:

sz l sz l sz fm r d :
 r d r r sz fm r sz m f r d
 f m d t, d

Az ellenszólam dallami rokonsága franco-italico réteg felé mutat, amely a közép-európai latinos műveltség révén külön is juthatott mind a magyar, mind a lengyel zenei anyagba.

A proporciónak ilyen tartalmi elszakadása azt látszik bizonyítani, hogy Nicolaus Cracoviensis az első részben a két dallam között meglevő tripodikus-tetrapodikus ütközését nem kívánta fenntartani. Ezt tovább motiválhatta a discantban felismerhető népi hatás, „hajduk”-tól vett invenció. Ezért fordulhatott a proporcióban egy más zenei rétegre.

A „Hayduczy” 1540-es évek előttről nem ismeretes táncnév. A „hajduk” délszláv—török eredetű szónak népi lengyele változata, kiejtése: hajducski. Magyar nyelvterületen az első említése 1553-ból származik.⁴ A gyűjtemény összeállítása idején a „hajduk” és „magyar” népnév nem azonos jelentésű. A „Hayduczy” fennmaradásának és továbbélésének kedvezett a gondolkodásmód alakulása, amely a figyelmet mindinkább a felső szólamra, vagyis a discantra irányította, elhanyagolva mindazt, ami alatta van, alatta hangzik. Ahogyan elhomályosult a „Hayduczy”-módra járt tánc funkciója „idegen” környezetben, ugyanolyan gyorsan lazultak fel dallami-ritmikai kötöttségei. Csak így válik érthetővé, hogy a tabulatúra utolsó bejegyzett dátuma után alig 20 évvel később más és más zeneszerző alkotásában,⁵ de egyazon gyűjteményben,⁶ egészen különböző állapotban, más cím alatt bukkant fel a „Hayduczy”. Külön figyelmet érdemel Stephan Craus beavatkozása. Számára nem volt logikus a Nicolaus Cracoviensis proporciója és egy

„jót”, tematikusát írt helyébe „Tripl”, azaz „Hármas”-ban. Messzire távolodott el Hans Neusidler: Ein niderlendisch Tenzlein c. művében.

A magyar zenei nyelvterületen több min száz évig kellett várni, míg a „Hayduczy” egyszerűbb, provinciálisabb változatait a Kájoni-kódecsben,⁷ majd egyszerű dallamként a Szirmay-Keczer Anna gyűjteményében⁸ feljegyezzék. Pálóczi Horváth Ádám is feljegyeztet egy rokondallamot.⁹ A népzének feltárása során egymás után bukkantak fel szlovák, román, magyar népi változatai.¹⁰ A lengyel változatokat Kolberg hatalmas gyűjteményében, különösen Kolomeja város környékét feltáró kötetében találhatjuk. A discant közép-európai népzenei elterjedéséhez közvetítő népre, népcsoportra is szükség volt, és az nem lehetett független a „hajduk”, „hajdok” fegyveres-állattartók vonulásaitól sem.

2. melléklet

Nem tudjuk, hogy Nicolaus Cracoviensis hol és milyen körülmények között szerezhette a hajdútanc zenei élményét. Az bizonyosnak látszik, hogy hatása eleven volt, annak műzenei megfogalmazását azonos értékűnek tekintette más műveivel.

JEGYZETEK

1. Petekci Jenő: Magyar vonatkozású dallamfajták Lublini János gyűjteményében. Kézirat a MTA Zenetudományi Intézetében.; Uő.: A késő reneszánsz magyar vonatkozású dallamairól. Az ének-zene tanítása XXVII. 1984. 2. 77—87.
2. 36 tánczó z tabulatury organowej Jana z Lublina. Wydawnictwo Dawnej Muzyki Polskiej, XX. Kraków, 1953.
3. Szabolcsi Bence: A magyar zene évszázadai. I. Budapest, 1959. A XVI. század magyar tánczeneje c. tanulmánya: 194. és 207.
4. Magyar Néprajzi Lexikon II. Budapest, 1979. 398. *hajdútanc* — 1563-ig. Magyarországi születésű német lantművész.
5. Stephan Craus életrajzi adatait nem ismerjük; Hans Neusidler élt: 1510 körül.
6. Wiener Tanzbuechel. Közreadja: L. J. Beer, Magdeburg u. Leipzig, é. n. Stephan Craus: Tanz. 15. Hans Neusidler: Ein niderlendisch Tenzlein. 11.
7. Otődiki tancz hatodon — Kájoni 137/b—138/a
 Mikes Kelemen tancza — Kájoni 138/b
 Apor Lázár tancza — Kájoni 140/b—141/a
 1: Szabolcsi Bence: i. m. 312. nr. 25., 315. nr. 30., 316. nr. 32.
8. Keletkezését a magyar zenetudomány 1730 körülre teszi. Eredetileg Magyarországon volt, jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia őzri. Variánsok: A/42., C/4., 76., 86., 89., F/24., G/46/ — A kézirat kritikai olvasata a cikk írójánál, xerox másolata a Zenetudományi Intézetben. Megjelent a Szlovák Tudományos Akadémia kiadványaként is.
9. Pálóczi Horváth Ádám: O és új, mintegy ötödfélszáz énekek: ki maga tsi-ndmánya, ki másé. Dallamgyűjtemény 1813-ból. 104. sz. MTA-kézirat. Kritikai kiadása Bartha Dénes szerkesztésében. 1953.
10. Slovenské Spevy I. 603.; Bartók: Rumánische Volkslieder 322.; Magyar Népzene Tára III/B. 348., Kerek a káposzta stb.

KABAI MOZAIKOK

ÓNODY MAGDOLNA

Régen elkerültem Kabáról, ahol édesapám körorvos volt. Bár már középiskolás koromban otthagytam a szülőföldomat és hosszú időn át sok más társammal együtt úgynevezett vasárnapi gyerek voltam, meg a nyári nagy vakációt Kabán töltötök diák; sohasé szakadtam el tőle. Még akkor sem, amikor az odakötő családi köteleim fájdalommal elszakadtak. Ma is figyelemmel kísérem Kaba minden életmegnyilvánulását, fejlődését. Mily nagy örömet jelentett számomra *Gonda Ferenc* Kaba története című munkájának megjelenése, mely büszkeséggel töltött és tölt el minden Kabáról, szülőfalum fejlődéséről hírt adó újságicikk! Amikor csak tehetem, ellátogatok a faluba és elámulok, elérzékenyedem a sok-sok változáson. Nemcsak a cukorgyáron, hanem a falu belső képén, az új házakon, üzleteken, műhelyeken, intézményeken is; Kaba városiasodó életmódján. Rengeteg élmény tódul emlékezetembe s bár tudom, ezek java része közismert, itt-ott már többszörösen is leírt, úgy vélem, hogy nekem is el kell mondanom őket. Ezekről a mozaikoktól — kabai mozaikoktól — is teljesebbé válhat a szülőfalumról kialakult kép.

* * *

1. Rendben van, mint mikor Kaba leégett.

Kaba, ha nem is teljesen, de hétszer égett le. Először a török hódoltság alatt, az 1500-as években. A törökök gyújtották fel. Ezekben az időkben a házak teteje zsúpszalmából, nádból és zsindegyéből volt. A szalmakazlak, amikből a kemencéket fűtötték, meg a tengeri kőrök izékjei az udvaron voltak, így a tűz, különösen egy kis széllel, hamar terjedt. Tűzoltóság nem volt, a község lakosai vederrel oltották a tüzet. Legutóljára 1910 előtt gyulladt ki a falu a Gere-féle szárazmalomtól és ekkor égett le a legjobban. Ezért mondják, hogy rendben van, mint mikor Kaba leégett.

2. Mit is mondott a kabai asszony?

Az 1800-as évek végén egy kabai Kovács nevű gazda teológus fiát Biharnagybajomba jelölték ki legátusnak. Évfolyamtársai közül egyet-egyet Báránra, Szerepre, Sárretudvariba. Mivel karácsony volt és nagy hó, a Kovács fiú szánkóval elvitte társait Báránra, Szerepre, Sárretudvariba. Karácsony másodnapján, mikor a legáció letelt, összehozta őket és visszavitte Kabára, hogy innen menjenek tovább, vonat-Debrecebe. Ünnepe másodnapján azonban István napja volt, névnapja Kovács uramnak és fiának, így a legátusok a helybeli vendégekkel névnapot ünnepeltek. Abban az időben a teológusoknak zsinóros fekete magyar ruhájuk, csizmájuk és hosszú szárú tajtékpipájuk volt. Amíg vacsoráztak és iszogattak, a hosszú szárú pipájukat a pipatartó-állványba támasztották. Közben azonban a jó erős bor kezdte éreztetni a hatását, s mint ilyenkor lenni szokott, heves vita alakult ki a diákok között. Az egyik felállott és a pipatartóhoz ment, hogy felvegye a pipáját. Kovácsné asszony, a kabai teológus anyja, aki szorgalmasan töltögette a vendégek poharait, azt hitte, hogy a pipát azért veszi fel a

legátus úr, hogy azzal verekedni akar. Ijedten látta, hogy a vörös bor az abroszra loccsant és pirosra fogta azt. Azonnal vette a boroscancsót és töltött mindenkinek, mondván, hogy ne vitatkozzanak, inkább igyának egyet. Mivel a vita többször elfajult, minden esetben megismételte a töltést és a vendégasszonyokat is biztatta: igyunk egyet komámasszony! Gondolta, addig is békeség van.

A debreceni Nagyjállomással szemben volt a Kispipa vendéglő, ezek a jó teológusok oda jártak néha iszogatni. Amikor kínálgatták egymást, az egyik, aki részt vett a kabai vendégségben, felelte a poharát és azt mondta: Mit is mondott a kabai asszony? Igunk egyet, komámasszony!

Ezután gyakran így kínálták egymást társaságban.

3. Úgy könyököl, mint a kabai kutya a garádon.

Valamikor, még az 1920-as években is igen terjedelmes szőlőskertek voltak Kaba körül. Ezeknek a kerítési téli állati trágyából voltak felrakva kb. 160–180 cm magasban. Mindegyik kerten két kiskapu és a járművek részére nagykapu volt, rendszeren fából. A kerteknek volt egy csőse, a csősznek egy pulikuttyája meg egy ólomgolyós hatlövétű forgópisztolya. A csősz naponta többször kinézett a kiskapun az utcára, de hogy a kuttyája ki ne tudjon szaladni mellette, odébb kergette. Az meg, hogy lásson valamit, felmászott a széles trágyakerítésre, a garádjára tetejére. Két első lábára támasztva a fejét nézett széjjel.

Ezért mondják, ha valaki két könyökére támaszkodva, az állát a két kezével tartva szemlélődik, „könyököl, mint a kabai kutya a garádon”.

4. Kabait (a kabai meteorit)

A kabai meteorit 1857. április 15-én esett le a Szilágyi Gábor birtokán (Gábor u.), Kabán, illetve Kaba határában. Jelenleg a nagyobbik része a debreceni Kollégium múzeumban van, 2 kg 60 deka súlyú. Víttek belőle Londonba, Moszkvába és Párizsba. Szénhidrogén-tartalma tette világhírűvé. Ha Szilágyi Gábor egy nagy jégeső után ki nem megy a földre, ez a meteorit talán soha nem kerül elő.

A szájhagyomány a következő történetet fűzte az eseményhez:

A vihar után Szilágyi Gábor gazda és mások kimentek a földjükre megnézni, hogy a még gyenge áprilisi búzavetésben nem tett-e kárt a jégeső. Szomorúan állapította meg, hogy a jég a gyenge búzát földig verte, de a szomszéd búzájában nem tett lényeges kárt. Ekkor óriási haragra gyűlt, és elkáromkodta magát: „Oh, hogy a jó Isten nem tudott már leszakadni egy darab éggel!” Még jóformán ki sem mondta, abban a pillanatban félelmetes mennydörgésszerű robajjal valami lezuhant az égből, és alig 10 méterre tőle becsapódott a földre. Olyan lyukat hagyott maga után, hogy egy jókora görögdinnye is belefért volna. Gábor úr a jó Isten haragjának vélte a dolgot, és amikor ijedségéből magához tért, azonnal a faluba ment a református lelkészhez, és elmondta a történeteket a fent leírtak szerint. A lelkész nyolcadmagával ásóval, lapáttal, létrával felszerelve kiment a helyszínre, és a lyuknál elkezdtek ásni. Kb. 6 méter mélyen megtalálták a meteoritot és bevitték Debrecebe. A lelkész pedig a következő vasárnap a közismerten káromkodós természetű Gábor úr esetére hivatkozva figyelmeztette a hívőket, hogy így jár, aki az Urat káromolja.

„A földbenyelte Kondé
Dézsmálta jó boromból
Van még vagy egy csebernyi.
De héj! Kevés a hordóm,
Ezt is ki kén ürítünk,
Hogy a nagy Úr megáldjon,
Segíts kiöblögetni.
Úgyis Kabán kiszáradt
A porhanyó garadján
Tán a köhécselőd is,
Vagy a kotús vizektől
Nád nőtte bé az órod.
De hátha tarka békát
Találhatál meginni,
Gyanús az a veszett víz.”

Fazekas Mihály: Édes druzsám!

Ez a versrészlet kabai kapcsolatokra utal. A verset Csokonainak írta Fazekas Mihály. Hogy járt-e Csokonai Kabán, ezt megtudhatjuk dr. Gonda Ferenc: Csokonai arcképfestője című újságcikkéből (Reformátusok lapja 1963. április 7-i szám VII. évf. 14. sz.). Csokonai járt Kabán. Sőt az ismertté vált Csokonai-ábrázolás, egy bécsi rézmetszet előtanulmánya is Kabán készült.

1803 áprilisától 1806-ig Eröss János volt Kabán a lelkész, nála vendégeskedett Csokonai a kabai parókián. A virágoskert bokrai közt üldögélve ugyanazt a templomot látta, amiben ma is gyönyörködhetünk, csak a tornya nem a régi, mert változott a háborúk folyamán. Eröss János bizonyára egy ilyen kellemes délutáni beszélgetés közben rajzolt portrét vendégéről, korábbi kollégiumi diáktársáról. A kabai lelkész által megörökített vonások nyomán készített rézmetszetet Csokonairól Friedrich John, Czetter Sámuel mestere Bécsben. Czetter nem készíthette el, mert az orosz kormány meghívására Sándor cár udvarában tartózkodott.

Csokonai a metszetről levélben említést tesz Kazinczy Ferencnek is.

6. Liszt Ferenc és Tetétlen

Fehér volt már a haja és nem volt fúrge a lépte, mikor leszállt a vonatlépcsőn a kabai állomáson 1884 őszén. Tanítványa, Zichy Géza zongoraművész hívta meg a tetétleni Zichy-kastélyba. Maga is ismert zongorajátékos volt annak ellenére, hogy egy vadászaton elvesztette a jobb karját. Az állomástól a kastélyig igazi diadaluton vonult be Liszt Ferenc. A legények lóháton ülve, a lányok fehér ruhába öltözve fogadták, koszorút fontak és a vendég fejére tették. Tetétlenül diadalkaput építettek a vendég fogadására, este pedig tűzijátékkal folytatódott az ünnepség. Csaknem 3 hetet töltött itt a mester, de nehezen lehetett rávenni, hogy a nyilvánosság előtt szerepeljen. November 10-én adott hangversenyt, amelyre a gróf meghívott néhány tetétleni, földesi és kabai családot. „Liszt Ferenc ekkor Zichy Géza közreműködésével eljárt-

szotta Zichy Géza egyik szerzeményét: a Rákóczit. Majd ezután egy rögtönzött művét: egy ábrándot.”*

Zichy Géza európai körútján kapott ajándékait egy üvegszekrényben őrizte. A szekrényben a főhelyen Liszt Ferenc mellszobra állt. A szobrot díszítő babékoszorú fehér szalagján olvashatjuk az aranybetűs felírást: „Kabai tisztelői 1884. nov. 10. — Liszt Ferencnek.”

A házi kápolna sejtelmes lila és kék fényt adó üvegablakai sokáig törve, tépázva meredeztek a háború után. Ma már nincs téglakerítés a kastély körül, hanem újonnan épült házak veszik körül az épületet. Liszt Ferenc egy tölgyesmetét is ültetett a kertbe, amely ma is áll. A kastélyt és berendezési tárgyait 1936-ban árverezés útján értékesítették. Egy teácsésze ekkor került apám tulajdonába, családunk ereklyeként őrzi, hiszen Liszt Ferenc is teázhatott belőle.

7. Stefánia

A Stefánia az a rendelés volt, ahol a védőnő tanácsokkal látta el a csecsemők szüleit és ahol az orvos megvizsgálta a kicsiket. Hogy D-vitamin jusson a szervezetükbe, egy-egy kanál csukamájolajat kaptak. Ha valaki kóstelta már, megérti, hogy néha be kellett fogni a gyerekek orrát ahhoz, hogy hajlandók legyenek kinyitni a szájukat és nagy sírás közben lenyelték az ingyen gyógyszer. Nagy küzdelem folyt itt a csecsemőhalandóság csökkentéséért évekig, sikerrel.

8. Szomszédok

A fakerítés jókora darabon elkorhadt, azon a lyukon bújtam át a szomszédba. Barátnőm, Irénke hátul lakott az udvarban, földes szobakonyhás lakásban. Szabad bejárásom volt az édesapja kerékvártó műhelyébe, ott ismerkedtem meg a gyaluval, ahogy szaladt az illatos fán, Pista bácsi keze alatt. Konyhájukban majd mindig ott dagadoztak a fehér, főtt kukoricaszemek egy nagy fazékban, sósan is, cukrosan is finom volt. A szoba parányi ablaka alatt megirtuk a másnapi leckét és aztán miénk volt az udvar. Hatalmas eperfáiról édes epret csemegéztünk, fehérét is, pirosat is, és körülkerékpároztuk a fákat, míg bele nem fáradtunk.

Az utca felé fehérre meszelt ház nyúlt el hosszan. Egyik felében a szabóék laktak, emlékeim szerint gyakori hangoskodásban. Talán a nagyothallás, talán az állandó időzavar miatt. A ház másik felében két szoba nyílt a folyosóról. A szobákban fehérre síkált hajópadló, plüssszatú bútorok, szalmavirág az asztalon, lila, fakó sárga, hervadt rózsaszínű, és egy-egy öszhajú lakó, Boda néni és Benedek néni. Soványak, áttetszőek, mint akik eilillanni készülnek az életből. Boda néni házunk állandó vendége volt akkor is, mikor ezt a házat már lebontották. Együtt itták a délutáni tejeskávét nagyanyámmal, kis nyugdíja mellett ez már vacsorának illett be. Végül a fiához költözött. Idegen faluban van eltemetve, talán a sírját sem találná meg senki.

9. Eszti ke néni

Szemben velünk volt az Eszti ke néni boltja. Egy kiló cukrot, fél kiló sót és 2 fillérért savanyú cukrot kérek —

* Karczag Vilmos: Album gróf Zichy Géza 25 éves írói és művészi jubileuma alkalmából. Debreceni Ellenőr Könyvtudósi hivatala, 1891.

tettem a pénzt a pultra. Nagyon izgultam mindig a vásárlásnál, el ne felejtsek valamit. Csak akkor nyugodtam meg, amikor Eszti néni a papírstanicliát csavarta, hogy finom savanyú cukorral töltse meg. Volt ibolya formájú, lila, málna alakú, piros, ha csak egy fillérem volt, „aproszemű savanyú cukrot” kértem.

Csodálatos bolt volt ez, tele minden szükséges holmival. Az ajtó mellett petróleumos kanna, lámpába való petróleummal. A polcokon fehér, friss kenyér, tepertő, élesztő, a nagy fiókban liszt, cukor, a másik pulton cérna, ruhafesték. Kis téglalap alakú papír, színmintákkal lehetett választani a papagájfesték színeiből. Azóta sem láttam olyan szép meggyipirosat, ciklámenszinbe hajlót. És Eszti néni mindig dolgozott. A bolt mögött, a konyhában kelt a kenyérszaga, onnan fűlt a kemesce. Szép, fekete kontyos feje hol az egyik, hol a másik ajtóban tűnt fel, ahol épp szükség volt rá. Az udvarát nagy fehér kutya vigyázta, a Bodri. Estefelé átugrott a kerítésen, felágaskodott az ablakunkba, és hagyta, hogy simogassam a fejét.

10. Pista

A fodrászüzlet előtti kispadon szőke, sovány fiúcska ült. Az üzletajtón keresztül szorgalmas ollócsattogás hallatszott, az alacsony ház párányi ablakán át szép énekeszó. Ilonka énekelte. A kapuban Pali jelent meg, tálcskát tolt, és Pista fájó szívvel nézte bátyját. Ment volna ő is, de nem tudott szaladni, csak bicegni. Az ő bajára nem volt még akkor orvososság.

Ajpiát, a halk szavú borbélyt az elsők között találta el egy golyó a háborúban.

11. A malom

Szombat délutánoként munkásfizetés volt. Ez mindig hosszú ideig tartott, még akkor is, mikor a tulajdonos gégebetegségtől nehezült hangszálai miatt csak érdes hangon tudott vitatkozni. Ő állt a ház teraszán, és a munkásokkal 5 fillérekről folyt a vita. Az udvaron hátul a gáztartály magasodott. Vásárkor a kapu mellett kirakva kellették magukat a mezőgazdasági kisgépek. A strandfürdő is e tulajdonosé volt néhány kiadó szobával, az üdülni vágyó kispénzű pestiek öröme. És ki tudja, ki lett itt menedéket a háborús időkben? A strandkerítés mellett ezerszám sorakoztak a téglák, hogy nagy szálloda épüljön belőlük. Talán egyszer ez is megvalósul.

12. Zsuszka néni

Mi olyan „ünnepi gyerekek” voltunk otthon, iskolai szünetekben. Épp ezért úgy tűnik, hogy egy végtelen hosszú, egyforma, csendes ünnep volt az élet a Zsuszka néniék házában. Kosárban hozta a friss tojásokat, a sütőben piruló kacsát zsírral locsolta, tálalta a reggelit a fehér abrosszal terített asztalra a rokonoknak. És a kamrában ott sorakoztak a vakító fehér, bársonyosra cifrázott körte befőttek, piros meggyek, diók, őszibarackok. Névnapokon mi, gyerekek külön asztalnál kaptunk ezekből a finomságokból, három részre osztott üvegtálban a befőtt, a tányérok mintája lilásba hajló halvány virágok. És egy nagyon gazdag névnapon gesztenyetorta volt, friss tejszínhabbal, mandulával díszítve.

Karácsonyi vakációra a fiúkat várták. Szép, kerek, rózsaszín szappanok mosolyogtak a mosdókagylón, a fehér fürdőkád mellett puha törülközők sorakoztak az illatos melegben.

Nyaranta nagymama a fonott karszéken ült a verandán, béna végtagjait próbálta mozdítani és nehezen érthető szavakat mormolt néha. Nézte a kertben elnyíló rózsákat és várta, hogy múltjanak a napok.

13. A mi házunk

Gyerekszemmel a mi kertünk, udvarunk egész kis birodalom volt. Tavasszal fehér virágba borultak a barackfák, zsongott minden, ünnepeket és megújulni készült a természet. Nyáron a rózsák illata lengte be a kertet, piroslott a díszszőlő és fehér felhők kergetőztek a legcsodálatosabb kék égen, amit valaha is láttam. Ősszel az udvaron kukoricahegyek tornyosultak, ha felmászhattam a tetejükre, úgy éreztem, hogy enyém az egész világ. Átláttam a szomszéd eperfákra és úgy tűnt, egyszer olyan messze repülök innen, ahová még a kukoricahegy tetejéről se látok. Az udvaron lehetett énekelni, senki se szólt rám. De télen volt a legszebb a kert. A fehér hó számomra mindig valami olyasmit jelentett, mint a szeretet. Egyforma fehér volt mindenhol a hó, egyforma magas és puha, úgy tűnt, hogy ebben az egységes fehérségben minden ember egyforma. Ilyenkor került ki nagyanyám rakott sparheltjéből a legfinomabb hajában sült rózsakrumpli, a faluban a kemencéből a sütlők, parázs és édes, meg a tejeles lángosok.

S aztán, ha jött a jó idő, anyám fehér labdarózsával, spiréával díszítette a vázákat, az ő otthonát.

14. Névnapok

Sok Ilonka és Lajos volt a mi falunkban, mint minden faluban. Ilyenkor összejött a család, a rokonok és ismerősök. A gyerekek jót játszottak a szőlővel árnyékolt tornácokon vagy később, amikor már nem ügyeltek úgy a rendre a felnőttek a beszélgetés hevében, az udvaron a szalmakazal körül is lehetett kergetőzni. Gyönyörű nyári délutánok voltak, hullócsillagos esték. Az lesz a párom, akire a csillag-hulláskor gondolok... Roskadásig terített asztalokon sült kacsacombok sokasága, szilvabefőtt, folyt a zsír a kezünkön és csak kínáltak nyájas mosollyal:

— Egyil ides, még egy combot!

Tortát, szőlőt, görögdinnyét... a sok rokon is kínálgatott, mígnem megsügte az egyik:

— Bőföggjön már! Mert addig mindig kínálják az embert, míg jól nem lakik.

István napot télen ünnepeltünk. A fiatalok külön asztalnál ültek, minden évben feltalálták a citromtortát, ami alig fogvott. Nem tudom, ki szerette? Reménytelen szerelmek szövődtek, kusza kis beszélgetések. A La Paloma dallama áradt szét a szobákban, a fiatalok táncoltak, táncoltak önfeledten, és valahol messze, nagyon messze dörögtek az ágyúk.

15. A vásár

A nagyvásár, az különleges megbolydulást jelentett a faluban. Mikor elindultam a vásárba, már a járdán az volt az érzésem: könnyű lettem, súlytalan, szállni tudnék a járda felett és hamar odaérni a

nyüzsgő tömegbe, ahol évről évre ugyanaz a kép fogad és mégis mindig van benne valami új. A fazekasoknál a tejesköcsögök virágaiban gyönyörködtem, választhattam egy újat minden évben. A piactér jobb oldalán a csirkeitató cserépedények sorakoztak, tálak, cserépkorsók az aratáshoz vitt ivóvíz számára. A mézeskalácsosok a járda két oldalán verték fel a sátraikat. A karcagiaktól vettünk mindig mézesmogyorót nagyanyámnak, hogy apró szeméit könnyen meg tudja enni, lovashusztárt vagy más figurát, amit én választottam. A templom előtt már a csizmák kínáltak magukat.

16. Iskolák

A második és harmadik lányosztály épülete egymás mellett volt, igen egyforma. A téglapadlós előszobából nyílt a tanterem, fapadlójú feketére kenve. A zöld padok tetején sülyesztett tintatartó. A második tanítónőnk áldott szigorú, zsémbes természet volt. Néha éjjel is felsírtam, hogy nem tudom az egyszerűet. $7 \times 8 = 56$, magoltam, de a 8×7 -en már gondolkodni kellett. Német órára is jártam hozzá, egyetlen lakosbujában az ágy alól pókhálók közül kerültek ki édességek, likőr, német könyv és sok-sok cigaretta. Róttam a szabályos gót betűket, de ez a magányos nyelvtanulás nem volt túl eredményes.

Harmadikban Mária nének kifogyhatatlan ötletei voltak gyerek-előadások rendezésében. Ezekről talán még jobban féltem, mint a felelőtől, hogy belesülök a szövegbe. Sikerkült is egyszer. Én voltam a mama, színpadi beteg gyermekemnek kellett kedveskedni.

— Itt a befőtt, meg a méz — mondtam, és csak természetes, hogy fordítva nyújtottam az üvegeket. Legközelebb Juhász Géza darabjában, Az égig érő fában már csak valami tömeget játszottam.

Negyedik osztálytól padoszszédómmal mi voltunk a számrakók a templomban. Ez sem volt mindig izgalmonmentes, a római számok cseréltetése. Eggyel több vagy kevesebb vonás, és egész másra zendít rá a férfi és a nőhívek tábora! De ezt megszűntek baj nélkül.

17. Lakodalom

Aranyhajú kis Juliska anyám kedvence volt. Szerény, szótlan, szorgalmas, olyan, aki mindent egyformán jól végzett. Nekem nem volt szívem olyan sokáig fényesíteni a cipőt, mint ő tette, szívesebben olvastam addig valamit, amitől okosabb leszek. Aztán férjhez ment aranyhajú kis Juliska. Fogalmam sincs, hogy szerette-e, akihez ment vagy adták? Egyetlen mosoly sem árulta el kedélyváltozásait. Fehér ruhában ment az ünnepi menet élén a fúvószenekar hangos kísérete mellett a község-háza felé.

— Felfújják a menyasszonyt! — suttogták a járda szélén állók.

S a városi vendég úgy nevetett ezen, hogy nemcsak a könnye csordult ki. Nem tudta, hogy ez azt jelenti, addig fújják a zenét, míg a menetet a község-házaiig nem ér.

Este az U alakban összetöltött asztalokon pörköltöt szolgáltak fel nagy tálatokban, sült húst, és időnként felhajtották a vendégek az abroszt, alá-néztek. Ugyan minek? — gondolkodtunk. Vacsora végén megoldódott a rejtély, lapátra seperték a csontokat az asztal alól. Kezdődött a tánc. Eladó a menyasszony!

18. Az állomás

Mindjárt az állomásnál kezdődik a változás. Sokat sétáltam a síneken, ibolyát szedtem a sorompó melletti gödör szélén, kerékpároztam arra iskolai vakációban. Szellő se rebent, mint olvadt méz, csurgott a napsugár. A földkekről a növények illata áradt, és gyönyörű volt, hogy pont itt és pont ilyen nyár van, hogy élek és épp itt élek. Ettől dalolni való kedve támadt az embernek, és nézte a végtelen, a csodálatos Alföldet és már toltuk is az agyamba Petőfi sorai:

„Messze, hol az ég a földet éri,
A homályból kék gyümölcsfák orma
Néz, s megettők, mint halvány ködös zlop
Egy-egy város templomának tornya.”

Olyan egyszerűek ezek a szavak, mintha csak maga találná ki az ember vagy a költő itt írta volna egy késő nyári délutánon, ha Báránd felé nézett az útról. A rónák végtelenjét megzavarja majd a gyarat, az iparral járó zaj, forgalom, mégis büszke vagyok, hogy az én falumból város lehet. Régen is megállt a pesti gyorsvonat, de sokkal kedvesebb volt a szárnyvonalon közlekedő kis vonat. Nyugodt, csendes járat ismerős emberekkel, sárga búzatáblák között haladt és az út mellett sorba ültetett fák adtak egy kevés árnyékot az irgalmatlanul tűző napban. Volt idő, mikor nem járt vonat. Csak a kézi hajtánnyal lehetett közlekedni. Volt, hogy itt gördültek át a „fogolyvonatok”, ha tudtak, egy-egy cédulát röptettek ki a bedrőzött vagonablakok. Az állomás kertjében szép virágok nyíltak. Piros szalviák virítottak a zöld fű között.

19. Részletek édesapám, Dr. Ónody Jenő feljegyzéseiből

1928. október 1-től magánorvosként működtem. Majd 1931. december 12-től az Országos Anya- és Csecsemővédő Intézet igazgatója kinevezett a 171. sz. Stefánia Intézet vezető főorvosának, ami abból állott, hogy Kaba községben a teendőket én láttam el és havonta ellenőriztem a Tetétlen és Földes községben hasonló munkakörben dolgozó orvosok és védőnők munkáját.

1934. július 1-től Kabára megválasztottak községi II. orvosnak és 1936-ban ügyvezető községi orvosnak.

A 20-as években főként az enteritis és dysenteria járult hozzá a gyermek- és csecsemőhalálozások magas számához. A védekezést előadások tartásával, a gyógyítást a beteg részbeni folyadékvesztés-pótlásával, részben az ellenállóképeség fokozásával végeztük... Így sikerült elérni, hogy 1931 és 1941 között, tehát 10 évi átlagban a csecsemőhalálozás nem lépte túl az 5 százalékot akkor, amikor az országban az átlag 12 százalék volt.

1944-től 1949-ig Kabán szülőotthont létesítettem.

Az 1920-as és 1930-as években a fő népbetegség a tüdőgümőkór, bélhurut és főként nyáron a vérhas volt. Előfordult a cséplőgép-munkásoknál a magyar kolera azért, mert a gépmunkások csaknem naponta más-más tanyasi ásott kút vizét itták. Ezt úgy szüntettem meg, hogy minden géptulajdonost köteleztem arra, hogy lajtban hozzanak a községből elegendő artézi vizet. Hűteni tiszta kannákba leengedtük a kútból, de a víz felszíne felé csak kb. egy méterrel. Ezt ellenőriztem is.

Az iskolás gyermekek egészségügyi vizsgálatával és a cigányok heti

ellenőrzésével eltűntek a ruhatetek és 1942 óta nem tudok kiütéses tifuszról. 1942 februárjában 14 ilyen beteg közül 2 meghalt. Egyik sajnos, egy nagyon kiváló egészségőröm volt, Tóth Ambrus bácsi.

Fő passzióm a sport volt. 1944 előtt is, utána is elnöke voltam a Kabei Munkás Testező Egyletnek (KMTE). Több szakosztályt létesítettem. Labdarúgás, birkózás, úszás, pingpong és sakk szakosztályok működtek. 1945 tavaszán az országban az elsők között alakítottam meg a fent nevezett KMTE-t. Ebben nagy segítségemre volt Szabó György rendőrparancsnok, aki a labdarúgócsapat jó kapusa is volt, azután Tóth Kálmán intéző és Görbe Gyula, az országos viszonylatban is neves birkózó. A ma is meglévő sportpályát 1945 májusában éjjel, holdvilágon jelöltük és mértük ki Tóth Kálmán intézővel és Erdélyi Elek balszélsőnkkel. A hálót a szegedi halászokkal kötöttem 1946-ban 400 forintért, a labdát és dresszeket, cipőket én vettem egy akkori malombérlővel közösen. — A szakosztályok eljövetelem óta (1953) is jól működnek.

REMÉNYEK ÉS LEHETŐSÉGEK A BALÁSHÁZY HAGYOMÁNYOK ÁPOLÁSÁBAN

KARACS ZSIGMOND

„Szinte a reformkori Balásházy János magányos erőfeszítéséig nyúlunk vissza a társadalmunk és közgazdaságunk szempontjából olyannyira fontos agrártudományaink előzményei.” — írja Sötér István akadémiai arcképeket bemutató A sas és a serleg című kötetében. Balásházyt kiteljesedett alkotókészségének kétévtizede köti Debrecenhez és környékéhez. Emlékét őrzi Debrecenben a pallagi Balásházy János Szakközépiskola, egy utca Nagy-Sándor-telepen és a földesi kertműzeum. 1982-ben halála 125. évfordulója alkalmat adott Földesen egy kiállítással és előadással egybekötött emléktábla-avatásra, s ezóta nevét viseli község főtere is. A kiállítás már 1983-ban több héten keresztül Debrecenben is megtekinthették az érdeklődők előbb Pallagon, majd az Agrártudományi Egyetemen. Az egyetem már előzőleg döntött egy Balásházy nevű viselő kitüntetés alapításáról, amihez szükség volna egy Balásházy-portréra is, ebben sajnos a kiállítás sem tudott segítséget adni. Néhány sorban vázolom Balásházy életét és az arcképe körüli bizonytalanságokat.

Balásházy János 1797-ben született Sátoraljaújhelyen, jelképesnek hat, hogy a keszthelyi Georgikont ugyanabban az évben alapították, aminek 1816-ban ő is hallgatója lett. Elvégezve hazatért Zemplénbe, hol megyei hivatalát vállalt és szüleitől örökölt birtokán gazdálkodik. Az 1830-ban megjelent „Okos gazda, vagy gazdasági tudomány kérdésekben és feleletekben” már a harmadik kötete. Munkásságának elismeréseként az alakuló Tudományos Akadémia rendes tagjává választják. 1831-ben a házában nyíló újhelyi kaszinónak barátja, Kossuth Lajos lett a jegyzője, mindketten megyei megbízottak a felső-magyarországi koleralázadás kivizsgálásában. Balásházy a lázadás történetét is megírja. Két év múlva Vay Ábrahám tiszántúli nagybirtokos jószágkormányzója, Vay Ábrahám tagja az Akadémia igazgató Tanácsának.

Balásházy 1836-ban Debrecenbe költözik és önálló gazdálkodásba kezd, részt vesz a városi képviselőtestület munkájában is. A háztartás és mezőgazdaság tudománya című munkája akadémiai nagyjutalomban részesül. 1844-ben a mai helytörténetesek örömeire megírja Debrecen, mint van, s jövendője című könyvét. Ez az izgalmas, a szociológiában is úttörőmunkának számító kötet megérdemelné, hogy Debrecen valamelyik tudományos, kulturális intézménye lehetővé tegye újrakiadását. Hazánkban nem egy példa igazolja hasonló jellegű munkák megjelenésének sikerét. Balásházy 1847—53-ig újból gróf Vay Ábrahám jószágkormányzója, Tiszacsegetől Vajáig, Berkeszig az egész Vay-birtokot sokszor bejárja. Az abszolutizmus idején az Akadémia létét fenyegető veszély ellen a sajtóban veszi fel a küzdelmet. Földesre költözik árvaságra jutott unokája, Farkas Albert nevelésére, akiből később mátai, hortobágyi csendbiztos lett, a tiszaeztlári per epizódsszereplője, ő az egyedüli csendbiztos, akiről Eötvös Károly is elismeréssel ír, „állásához méltó s emberséges erületű férfiú volt”. Balásházy két utolsó könyvét Földesen írta, az egyik a Tagosztályban való zavarok... a helyi, de országos mértékben is számottevő kismeseri réteg társadalmi és gazdasági problémáinak megoldási lehetőségeit taglalja. A szabadságharcban elpusztult könyvtára pótlására gyakran kénytelen Debrecenbe szerezni. Hatására a földesi református lelkes több évtizedig fennálló faiskolát létesített, sőt unokája Bakoss László a mezőgazdasági tudományokat választva a debreceni, keszthelyi, majd a magyaróvári gazdasági akadémia tanára lett és több gazdasági szakkönyv írója, mint a Gazdasági baromfitenyésztés. Balásházy János 1857. november 19-én halt meg Földesen, a debreceni levéltárban levő anyakönyv másodpéldánya szerint Bakoss Gábor temette. A földesi Öregtemetőben levő sírját a ma már szinte reménytelen vállalkozás felkutatni. Sajnálatos, hogy nemcsak nyughelye ismeretlen, de halála helyét tévesen Debrecenben jelölte meg a százötvenedik évfordulón az akadémikusokat bemutató kiadvány, sőt a Magyar életrajzi lexikon harmadik kötete a kiegészítésekben, annak ellenére, hogy közlében forog a Múlt magyar tudósai sorozatban megjelent Tilkovszky Lőránt Balásházy János című kismonográfiája. Ugyancsak nehéz vállalkozásnak látszik a néhány másod- és harmadkiadással együtt mintegy huszonhárom kötetet kitevő munkáinak összegyűjtése.

Amint már sejthető, nem kevesebb a probléma Balásházy János arcmásának a feltalálása körül sem, ezek a nehézségek továbbgyűrűztek egészen a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium árkádjai alá. Az illetékesek elhatározták, az eddigi hiányt pótlandó, Balásházy emlékéit is megörökítik egy szoborportréval, mégiscsak a hazai mezőgazdaság időrendben első akadémiai tudósáról van szó. Portré helyett „Balásházy Jánosnak, a magyar agrárfejlődés kiemelkedő úttörőjének, a szövetkezeti mozgalom egyik első hazai kezdeményezőjének emlékéit megörökítő domborművet” avattak fel az árkádok alatt 1979 augusztusában. Mi történhetett? Az eddig vele foglalkozó kutatók portréjáról nem tudtak számot adni, évekig pedig nem lehet várni míg előkerül a hön áhitott arckép, mely azóta is szunyad valahol. Igen, Balásházyt és feleségét is megörökítette 1827-ben egy ismeretlen festő. A képek 1939-ben még megvoltak, erről tanúskodik a debreceni Déri Múzeum „Antik bútor-, óra- és régi debreceni családi portré-kiállítása” tárgymutatójának 29. és 30. tétele. A képeknek akkor a Debrecenben lakó Varjassy Istvánné volt a tulajdonosa, a kiállítás lebontása után a tárgyak visszakérültek a Telesi utcába, a Déri Múzeum készített egy kétkötetes fényképes katalógust az anyagról, de a Balásházyt rejtő kötetet nem lehet

megtalálni. Nincsenek meg a negatívok?, nem maradt egy katalóguson kívüli fénykép sem? Szinte hihetetlen! Azóta is meddő maradt minden kísérletem, hogy netalán cím és feladó nélkül is, de hozzájuthassak egy Balásházy-portré másolatához. Balásházy egyenesági utódait sem könnyű megtalálni, Mihály fia Hencidán és Nagyváradon lakott, utódaik közül Pesten is élnek. Farkas Albert gyermekei Csokajban és Nagylétán éltek. Balásházy két lánya a Vay család tagjaihoz ment férjhez, az egyik Tiszalökön, a másik Vaján élt. A felsoroltak utódai tudnak-e még valami meglepetéssel szolgálni, egyáltalán élnek-e? Így mind távolabb kerül a remény, hogy Balásházy János valaha elfoglalhatja a helyét a MÉM panteonjában, lesz-e portré a Debreceni Agrártudományi Egyetem Balásházy nevét viselő kitüntetésén. Egy eljövendő, ma még csak tervezett Balásházy János életét és munkásságát feldolgozó tanulmánykötet sem szolgálhat majd olvasóinak arcképével. Eppógy, ahogy elmúlt az az idő, hogy Balásházy János neve egy tsz-székház homlokzatára felkerüljön, megbecsülve vele mezőgazdasági tudományaink úttörőjét. Befejezésül ismét Sötér István gondolatát idézem: „Balásházy Jánosnak nemcsak, hogy megvolt a helye a reformkor Akadémiáján, de ennek az Akadémiának nemzeti és társadalmi rendeltetését ők talán még hívebben képviselik, mint ugyanez Akadémia náluk bizonytalnabb nagyobb költő tagjai”.

A VÁSÁR

MOLNÁR JÓZSEF

A XVI. században már országos hírű vásárok vannak Csengerben, melyekre hazánk minden részéből gyűlnek össze a kereskedők, amint azt az évenként megjelenő kalendáriumok bizonyítják.

Vásártartásra jogot Zsigmond király adott Csholyi Sebestyénnek „kedves hívének hűségéért és hű engedelmisségéért az általa tett szolgálatokért és kötelezségeiért Csenger nevű majsorságában”. Megengedte, hogy minden negyedik ünnepen (vagyis vasárnap) „nyilvános vásárt tartson” azon szabadalmak és engedmények előnye mellett, melyekkel a megyék, mezővárosok és a királyi majsorságok felruházva vannak. „Ézért” a vásártartásban más városok hátránya nélkül meg is erősítette, minél fogva minden kereskedőket, mesterembereket és más akárciket, akinek eladó javaikkal és áruikkal járnak, megnyugtatta, bizonyossá tette és biztosította, hogy a nevezett vásárookra bátran, minden félelem nélkül megjelenni siessen. „A vásár után pedig végrehajtván adásvételi foglalatosságait lakóhelyükre vagy más helyekre bizton távozhatnak felség-oltalma és védelme alatt.”

Az okirat Visegrádon kelt 1388-ban s eredetije a bécsi levéltárban volt, ahonnan 1827-ben báró Apor Lázár másoltatta le és fordíttatta magyarrá.

Csengerben ebben az időben a vásárvám felosztásának módjáról vitakoztak a földesúri gyűléseken s szükség volt az eredeti oklevélre. Ekkor tudták meg, hogy a vásártartási jogot a Csholyi-család kapta s évi 13 vásár tartására adott lehetőséget ez a privilégium. A Csholyi-család kihaltával a hatalmas Csholyi-uradalom leányági leszámrazottak és különféle zálogosok kezére került s ezáltal a vásártartási jog is

szétosztódott. Főleg három ágra szakadt, amely aztán több kisebb arányos részesedés útján szedte jövedelmét a vámból. 1834-ben negyed-évenként osztották szét a jövedelmet s teljes bevétel ekkor 48-felére osztódott. Ebből egyharmad rész illette a gróf Teleki családot (16/48-ad). 13/48-ad illette Szuhanýi Ferencet, 2/48-ad Uray Bálintot, 1/48-ad Bocský Jánosét, 2/48-ad Eötvös Mihályt, 2/48-ad Szelezcky consiliárusnét, 2/48-ad Szögyényi Sándort, 2/48-ad Jákey Menyhértet, 2/48-ad Sulyok Sándornét, 2/48-ad Sulyok Lászlónét, 1/48-ad Uray Ambrust, 1/48-ad Rápolti Nagy Lajost, 1/48-ad Újhelyi Károlyt, 1/48-ad Korda Ferencet.

Előbb maguk a földesurak közösen használták és osztották szét a jövedelmet, de 1834. aug. 20-án haszonbérbe adták ki és árverés útján Májér Mihálynak adták haszonbérbe, évenként fizetendő 1700 váltó frtért, három egymás után következő esztendőre. Megállapították, hogy a vásári vám az eddigi gyakorlat szerint szedettetik. Tartozik a haszonbéről a vásárbíróknak mindenkor 5 frtort napidíjként fizetni. A vásárbírókat a háromági osztályok szerint esztendőnként a földesurak nevezték ki. Ha élet- és sertésvásárt is kívánnak a földesurak behoztatni, ennek kérdésében az első esztendőben a haszonbéről az élet- és sertésáru árulótól vámot szedni szabad nem lézen, sőt a vékákat is bér nélkül tartozik kiadni s ezekről a földesurak gondoskodnak.

Ekkor a haszonbérőnek átadták a vásári dolgokkal kapcsolatos leltári tárgyakat: egy tengelyes cédula faházat, asztalt, székeket, kasszaládát, dobot és kikötötték, hogy ezekre jó gondot viseljenek s azokról számolni tartozik s elromlás esetén elégtételt kell adnia.

Ugyanezokról kiadták árverésen a földesurak a 14 számból álló (Telekyé 2, Szuhanýi 2, Eötvös részre 2, Sulyok részre 2, Uray Bálinté 1, Nagy Lajosé 1, Uray Ambrusé 1, Kordáé 1, Laporte részre 1, Újhelyi részre 1) vásári tabornákat Kerekes László tekintetes úrnak, évi 820 frtért 3 egymásra követő évre. Ezekben a tabornákban mérették a bort és árultattak egyet s mást.

1829-ben még minden vásár után bajoskodtak a beszedett jövedelem szétosztásával, valószínű, ebben az évben érlelődött meg az a gondolat, hogy kiadják a vásárvámot és tabernákat bérbe.

A vásárt valamikor a Szamos partján tartották, de ezt a területet elhordta a Szamos árja, s beszorult a vásár a piacra és az utcákra. Emiatt sok kellemetlenség adódott s a vármegye állandóan sürgette a várost, hogy vásárhelyről gondoskodikjanak. Sok aggodalmat okozott a „vásárhelynek célerányos elrendezése”. 1832-ben a vármegye sürgetésére a baromvásár számára a piacot szűknek találták s közakarattal meghatározták, hogy azontúl „az ugar mezőn” fogják a baromvásárokat tartani, odaszállítják a italárulásra való 14 tabernákat. 1833-ban felvetődött, hogy a baromvásárral együtt a portékavásár is a városon kívül helyeződjön. El is döntötték, hogy a júliusi vásár már kint a mezőn tartódjék, a „ki fog utcák szerint méretni a vásár helye s sátorok és mesterművek elhelyeztetésére nézve”, s táblákat is fognak kitenni. Elhatározták, hogy az eddigi 4 vásárbíró helyett 3 vásárbíró teljesítsen szolgálatot (Soltész Nagy József tisztartó, Sulyok Gedeon és Riskó József.)

A piacon azután csak fát, nádat, gyümölcsöt és edényt árulhatnak, s a fa és nád vámját, a régi gyakorlat szerint a református iskola szedte, a gyümölcsök és edények vámolását pedig a főhadnagy végezte.

1835-ben a szokásos 13 vásár hatra korlátozódott. Új privilégiumot akartak kérni erre, mely mindig pénteken tartatni határozatik meg s minden héten kedden hetű vásárra akarnak új jogot kérni. Ennek esz-

közlésére gróf Teleky Józsefet szólítják fel, mint belső csengeri földesurat.

1839-ben a csengeri céh tagjai kérték elősegíteni Csengerben a keddi hetivásárokat. E tárgyban Teleky József semmi választ nem adott. Éppen ezért Fogarassy László táblabíró megbízza, hogy e tárgyban az illető helyeken a szükséges lépéseket és folyamodásokat megtenni szorgoskodjon olyformán, hogy az eddigi 12 országos vásárok is a kieszközölendő heti vásárokkal egyenlően keddi napra tétessenek.

Még ebben az évben Budán Porkoláb Dániel ügyész veszi kezébe az ügyet s kéri a vásárokról szóló privilégium másolatát. Az oklevél-másolatát Szögyényi Sándor átadja Fogarassy Lászlónak s tudósítja az ügyészt a helyzetről, megokolja, hogy miért kéri péntekről keddre tétetni a vásár napját „Csenger városában és vidékén igen sok zsidó kereskedők, hasznbérlek és marhakupecsek lakván, azoknak nagy hátramaradásokkal esnek a pénteki vásárok az azon este rájuk következő sábeszek miatt, mert Csengerben kell nekik a szombatot megülni, vagy pénteken jókor a vásárt ott kell hagyni, hogy gyertyagyújtásra haza érkezhessenek, ami kivált az itteni gyakori sáros és árvizes vezedelmes utakban igen terhesen esik, főképp a rövidebb napokba. Nagykárolyban, mely Csengerhez 2, Mátészalkán és Fehérgyarmaton, amelyek Csengerhez 2 mérföldnyire fekszenek hétfő napokon szoktak a vásárok tartani, s azon, melyekről könnyen lehetne Csengerbe a keddi vásárookra jönni. Szatmár-Németiben, mely Csengerhez 2 mérföld, zsidán szoktak vásárok esni, ahová Csengerből könnyedén a keddi vásárra el lehetne jutni. Szatmárról Szinerváraljára, mely 2 mérföldnyire van, el lehetne utazni, az ottani csütörtöki vásárra. Közel Csengerhez sehol sem tartatván vásár kedden, az ezen vidéki vásáros helyeknek a legkisebb kifogások sem lehetne ezen vásárnap ellen.”

Ez az ügy sürgető, mert közben a határ arányosítására vonatkozó úrbéri per folyamatban van. A vármegyéről Kőlcsey Ferenc főjegyző a királyi ítéletábrára terjeszti fel jóváhagyás végett 1838-ban s a vásárvárnak a közbirtokosok közt leendő arányos elosztására nézve intézkedik. A Teleky-család vásárvám iránti követelését nem ítélik meg, mert betűvel sem bizonyította, hogy vásárvám-beli részét különös kiváltsággal másokat kirekesztőleg magánosan bírta volna valaha is. A csengeri földesurak a vásárvámot, mint a királyi kisebb haszonvételeket kezdettől fogva (1633-ban kaptak Csenger polgárai királyi adományt minden dézsmára vonatkozóan) használja.

Ez azt jelentette, hogy ezentúl nem három részre oszlanék fel a vásárvám a földbirtokosok között, hanem a telek arányuk szerint osztatnék fel a 254 anyatelek után. Emiatt a birtokosok pert indítottak, a kir. ítéletábráról meg is érkezett a király által szentesített idézőlevél, mely szerint 1845. szeptember 9-ére mindazok, akik Csengerben a vásárvámot gyakorolják, jelenjenek meg a tárgyaláson. A Tábla irata szerint „az országos vásárok tartásának jogát minden törvényes cím nélkül a közbirtokosok gyakorolják”.

A földesurak minden eszközzel akarják bizonyítani jogaikat s a bécsi levéltárból kikért privilégium után a Leleszi Káptalantól akarják megszerezni a csengeri határjárás-levélnék másolatát (1841). A kir. táblánál Ternyey István ügyvivőt kéri meg az ügy intézésére, mert míg ez el nem intéződik, addig a határt sem tudják arányosan felmérni és szétosztani. Ternyey kezéhez 200 pfrrtot azzal a kéressel juttatnak el a földesúri pénztárból, hogy a referens táblabíróhoz továbbítsa azt, s

maga az ügyvivő 200 frtot kap az ügy megfelelő pártolásáért, ha munkája eredményes lesz.

1845. szeptember 9-ére a megidézett csengeri kisbirtokosok ügyészt fogadnak és vallanak. A Teleky-családot a Teleky-ház pesti ügyésze képviseli. Ternyey Istvánhoz felküldi 25 pfrrtal a jegyzőkönyvekből kiszűrt, degetett vásár iránti intézkedéseket. Zsigmond király adománylevelének a másolatát, Kása Dániel, a Teleky-ház tisztartójának meglevő 100 éveket felülmúló naptárakat és Riskó József megyei esküdtnél 60 éveket felülmúló kalendáriumokat, hogy azzal a vásártartás folyamatosságát visszamenőleg is bizonyítsák, kéri, hogy a szinte 10 év óta sürgetett országos vásárok és hetivásárok privilégiumát szerezzék meg.

1847-ben még nem intéződött el az ügy, sem az arányosító pör, pedig a vármegye még 1838-ban felterjesztette Kőlcsey Ferenc aláírásával, mely egyik utolsó hivatalos munkája volt. A vásárvám ügye azonban nem oldódott meg, 1847. dec. 19-én a földesúri gyűlés jegyzőkönyveleg kimondta, hogy a regale a megyei törvényszék által megállapított 254 anyatelek után osztódjon a kir. táblától leérkezendő arányosító per végleges elhatározásig. Ennek alapján osztották fel a jövedelmet a 254 anyatelek tulajdonosai között.

A pört azonban 1848-ra sem intézték el. 1848. május 8-án a vármegyéhez csekély módosításra leküldött peranyagot újra felterjesztették a táblára. Panaszkodnak, hogy még mindig húzódik az ügy elintézése, de „bár 400 pengő frtotak fáradság és költség fejében kifizettek, hiába kérték maguk és a megye a királyi személynöket, előadókat, ügyvivőjüket, az ügyet nem intézték el. Éppen ezért az igazságügy-miniszterhez folyamodtak, hogy az ügyet vegye gondjába, „mert 8000 hold földjük bizonytalan állásba süllyesztett, a százados osztályok és szerződések után kinek-kinek régi birtokának meg kellett maradni”.

Az arányosító perre pedig sürgős táblai ítéletet kérnek. Közben Sulyok Gedeon a minisztériumban a maga hasznára akart előnyt szerezni a vásárvám joga alapján. A város erre válaszul kijelenti, hogy Sulyok Gedeon nem tud adományszólevelet felmutatni, s jelentik: „hogy a 13 országos vásár tartására vásárhelyük nincs, mert ahol azelőtt csak szokásból arra fordított helyen a Szamos vize partján” legrendeltenebb helyen baromvásárt tartottak, már elmosta, elhordta, utcánk vízállásos, semmi tekintetben nem alkalmas, a vásárvámon pedig az előtti is gyakorlatból civakodtak, veszekedtek, s igazán csak akkor raboltak; következképpen, hogy a vásárvámot békésesen használhassák semmi legkisebb közös térünk a város erényában állandóul nem lévén kéténtelenek valánk a vásárt közmegyevezésből a város alatti forduló mezei földekre kivinni, és így közös téren tartatván, kéténtelenek vagyunk igazságosan a jövedelmet is közösen felosztani, mert különben vásár nem lehet.”

Sulyok Gedeon csak annyi vásárvámi részesedést élvezhet, amennyi teleke van. Kéri, hogy az arányosító pert revidéálják, küldjék vissza és lássák el végítéttel. „Ezt annyival inkább el is várják, mivel különben az evitacionális kérdések vagy végrehajthatlanok vagy csak elintézésük is esztendőket igényel miáltal további bizonytalanságba süllyedve a közteherviselés alapja csak bonyolódottabbá, az arányos és igazságos adóketvés szinte lehetlenné tétének.”

Az ügyet 1849-ben sem sikerült elintézni, s a szabadságharc után a vásárvám jövedelmét a 254 anyatelek után a birtokosoknak osztották ki még 1853-ban is, a kiosztórajstrom szerint ekkor egy negyedére egy telek után 3 pfrrt „regale” járt.

Később a tagosítás alkalmával közvetlen a város alatt a Rácsigó szélen mérték ki a vásárhelyet s attól kezdve a vásárvám jövedelméből azok részesedtek, akik a területet átengedték erre a célra. 1945-ig ezen a vásártéren tartották a vásárokat. Ekkor ezt a helyet teleknek mérték ki, s a vásárt a Pátyod felé eső fordulóra helyezték át.

TANULMÁNYOK GYÖNGYÖSRŐL

DANKÓ IMRE

Gyöngyös várossá válásának 650. évfordulójára megjelentetett helytörténeti tanulmánygyűjtemény a legkorszerűbb történeti-helytörténeti elvek alapján készült. Sem a szerkesztőknek — *Havassy Péter* és *Kecskés Péter* —, sem a szerzőknek eszük ágában sem volt összefüggő, folyamatos kerettörténetet írni, jöllehet munkájuk monografikus igényekkel számolt. Mind a szerkesztők, mind a szerzők belátták az életmódkutatás szempontjainak helyességét és nem helylőről, az országos, sőt a világtörténet felől, hanem alulról, Gyöngyös és közvetlen környéke története, lakosságának századokon át kialakult és egyszerűen folyamatosan hagyományozódott, másrészt szerves fejlődés révén állandóan változott életmódját, életmódalakító tényezőit, anyagi és szellemi feltételeinek mozgását kívánták nyomon követni, felvázolni. Ezért is nem helytörténeti összefoglalásról, monográfiáról van szó még csak a kötet címében sem, hanem csak *tanulmányokról*. A csak kötőszócska ebben az esetben semmi-féle pejoratív jelentéssel sem bír, mint ahogy a tanulmányok sem alacsonyabb rendűek, lekicsinyelendők. Különösen nem ebben az esetben, amikor a szökványos, összefoglaló, a helyi történeti folyamatok feltárása nélkül, az országos történet adaptációjával készült monográfiák helyett valami újat, kutatási és feldolgozási célkitűzéseiben haladót kívántak adni. Amikor a korszerű történetírás igényeinek megfelelő vállalkozásba kezdtek.

Eppen ezért a *Tanulmányok Gyöngyösről* című jubileumi kötet írásai közt többségében vannak azok a feldolgozások, amelyek nem kimonodtan történetiek, hanem az életmódkutatás igényeinek megfelelően szociológiai, néprajzi, művelődéstörténeti, nyelvészeti stb. jellegűek. A kötetben közreadott 21 tanulmány közül öt történeti (*Szabó János Gyöző*: Adatok a patai főesperesség korai történetéhez, *Draskóczy István*: Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban, *B. Gál Edit*: A gyöngyösi ipar fejlődése (1872—1960), *Molnár József*: A munkásmozgalom története Gyöngyösön a második világháborúig, *Sereg József*: A felszabadulás és a népi demokratikus átalakulás kezdetei Gyöngyösön (1944—1945). A hangsúly az életmódok kialakulására, változásaira mutatott 11 tanulmányon van (*Szabó S. József*: Benevár régészeti feltárásának jelenlegi helyzete; *Szakály Ferenc*: Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban; *Szendrei Janka*: XV—XVII. századi zenei emlékek Gyöngyösről és Gyöngyöspatáról; *Sugár István*: Adatok Gyöngyös postatörténetéhez, *Lénárt Andor*: Gyöngyösi céhek a XVII. században, *Löffler Erzsébet*: Gyöngyösi céhek a XVIII—XIX. században, *Selmezi Kovács Attila*: Víziálmok és molnárok a Mátraalján, *Flórián Mária*: Szürszabók és szűcsök Gyöngyösön, *Kecskés Péter*: Gyöngyös és Mátraalja

szőlőművelésének észak-magyarországi összefüggéseire, *Petercsák Tivadar*: Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII—XIX. században, *Fülöp Lajos*: A mátraalji nyelvjárás mondattanához). A hátramaradt 5 tanulmány jó „kötőanyag” az egyes tanulmányok közt és megfelelő módon biztosítják az átmenetet az összefüggést az egyes részek, illetve tanulmányok között (E. *Kovács Péter*: Gyöngyös város privilégium-levele, *Szabó Jolán*: Gyöngyös város bírái a török kiűzésétől 1848-ig, *Heiszler Vilmos*: Az 1917. évi gyöngyösi tüzvész országos hatása, *Misóczki Lajos*: Fejezetek Gyöngyös művelődéstörténetéből a közgyűjtemények tükrében, *Kapor Elemér*: Adatok Gyöngyös sajtótörténetéhez).

A felsorolt tanulmánycímek tájékoztatnak bennünket a tartalom felől. A tartalmi tájékoztatásból is jól látszik, hogy a szerkesztők, illetve a szerzők mit, milyen korszakokat, illetve milyen életmódbeli sajátságokat, területeket tartanak fontosaknak, jellemzőknek Gyöngyös életében. Gyöngyös az északi peremvidék, vásárvő egyik leghangszúlyosabb települése, korai mezőváros a bortermeles és kereskedelem mellett virágzó kézművességgel, céhes iparral és egy rendkívül élénk, a hódoltsági időszakban sem megtört közvetítő kereskedelemmel. Ezek a területek, illetve tevékenységek, ezek sajátos helyi strukturalizálódása fejlesztett ki a különböző, de a helyi kötelekeivel mégiscsak egységesített gyöngyösi életmódokat, életmódtípusokat. A jubileumi kiadvány ezek bemutatására törekedett a teljesség igénye nélkül. Azt, hogy nem törekedtek teljességre a tanulmánycímekben gyakran előforduló „adatok”, „fejezetek” stb. kifejezéseken túl az is igazolja, hogy több, a gyöngyösi életmódok alakításában nagy szerepet játszó intézményről nem szólnak. Mint például Gyöngyös vallási, egyházi életéről, vagy az olykor-olykor etnikumot is jelentő kereskedelmi indítékú migrációkról.

A *Tanulmányok Gyöngyösről* című jubileumi kiadványt joggal tekinthetjük nyitásnak, kezdeményezésnek az újfajta, a nálunk még kevésbé ismert és készített, alulról, az adott hely gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyaiból épített helytörténet életmódokban, életmódváltozásokban gondolkodó munkálatai felé. Ezt a kezdeményezést, ami természetesen nagyszerű helyi ismereteket, alapos levéltári és irodalmi tájékozottságot kíván, értékeljük leginkább ebben a munkában. Mint minden kezdeményezésnek, úgy ennek is megvannak a maga egyenlenségei, esetleg hiányosságai is, amik azonban a kezdeményezés jelentősége, az életmódokban és életmódváltozásokban gondolkodó helytörténeti koncepció fontossága mellett jelentéktelen, figyelemre sem méltó járulékaik lehetnek csak a vállalkozásnak.

Emondhatjuk, hogy Gyöngyös *oppidummá*, azaz mezővárossá alakulásának hatszázötven éves évfordulóját ezzel a kiadvánnyal méltó módon ünnepelte meg. A *Tanulmányok Gyöngyösről* sok tekintetben méltán lehet más közösségek történeti fejlődése, életmódja, életmódváltozásai megismerésének és megismertetésének példájává.

HAGYATÉKI LEJTÁR POLGÁR KÖZSÉGBŐL

SZABÓ SAROLTA

A parasztságra, amely tömegében a 19. század utolsó harmadában még prekapitalista viszonyok között, hagyományoktól kötötten, a feudális korból örökölt keretek között élt, nem maradt hatás nélküli a már korábban megindult polgári, tőkés átalakulás. Ez együtt járt a hagyományos paraszti gazdálkodás felbomlásával, az eszközváltás meggyorsulásával. A múlt század második felében lezajlott eszközváltások változó intenzitással a közép- és nagyparaszti gazdaságokkal az élen, az Alföld, Észak- és Kelet-Dunántúl területéről kiindulva viszonylag gyorsan mentek végbe.¹ Ennek nyomán követését, illetve az átalakulás, változás mértékének vizsgálatát teszi lehetővé az a levéltári forráscsoport, amely az árvászéki ügyek iratait foglalja magába. Segítségével az emlékezet által már utol nem érhető időkből kaphatunk megbízható adatokat, főleg a paraszti gazdálkodás, építkezés, viselet területéről, jól kiegészítve a hagyományos néprajzi gyűjtés adatait. Az alábbi lejtár² Polgáron készült 1890-ben a 37 éves Borsos József hagyatékáról, amely jól példázza a kapitalizáló paraszti birtok gazdálkodását, működését.

HAGYATÉKI LEJTÁR

Felvetett Polgáron 1890-ik év október hó 7-ik napján
az 1890-ik év október hó 4. napján végrendelet nélkül elhunyt
Borsos József hagyatéka tárgyában

Jelenlévők
az alól írtak:

A mellék- let száma	A dara- bok száma	Tárgy	Egy évi egye- nes adója frt. kr.	Összeg egyenkint frt. kr.	Összeg összesen frt. kr.
		Követelési állapot: Ingatlanokban			
1	%	A polgári 329, 592, 665 és 1589 sz. tjvk-ben 3177, 3178, 3179 és 3180 hrsz. a. foglalt birtokokból Bartók Gábor által átvett s ettől örökhatályú és neje közösen vásárolt 17 h 1131 négyzetölög legelő	1	72	500
2		A polgári 1488 tjvkben 1824 hrsz. q. foglalt bogáthalmi szántóföldből 14 h 424 négyzetölög közösen vett területnek fele része	1	76	565
3		A polgári 1777 tjvkben + 1 sor sz. a. foglalt 1 h 813 négyzetölög közlegelő illetőség		18	20
4		A polgári 355 tjkvből az 1271 tjkvbe átvetett 1 h 813 négyzetölög közlegelő illetőség		18	20
		Összesen	3	84	1105
		Ingóságokban			
1	5	hámos ló értékének fele			100
2	2	nyári csikó fele 13 ft, 2 telén 40 ft			53
3	2	üsző fele 25 ft, 5 sertés fele 42 ft			67
4	4	sertés fele 40 ft, 1 kazal sás 20 ft			60
5	1	boglya széna fele 12 ft 50 kr, árpa szalma 22 ft			34
6	2	kazal búza és rozs szalma fele			80

A mellék- let száma	A dara- bok száma	Tárgy	Egy évi egye- nes adója frt. kr.	Összeg egyenkint frt. kr.	Összeg összesen frt. kr.
7	1	csomó tengeri szár 10 ft, 1 henger 3 ft		13	
8	1	kettős eke 30 ft, 3 fa 1 vasvilla		30	50
9	2	béklyó 20 kr, 1 dézsa 40 kr, 1 teknő 1 ft		1	60
10	2	veder 50 kr, 3 hordó 3 ft		3	50
11	1	kas 40 kr, 1 kötél 20 kr, 7 szál deszka 4 ft		4	60
12	2	szekér répa fele 5 ft, 2 kasztról 5 kr		5	50
13	3	zsák krumpli 3 ft, 5 zsák tengeri 5 ft fele		4	
14	8	köböl árpa 40 ft, 20 köböl búza 120 ft		80	
15	25	köböl rozs 125 ft, 16 köb. zab 45 ft		85	
16	1	hordó bor 10 ft, 1 kazal törek 10 ft		10	
17	4	lőszerszám 8 ft, 3 malacz 15 ft		11	50
18	2	kasza 40 kr, 2 keresztfa s rakonca			80
19	1	lovas szekér 20 ft, eke taliga 4 ft		24	
20	12	lóerejű cséplő gép 1/4 része		40	
21	86	juh ára 377 ft fele		188	50
22	2	vasvilla, 1 kötél, 1 járom, 1 kapa			
		Összesen			848
		Tartozási állapot			
1		Temetési költség		55	
2		Bartók Annának a 2 t. alatti föld árába		400	
3		Borsos Jánosnak fele részben		90	
4		A polgári takarékpénztárnak		900	
5		Szilvánai Józsefnek 39 ft 50 kr, Péli Erzsébetnek 26 ft, Tampi Ferencnek 25 ft, Reinitz Ferencnek 5 ft, Vámosi Józsefnek 3 ft, 50 kr, adóba 12 ft, Bródi Mór 13 ft 20 kr, gyógydíj 9 ft, cselédber 12 ft, Guttmann 2 ft 40 kr, biztosítási díj 16 ft 48 kr. összesen		164	08
		Összesen:			1609

		Ezt a vagyon értékét 1105 ft ingatlan, 848 ft 08 kr ingó, összesen 1953 ft 80 krból levonva, maradt tiszta hagyaték 344 ft 122 kr. azaz Háromszáz negyvennégy forint 22 kr.			
		kmf. Borsos János gyám			
		Márványi János jegyző		Makó István köz gyám	Bartók Anna

Ezt a vagyon értékét 1105 ft ingatlan, 848 ft 08 kr ingó, összesen 1953 ft 80 krból levonva, maradt tiszta hagyaték 344 ft 122 kr. azaz Háromszáz negyvennégy forint 22 kr.

A lejtár két nagy egységre tagolódik, az egyik tartalmazza a követelési állapotot, amely magában foglalja az ingó- és ingatlan vagyon, a másik a tartozási állapotot, amely ebben az esetben igen tekintélyes összeg, majdnem annyi, mint az ingó- és ingatlan vagyon együttvéve.

Borsos József gazdaságában az állattenyésztés dominál, azon belül is a juh- és szarvasmarhatartás. Ezt alátámasztja, hogy ingatlan javaiban is több mint fele rész legelő. A gazdálkodás színvonalát viszonylag magasabb fokon állít, igásállat a ló volt, a földmunkálás csaknem teljes eszközkészlete megtalálható (kettős eke, eketalyiga, henger). Mint 1/4 rész cséplőgép-tulajdonos pedig már vállalkozó is volt, nyilván bérceplést is vállaltak a „masinával”. Nagyon magas az adósságállomány, egyedül a polgári takarékpénztárnak 900 Ft-tal tartozott, azonkívül adós

volt még kisebb összegekkel az orvosnak, a biztosítónak, az államnak adóval, a cselédek bérével és még 7 személynek. Összes adóssága 1609 Ft-ra rúgott.

A leltár sajnos nem túl részletes, így nem tudjuk azt, hogy milyen házban lakott, nem ismerjük a ház berendezési tárgyait, személyes holmijait. Viszont a leltár alapján megragadható a paraszti gazdálkodás kapitalizálódása, annak ideje és módja.

JEGYZETEK

1. Néprajzi Lexikon I. kötet, 732.
2. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár IV. B. 413. 1890.

A HÁZIKÍGYÓ

(Adatok Tokaj néprajzának ismeretéhez)

BENCSIK JÁNOS

Méltán rangos és tekintélyes múlttal rendelkező *Kiváltságolt Tiszta-Tokaj város* gazdag történelme iránti érdeklődés háttérbe szorította a honismereti munkában a néprajzot stb. A népelet jellegzetességei közül mindössze a szüret (szüreti felvonulások, szüreti mulatságok) vonzotta az érdeklődést, ezen kívül alig van néprajzi jellegű leírás, ismertetés Tokajból. Ma már e hiány pótlása lehetetlen, mégsem mondhatunk le arról, hogy részletesen foglalkozunk a társadalmi élet e területének kutatásával, a jelenségek bemutatásával, alkalmasint elemzésével.

A Váradi u. 21. szám alatti lakóházban, mint lakója mondotta *mindig* volt házikígyó. Mint kiderült, a lakóház adatközlőm nagyanyjává volt, illetve az első világháborút követően ő építette. Kő alapon, sárból vert fallal ellátott, kisméretű szobás-konyhás lakóház volt, csupán a gerendák környékén volt ismét kőből a fal. Ácsolt tetővel fedték. A lakáshoz több lépcsőfok vezetett fel. Ez alatt tanyázott a házikígyó. Az említett építető férje betegen jött haza a világháborúból, majd meghalt, így az özvegy szinte maga erejéből emelte e kisszerű lakást. A lakóház történetéhez az is hozzátartozik, hogy 1985-ben a dédunoka és felesége lebontatták, hogy új otthont építsenek a régi helyén. Mondotta is az anyjuk (adatközlőm, idős Hadászi Jánosné, 1930-as), hogy bontáskor vigyázzanak a kígyóra. Időközben azonban más történt.

A házikígyó a lépcső alatt fészkel, volt egy féreglyuk, abban tanyázott. A lépcső 12 fokból állott, volt tehát elég hely számára. Kijárt a lépcső mellé, mindig ott napozott. Meg sem ijedt, ha az udvaron mozogtak. Megszokta az embereket. Biztosan, olyan hosszú ideig nem maradt meg a kígyó, hanem szaporodott, s az élt tovább abban a lyukban. Szinte odatartozó volt a házhoz, mint a kutya vagy a macska.

Nem is bántották a kígyót. Ellenkezőleg, a már említett nagymama (özvegy Kőrössi Mihályné, sz. Bodák Anna) mindig ráparancsolt az unokákra, hogy ne bántásák a házikígyót. Ha valakit vártak, ha valamely gyermek jött a házhoz, akkor is volt figyelme arra, hogy intse őket: „Ne hogy a házikígyót bántásatok!” Nem szabad bántani, attól az isten ment! Azt agyonütni nem szabad, mert az bajt jelent, bajt hoz a házra — mon-

dotta. Mégis megesett 1984-ben, hogy a kígyót elpusztították. A dédunoka felesége (Hadászi Józsefné, Szemán Ilona, sz. 1962.) egyik alkalommal kint állott a kapuba. Jöttek vízért az előttük levő kúthoz. Mondja erre a bácsinak, hogy nézze, itt van egy kígyó. Nem mondotta, hogy ő tudja, hogy az házikígyó, mire a bácsi visszajött, ként hozott magával. Azt meggyújtotta, beledugta a kígyólyukba. Soha többet nem látták a kígyót. A szóbahozott személy Halász Pál volt, aki az eset után kb. 1 évvel beteg lett, majd meg is halt. Tavasszal lett beteg, sokáig betegeskedett, s hónapok múlva meghalt. Talán azért, mert bántotta a házikígyót.

Adatközlőm elmondotta a következőket is. A bátyja, Bolló Béla (sz. 1925) úgy 5–6 éves lehetett, amikor egy érdekes eset történt vele. Rendszerezsen kijárt enni a ház elé. Mikor már kicsi volt az ételből a tányérjában, akkor fogta magát és kiment a virágos kertbe, mert akkor az volt a házuk előtt. „Menj már — mondotta az anyjuknak a nagyanyjuk —, nézzed már hová megy az a gyerek az ennalóval!” Erre kiment az anyjuk, s látta, hogy a bátyja letette a virágoskertbe a tányért, s a maradék ételt egy kígyó ette meg. Már várt a gyerekekre a kígyó, előfordulhatott, hogy a gyermek evett is a kígyóval együtt. De erre nem emlékeztek.

A házikígyó nem olyan volt, mint egy sikló, hanem attól vastagabb, olyan 60–65 cm-es, és barna színe volt. Mindig csak egy példányt láttak a házikígyóból, soha nem volt több belőle a ház körül.

Még el kell mondanunk azt is, mondotta adatközlőm, hogy a szóba hozott „bátyám (Bolló Béla) a második világháború végén halt meg, hadifogságban.”

Mi pedig hozzátesszük, hogy a kígyókultuszra unokáit oktató Kőrössi Mihályné Vencsellőn született, kb. 1880-ban. Ez felveti a tokaji népelet vegyes jellegét, illetve azt, hogy érdemes volna kutatni, ha akadnak még adatközlők, hogy miként ötvöződött egységbe a környező falvakból származott „tokajiak” szokásanyaga, népi hiedelemanyaga stb.

NÉPRAJZI JEGYZETEK EGY HORGÁSZ-KÖNYVRŐL

SZILÁGYI MIKLÓS

Akinek a „Fürdik a hal!” eufóriás üdvívalgására ennyi a válasza: „Jó vice, hát fürdik. Azért hal”, hogyan értené meg az ilyen szentvelen közléseket: „május elején gyönyörűen sokott jönni a villantóra a süllő, és én [...] tudtam, hogy oda kettes méretű Mepps-pergőkanál való, és semmi más — ő csak azért is ABU Tobjval kezdett pergetni”; „Bánatosan felnevez — és akkor a Shakespeare-ből jelzője lelesik”?

Kimondatlanul ott lappang a válasz — „ti, akik elnézően mosolyogtok a horgászokon, úgysem értitek...” — ezekben az antológiába gyűjtött, korábban a Magyar Horgászban, az évente kiadott Horgász Kalauzban már megjelent horgásztörténetekben (Szász Imre [szerk.]: Fürdik a hal. Mezőgazdasági Kiadó — MOHOSZ, 1983.) A szerelmen felkinálkozó leánynak — Fekete Gyula kötet című novellájában — nemcsak a sohasem hallott szókapcsolat egyébként közismert jelentését (ívik), de

a pontyok szerelmi légyottjára vasvillát — szigonyt pótló szűrőeszközt — ragadó fiú „kéjes szadizmusát” is meg kellene értenie. Azt hitte, egy balatoni vikendházba, pedig más törvényű világba csöppent. Itt halászni kell, amikor lehet: a felkínálkozó lehetőség nagyobb vonzerő, mint az isentudja-kicsoda szépleány ...

Nyilván azért hangsúlyos a kötetben ez a szerelem és a szenvedély egymással felelő hangulatait variáló orvhalász — tehát nem horgász! — történet, mert a horgászatban is „mester” író-szerkesztő a vizek és a halak minden rezdülését felfogó horgászszenvedélyt, és a be nem avatottak természetes reakcióját, az értetlenséget szimbolizálni akarta. A szenvedélyt, mely játékosan bűjőcskázik a szavak mögött: egy „szakmai tolványelv” álorcáját ölti magára, tudván a nemes szenvedélyi rabja, hogy úgyszólván csak azok „veszik” a szavakra bízott üzenetet, akik maguk is értik a halásznyelvből sarjadt, de új meg új elemekkel naponta bővülő nyelvet. És a be nem avatottak természetes reakcióját erre a szenvedélyre: ugyan miért vállalnánk, hogy olvasás közben horgászszerzőket lapozgassunk?

Vagyis — a jóslatom ez esetben kockázatmentes — csakis a gyakorló horgászok lehetnek reménybeli olvasói ennek a könyvnek — általában az ilyen könyvnek. Ahogy írónak java része (talán mindegyike) szintén „szakmabeli”: vagy horgász-szakiró (s természetesen mesterhorgász), vagy szépirodónak a horgászat — sikeres vagy kevésbé sikeres — megszállottja. Ne csodálkozzunk, vegyük tudomásul, hogy nemcsak „csoportnyelv”, de „csoport-irodalom” is létezik! És persze nem is új ez a meghatározott réteghez, foglalkozási csoporthoz szóló irodalom: a halász, a vadász szaklapokkal egy idős, tehát száz, száz-egynéhány éve ott appang a szépirodalom felszíne alatt, s csak legjelesebb művelőinek köszönhetően a felszínén.

Tudom, hogy elárulom illetéktelenségemet, mégis be kell vallanom: akadt azért nem horgász olvasója is a könyvnek. Én magam nem akartam *tanulni* egy-egy mesterhorgász rekordlistán szereplő kapitális harcsájának (vagy potykájának, csukájának, süllőjének) megakasztását, fásrasztását, megszólalását részletező, már-már gyanús pontos, minden másodpercrel számot adó élménybeszámolójából, s nem akartam okulni a kudarcok-balsikerek okait elemző kritikus-ironikus önéleplezésekben. Nincs mit ellesnem a nagymenők műhelytitkaiból, mert még csak koca-horgász sem vagyok.

Néprajzoként — a paraszthalászat történetének kutatójaként — közelítettem a horgásztörténetekhez, azt remélvén, hogy a halászok gyakran hallgatott „igaz történeteinek” egyenesági leszármazottait találom meg bennük. Vagyis: napjaink egyik jellegzetes folklórműfaját kerestem. Feltételeztem, hogy az íróilag (úgy, ahogy!) megformált horgásztörténetek — mind a szigorúan tényközlő beszámoló, mind a szó-rakoztatást is vállaló, a nyelvi humor és a helyzetkomikum eszközeit használó elbeszélések — mélyen benne gyökereznek a mai szóbeliségben. Hiszen nap mint nap tapasztalhatjuk: a horgászkalandok afféle „háryádaként” virulnak az újmódi kisközösségekben: a horgászok időről beszélgetései, tréfálkozásai elképzelhetetlenek a kalandok egymásra lícitáló felidézése nélkül.

A kötet anyaga vitathatatlanul bizonyítja, hogy a „horgászirodalom” valóban benne gyökerezik a szóbeliségben. A jóízű anekdoták a szakértelem és magabiztosság, máskor a költséges szerelék tulajdonosának felsülését — a gyakorlatlanok, a „pancserek” vagy a szedett-ve-tett horogkészséggel próbálkozók alkalmi diadalát variálják. A „türe-

lem rózsát terem” szentenciája, az „ilyen a véletlen!” mindig őszinte csodálkozása is anekdotikus előadásra csábít. „Ott akartam hagyni azt a helyet, amikor a legnagyobbat fogtam”; „mindenki reménytelennek ítélte éppen akkor, éppen ott a kísérletezést, mégis sikerült” — ezek a leggyakoribb, eredeti élménnyel feltölthető alaphelyzetek. A tanulság — egyszersmind a poén — akkor a leghatásosabb, ha a nyelvi humor is segíti az ellentétes vélemények ütköztetésének „dramatizálását”.

Más történetekben nincs ennyire a poénra — a mosolyt keltő, de megszívlelendő tanulságra, a szerencse forgandóságának szentenciaszerű újrafogalmazására — kihegyezve az egyszer volt eset. A kitarító küzdelem, a csak azért is helytállás, no meg a szakértelem, a ravaszság, a helyzetfelismerő képesség jutalma a kapitális zsákmány tartalmú sztorik inkább a folklórból jól ismert „hőstörténetek” rokonai. Szigorúan tényközlők, mert a legszenvtelenebb előadási móddal lehet a leginkább csodálatot kelteni. A nagy kaland kinosan részletező felidézésével azonban óvatosságnak kell lennie az elbeszélőnek: a kifogott halnak hitelesítenie kell a férfias küzdelmet, mert azonnal átfordul a történet anekdotába, ha kiakad a horg, ha nem sikerül megszákolni a múlt idővel — a többszöri elbeszélés során — mind nagyobbra növekvő halat. Nem véletlen tehát, hogy az elszalasztott halóriást szavahihető szentaniuk megnevezésével igyekszik „valóságosnak” állítani a balszerencsés horgász, nem elégszik meg a maga vélekedésének bizonygatásával. Jól tudja ugyanis, hogy tanu híján komolykodva, az anekdotikus véget elhárítva a hallgatók (az olvasók) lóditónak gondolhatják.

A horgásztörténetek tetszetős antológiája természetesen nem folklórszövegeket közöl. A horgászok okulására szolgáló, s példás önró-niával szórakoztató irodalmat inkább. A legilletékesebb olvasóknak azonban aligha kell ajánlani — úgyszólván felfedezték. A folklór kutatói viszont jó, ha felfedezik napjaink folklórájának ezt a jellegzetes műfaját: az irodalmi megformálástól függetlenül is, s a folklórszövegek irodalom-má transzponálásának példájaként is tanulmányozhatók a halásztörténetekből sarjadt horgásztörténetek.

Halottainkra emlékezünk

Takács Lajos, a történettudományok (néprajz) doktora, az MTA néprajzi kutatócsoportjának osztályvezetője, a neves etnográfus, 1985. február 7-én, Budapesten 64 éves korában elhunyt. — *Niklai Ádám* költő, a Kölcsey Ferenc Művelődési Központ munkatársa, 1985. május 31-én, 61 éves korában, Debrecenben elhunyt. — *Zolnay László*, a jeles régész, művelődéstörténész, a Budapesti Történeti Múzeum volt tudományos főmunkatársa, 1985. június 8-án, 69 éves korában, Budapesten elhunyt. — Mindhárom szoros kapcsolatot tartottak fenn a Hajdú-Bihar megyei múzeumokkal, Múzeumbaráti Körünkkel. Munkánkat támogatták, tevékenységüket mi is igyekeztünk segíteni. Emléküket megőrizzük!

Elhunyt Király Ilona, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Szervezet gazdasági igazgatója

Fájdalmas veszteség érte múzeumainkat: Király Ilona gazdasági igazgató, 1985. június 16-án, életének 49. évében, hosszas betegség után elhunyt. Király Ilonát a Déri Múzeum saját halottjának tekintette és Debrecenben, a Köztemetőben 1985. június 26-án temettette el. Emlékét megőrizzük!

Kiállítási krónika...

A Savaria Múzeumban (Szombathely) 1984. február 10-én nyílt meg a *Népi díszítőművészet Vas megyében* c. kiállítás (Selmeczi László). A békési Jantyik Mátyás Múzeumban 1985. március 8-án nyílt meg *Varga Győző grafikus színházplakát kiállítása* (Cenner Mihály). A Magyar Nemzeti Galériában március 12-én nyílt meg a *Barabás Miklós akvarelljei* c. kiállítás (Rózsa György). Ugyancsak a Magyar Nemzeti Galériában, március 22-én nyílt meg *A művészet szolgálatában* c. kiállítás, mely a megyei képzőművészeti gyűjtemények 40 évéről számolt be (Rátkai Ferenc). Március 29-én nyílt meg *Nagykőrösön az I. nagykőrösi grafikai tárlat* (Sárközi Zoltán). Április 1-jén nyílt meg a püspökladányi művelődési központban *A községben élő és dolgozó népművészek, népi iparművészek kiállítása* (Gy. Kiss József). Április 3-án, a tiszafüredi Kiss Pál Múzeumban nyílt kiállítás: *Küzdelmes évtizedek (1945—1985)*. A kiállítást Dobrosi György nyitotta meg. Április 5-én, a Sille Gábor Művelődési Központ és a Hajdúsági Múzeum közös kiállítása nyílt meg *Hajdúböszörményben id. Fazekas Lajos fazekas, a népművészet mestere (Nádudvar) kiállítása* (Gazda László). A pápai Képfestő Múzeumban április 23-án nyílt meg *Sárdi János képfestő népi iparművész kiállítása* (Petánovics Katalin). A Déri Múzeumban, április 28-án nyílt meg *Könyvritkaságok a Déri Múzeum gyűjteményeiben* c. kiállítás (Gomba Szabolcsné). A Ráday-gyűjtemények Kecskeméti Múzeumban április 28-án nyílt meg *Berki Viola: Zsoltárok könyve* c. kiállítása (Tenke Sándor). A Kecskeméti Vállalat debreceni Medgyessy Termében május 2-án nyílt meg *Kárpáti Gusztáv festőművész kiállítása* (Kovács Lajos—Bíró Katalin). Május 3-án nyílt meg a Hajdúsági Múzeumban a kecskeméti Szókraténusz Játékmúzeum közvevitésével rendezett *A japán gyermekjátékok* c. kiállítás (Kovács György). A békési Jantyik Mátyás Múzeumban május 3-án nyílt meg *Lehoczky János Kovács, népi iparművész kiállítása* (Vámos László). Budapest, a Bolgár Kulturális Központban május 6-án nyílt meg *Zaravok Zahariev bolgár grafikus kiállítása*. A debreceni városi könyvtár Petőfi Emlékkönyvtárában május 6-án nyílt meg *Kovács Mária festőművész kiállítása* (Fátyol Zoltán). Május 12-én, a Déri Múzeumban nyílt meg a *Jyvaszkylai grafikusművészek kiállítása* (Gazda László). Ugyancsak május 12-én, a sárospataki Rákóczi Múzeumban nyílt meg a *Fafaragók kiállítása Sárospatakon 1985* c. kiállítás (Koczogh Ákos). A tatai Kuny Domokos Múzeumban, a Komárom megyéből indultak c. kiállítássorozat keretében május 19-én nyílt meg *Vecsési Sándor festőművész kiállítása* (Kiss Dénes). Május 28-án nyílt meg a Magyar Nemzeti Galériában a *Középkori és reneszánsz kőtár (XI—XVI. század)* c. kiállítás (Dercsényi Dezső). A debreceni Alföldi Nyomdában május 28-án nyílt meg a *Képek Debrecen történetéből* c. kiállítás

(Dankó Imre). A budapesti XIII. kerület főkönyvtárában június 4-én nyílt meg *Az Artifil képzőművész csoport kiállítása* (Hollós Edit textil, Máténé Szabó Mária enkausztkái, Polyánszkyne Gaál Emma pasztell képei, Simon András grafikái). A kiállítást Losonci Miklós nyitotta meg. A miskolci József Attila Könyvtárban június 6-án nyílt meg a *Miskolc város levéltárának kincsei* c. kiállítás. Június 7-én, a Ráday Múzeum kecskeméti fiókjában megnyílt *A Kalevala és a magyar kultúra c. kiállítás* (Ulla-Hauhia Nagy és Tóth-Szöllös Mihály). Június 15-én Karcagon nyílt meg a Népi Iparművészeti Tanács rendezésében tartott *III. alföldi fazekas triennálé kiállítása* (Molnár Ferenc, Nagy László, Sipos Károly, Andrásfalvy Bertalan). Június 20-án, a tiszafüredi Kiss Pál Múzeumban nyílt meg a *Hódmezővásárhelyi fazekasság* c. kiállítás (Nagy Vera).

Falvak, mezővárosok az Alföldön, interdiszciplináris konferencia Nagykorörsön

1985. március 29—31-én Nagykorörsön több szervezet, intézmény rendezésében, az Arany János Múzeum *Falvak, mezővárosok az Alföldön* címmel tudományos konferenciát, interdiszciplináris tanácskozást szervezett. Közreműködtek: Selmeczi László, Györfi György, Madaras László, Fodor István, Kovalovszky Júlia, Mesterházy Károly, Váiy Katalin, Lankovszky József, Simon László, Liszka József, Pálóczy-Horváth András, Dám László, Szabad György, Kubinyi András, Szakály Ferenc, Péter Katalin, Bende Kálmán, Tóth István György, Rác István, Orosz István, Für Lajos, Hoffmann Tamás, Szilágyi Miklós, Bellon Tibor, Szentí Tibor, Novák László, Szabó László, Bárh János, Darkó Jenő, Juhász Antal, Kovács Gyula, Romány Pál, Kulcsár Kálmán, Csatári Bálint, Módra László, Márkus István, Kárpáti Zoltán, Simó Tibor, Kovács Teréz, Tóth József, S. Hegedüs László, Boros Ferenc, Baráth Etele, Dövényi Zoltán, Markolt László, Beluszky Pál, Misyk Károly. A konferencia anyaga a közeljövőben kiadásra kerül.

Történelem és néprajz c. országos konferencia Debrecenben

A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Néprajzi Társaság, az Országos Pedagógiai Intézet és a Hajdú-Bihar Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága művelődési osztályának együttes rendezésében *Történelem és néprajz* címen országos tudományos, pedagógiai célzatú konferenciát rendeztek, 1985. április 5—6-án, Debrecenben. Közreműködtek: Onosi László, Balassa Iván, Makkai László, Paládi-Kovács Attila, Faragó Tamás—Benda Gyula, Orosz István, K. Csilléry Klára, Benda Kálmán, Juhász Imre, Exner Miklós, Nyakas Miklós, Olgyai Andrásné, Horányi István, Varga Gyula, Balassa M. Iván, Filep Antal, Dankó Imre, Klaniczay Gábor, Szabolcs Ottó, Gazda László, Szamosújvári Sándor.

Az 1985. évi magyar nyelv hete ünnepi megnyitójá

A több tudományos és közművelődési szervezet, intézmény rendezésében lebonyolításra kerülő 1985. évi magyar nyelv hete Hajdú-Bi-

har megyei megnyitójára Nádudvaron került sor, április 9-én. Közreműködtek: Mészáros Sándorné, Sebestyén Árpád, Grétsy László, Kálmán Béla, Nyirkos István, Nagy János.

A III. indián napok rendezvényei

Április 10–13-án, Budapesten a Magyar Néprajzi Társaság, az ELTE folklór tanszéke és az MTA néprajzi kutató csoportja közös rendezésében tartották meg a *III. indián napokat*. Közreműködtek: Bodrogi Tibor, Voigt Vilmos, Sebestyén E.—Sándor I., Fejős Zoltán, Klimes K., Bognár A., Létay M., Gyarmati J., Marta and William Powers, Ch. L. Feest, L. Drager, A. Lammel, E. Sebestyén, L. Borsányi, L. Boglár, G. Kézdi Nagy, Németh Lajos.

Tóth Endre József Attila-díjas költő

A Debreceni Irodalmi Múzeumban április 11-én, a költészet napja alkalmából író-olvasó találkozó volt *Tóth Endre*, most József Attila-díjjal kitüntetett költőnkkel, Múzeumbaráti Körünk régi tagjával. Az író-olvasó találkozót *Bakó Endre* vezette.

A finn tudomány napjai Budapesten

A Magyar Tudományos Akadémia és a Finn Akadémia közös rendezésben április 16-án *A finn tudomány napjai* címmel tudományos ülést tartott. A tudományos ülésszak keretében nyitották meg *A finn tudomány ma* című kiállítást. A tudományos ülésen közreműködtek: Szentágothai János, Kai-Otto Donner, Láng István, Korcsog András, Vas Zoltán Péter.

A Hajdú-Bihar Megyei és a Debrecen Városi Műemléki Albizottságok együttes ünnepi ülése Hajdúszovátán, a nemzetközi műemléki nap alkalmából

Április 17-én műemléki albizottságaink, Hajdúszovátán, a nemzetközi műemléki nap tiszteletére együttes ünnepi ülést tartottak. Az ünnepi ülésre azért került sor Hajdúszovátán, mert a református erőd-templom műemléki feltárási és restaurálásának egyik szakasza befejeződött. Az ünnepi ülésen közreműködtek: Angyal László, Szathmári László, Módy György, Geller Ferenc, Szabó Barna, Nádor József.

Misztótfalusi Kis Miklós-émlékünnepségek Debrecenben

1985. április 25–27-én, több tudományos és társadalmi szervezet, intézmény rendezésében, Debrecenben, a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában nemzetközi *Misztótfalusi Kis Miklós-émlékünnepséget* tartottak; az amszterdami, úgynevezett *aranyos biblia* megjelenésének 300. évfordulója alkalmából. Az emlékünnepség több részből állt: kiállítások nyíltak, kiadványok jelentek meg, tudományos ülésszakot

tartottak, emléktáblát lepleztek le, utcát neveztek el Misztótfalusi Kis Miklós emlékére és hangversenyt tartottak. Az emlékünnepségeken közreműködtek: Ács István, Szabolcsi Miklós, Kocsis Elemér, Borsa Gedeon, Tolnai Gábor, Lotte Hellinga, Makkai László, Tarnai Andor, Gomba Szabolcsné, D. H. L. Veroliet, Péter Katalin, Fekete Csaba, J. W. Stauffacher, Dukkon Ágnes, Guram Saradze, Tarr Kálmán, Hans A. Halbey, Dán Róbert, Jankovics Róbert, Molnár József, Varga Imre, Bitskey István, Soltész Zoltánné, Albert Kapr, Janes Mosley, Lolín Banks, Fogolyán Miklós, Herner János—Keserű Bálint, Berkes Sándor.

A Kosztolányi-centenárium ünnepségei, megemlékezései

Több szervezet, intézmény közreműködésével a Magyar Írók Szövetsége debreceni csoportja április 27-én, a Kölcsey Művelődési Központban *Kosztolányi Hűsége* címmel irodalmi estet rendezett a költő születésének 100. évfordulója alkalmából. Az irodalmi esten közreműködtek: Tamás Attila, Kiss Ferenc, Mensáros László.

Május 15–16-án, Budapesten, az MTA nyelv- és irodalomtudományok osztálya, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság részvételével *Kosztolányi Dezső születésének századik évfordulója* alkalmából *tudományos ülésszakot* tartott. A tudományos ülésszakon Kosztolányi korszakos jelentőségének kérdésein túl behatóan foglalkoztak a korszak magyar irodalmi kérdéseivel, részben mindmáig vitás problémáival is. Közreműködtek: Szabolcsi Ottó, Sőtér István, Király István, G. F. Cushing, Dér Zoltán, Szabó Miklós, Németh G. Béla, Bodnár György, Lengyel Balázs, Szörényi László, Balassa Péter, Kiss Ferenc, Nemes Nagy Ágnes, Lator László, Kabdebó Lóránt, Láng Gusztáv, Rónay László, Tverdota György, Karol Wlachovsky.

Hajdú-bihari levéltári napok, 1985.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár az idén május 7–10. közt rendezte meg az immár hagyományossá vált levéltári napokat. A levéltári napok rendezvényei ezúttal is több helyen — Debrecen, Hajdúhadház, Hajdúböszörmény, Hajdúszovát — kerültek lebonyolításra. Közreműködtek: Szekeres Antal, Gyarmathy Zsigmond, Karsai Elek, Gazda László, Pásti Judit, Ujlaky Zoltán, Kecskés László, Mervó Zoltánné, Sándor Jenőné, Béres András, Diószegi Lajos, Dankó Imre, Radics Kálmán.

Harmincéves a debreceni Kodály Kórus

Fennállásának 30. évfordulójára emlékezve a *Kodály Kórus* május 11-én jubileumi hangversenyt rendezett. Közreműködtek: Pazár István, Kövics Zoltán, Korondi György, Gulyás György, Pászthy Júlia, Bokor Jutta, Fülöp Attila, Berczelly István, Erdei Péter, a Debreceni MÁV Filharmonikus Zenekar.

A múzeumi világnap Debrecenben

Május 18-án, a múzeumi világnap alkalmából a Déri Múzeumban *Magyar táj magyar ecsettel* címen „zenés képzőművészeti barangolás” volt. Közreműködtek az Alföld Ifjúsági Színpad, Mező Margit, Thürczy György, Pribojcsky Mátyás és mások.

A Tokaji Múzeum átadása, új állandó kiállítás

A magyar múzeumügynek kimagasló, a regionális kereteken messze túlmutató eseménye volt máj. 22-én Tokajban, a XVIII. századi görög kereskedőház műemléki felújításával új helyiségekhez, otthonhoz jutott Tokaji Múzeum átadása. A Tokaji Múzeum átadása egy merőben új, rendkívül gazdag anyagú állandó kiállítás (*Ezen Hegyaljának Tokaj a címere*) megnyitásával történt. A múzeumot átadta és az állandó kiállítást megnyitotta: *Villangó István*.

Beszélgetés a régészet, néprajz, muzeológia kérdéseiről, a Szatmári Múzeumban

Máj. 29-én a mátészalkai Szatmári Múzeumban a régészet, a néprajz, muzeológia legkiválóbb képviselői „beszélgetés” folytattak az említett tudományágak egymáshoz való viszonyáról, aktuális elvi és szervezési kérdéseiről olyanformán, hogy az elhangzó rövid előadásokhoz számos előre felkért, illetőleg előzőleg fel nem kért hozzászóló hozzáfűzte megjegyzéseit. A kollokvium anyagát hamarosan közreadják. Közreműködtek: Tinai Gyula, Mócsy András, Bóna István, Korek József, Fodor István, Selmecei László, Raczy Pál, Vékony Gábor, Újváry Zoltán, Trogmayer Ottó, Bándi Gábor, Szabadfalvi József, Bodó Sándor, Dankó Imre, Gazda László, Táas László, Madaras László, Szűcs Árpád, Németh Péter, Hársfalvi Péter.

A nánási vásártéren...

Jún. 2-án immár hatodszor került sor Hajdúnánáson az egykor oly híres *nánási vásárok* egyfajta felújítását jelentő közművelődési rendezvénysorozatra. Az idei (VI.) rendezvénysorozat három részből állt: 1. Helyi népművészek, népi iparművészek vásárából; 2. A vásári színpadon komédiák, folklór-műsor bemutatásából; 3. A nánási tájház megtekintéséből és az ott folyó munkálatokba való bekapcsolódásból.

A Magyar Néprajzi Társaság 1985. évi közgyűlése

A Magyar Néprajzi Társaság ez évi közgyűlését jún. 5-én tartotta Budapesten. A közgyűlés előadója *Kodolányi János* volt (Az eurázsiai uralni nyelvű népek kultúrájának főbb vonásai. A kutatások néhány tanulsága). A közgyűlés újra elnökké választotta *Balassa Ivánt*, főtítkárává pedig *Paládi-Kovács Attilát*.

Ortutay-emlékülés az Akadémián

Jún. 19-én, az MTA nyelv- és irodalomtudományok osztálya a Magyar Néprajzi Társasággal és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal, Ortutay Gyula születésének 75. évfordulója alkalmából emlékülést rendezett. Közreműködtek: Szabolcsi Miklós, Kállai Gyula, Ádám György, Dömötör Tekla, Balassa Iván.

A XII. országos önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők találkozója

Számos tudományos és közművelődési, illetve társadalmi szervezet, intézmény közreműködésével jún. 22–25-én, Székesfehérvárott rendezte meg a Hazafias Népfront Országos Tanácsa a XII. országos önkéntes néprajzi és nyelvjárási találkozót. Közreműködtek: Morvay Péter, Nagy Jenőné, Benkő Loránd, Pozsgay Imre, Villangó István, Andrásfalvy Bertalan, Szilágyi Miklós, Kiss Jenő, Lukács László, Újváry Zoltán, Barna Gábor, Laczkovics Emőke, Bárh János, Gelencsér József, Madar Ilona, Fejér Megyei Népi Együttes, Rác Sándor, Lábadi Károly, Bellon Tibor, Tóth Zoltán, Mohay Tamás, Hentz Lajos, Karacs Zsigmond, Morvay Judit, Timaffy László, Fejős Zoltán, Söfalvai Tamás Márta, Hajdú Erika—Téglás Zsuzsanna, Hajdú Mihály, Kunt Ernő, Kincses Károly.

Kandidátusi és doktori védések

Máj. 3-án *Kunt Ernő*: A magyar parasztság halálképe; máj. 13-án *Erdész Sándor*: Kígyókultusz a magyar néphagyományban; máj. 31-én *Kerecsényi Edit*: A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája; jún. 7-én *Bodó Sándor*: A magyar paraszti termelés igaerejének története; jún. 28-án *Sztojan Radev*: A bolgár—magyar kapcsolatok évszázadai c. kandidátusi disszertációik megvédésével kandidátusi fokozatot nyertek. Jún. 10-én *Balogh István*: Debrecen az újkori rendi társadalomban 1693—1848. (Várospolitika és agrártársadalom). c. doktori disszertációja megvédésével doktori fokozatot nyert.

Tájékonferencia az életmódváltozásról, a változásvizsgálatokról

A Heves Megyei Múzeumi Szervezet és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves Megyei Bizottsága rendezésében hagyományossá vált évi *tájékonferenciák* sorában, 1985-ben, máj. 23-án, *Felsőtárkányban* került sor *Az életmód változása egy bükki faluban* c. tájkonferencia megrendezésére. Közreműködtek: Dankó Imre, Bodó Sándor, Széman Zsuzsa, Ptercsák Tivadar, Bakó Ferenc, Cs. Swalm Edit. A konferencia anyaga a közeljövőben megjelenik.

Négyszázhuszonöt éves

A magyarországi nyomdászat félezer éve szolgálja a nemzeti élet egyöntetűségét és a szellemi fejlődés kontinuitását.

A Huszár Gál vándorprédikátor által 1561-ben alapított debreceni tipográfia 425 év óta vesz részt a nemzet kultúrájának védelmezésében és gyarapításában.

A hazánkban korábban létrejött nyomdák egyike sem tudta túlélni történelmünk zivatáros évszázadait. A debreceni officina működésével így a magyar nyomdászat és kultúra folyamatosságának, de egyszersmind megújulásainak letéteményese is. A latin nyelvűség korában a magyar nyelvet, az ellenreformáció közepette a forradalmiságot jelentő reformációt, a két pogány közt szenvedő országban a független fejlődés gondolatát ápolja.

A nyomda első termékét (Szent Pál apostol levelének, melyet a kolossabeliekhez írt, prédikáció szerint való magyarázata), melynek írója Melius Juhász Péter, a magyarországi reformáció kiemelkedő személyisége, prédikációs- és imádságoskönyvek követték, de mellettük jelentős számban készültek tudományos és szépirodalmi kiadványok is (Confessio Chatolica, Grammatikák, Ilosvai (Selymes) Péter Toldi Miklósa, Balassi Istenes énekei ...).

A Rákóczi-szabadságharc idején Debrecen nemcsak anyagiakkal és katonákkal támogatta a fejedelmet, hanem nyomdáját is szolgáltába állította. Itt nyomtatott II. Rákóczi Ferenc imádsága, Manifestuma és Hadirendszabása. A vereséget követő Habsburg-önkényuralom és az ellenreformáció megerősödése nehéz körülményeket teremtett a debreceni műhely számára is. Debrecen városa azonban évszázadokon keresztül őrizte-fejlesztette azt a gazdasági és szellemi erőt, amelyel nyomdáját a legváltásosabb körülmények között is megtartotta, szilárd támaszként újjáéledését most is biztosította.

Az 1848-as forradalmat követő szabadságharc rövid időre az ország fővárosává avatta Debrecent; nyomdáját pedig a kormányzás

a debreceni nyomdászat

és az adminisztráció céljaira vette igénybe. Az ekkor nyomtatott hivatalos nyomtatványok, közlönyök közül történelmi jelentőségével a Habsburgot trónfosztását kimondó Függetlenségi Nyilatkozat tűnt ki.

A vesztes szabadságharc politikai következményei és a városi ipar kapitalista fejlődésének felgyorsulása egyaránt hozzájárultak a városi nyomda hanyatlásához, kulturális és szakmai hatókörének szűküléséhez, esztétikai eredményeinek megkopásához. Város és nyomdája a 20. század elejére egyaránt veszítettek jelentőségükből. A debreceni tipográfia mégsem rekedt meg a provincializmus szintjén, mert a református egyházi könyvkiadó társtulajdonosként országos feladatokkal bírta meg.

A felszabadítást, majd az államosítást követően a nyomda minisztériumi irányítás alá került és bekapcsolódott az országos könyvkiadási folyamatba.

Az Alföldi Nyomda — e nevet 1949-ben vette fel — napjainkra az ország legnagyobb könyvgyárává vált. Két nagyszabású rekonstrukció (1963–65, illetve 1976–79), valamint folyamatos, átgondolt fejlesztés révén magas színvonalú műszaki és szellemi bázist teremtett, kialakítva ezzel a közepes és nagy példányszámú könyvek igényes minőségben és gazdaságosan történő gyártásának feltételeit. Az ország gazdasági életének reformtörekvései vállalatunk fejlesztési intencióit is segítik, ösztönzik. Törekvése, hogy szakmai munkájának színvonala által a következő években is a magyar nyomdaipar legjobb eredményeit reprezentálhassa. Országos feladatai mellett az Alföldi Nyomda elődeihez hasonlóan felvállalja Debrecen tudományos-művészeti életének támogatását, eredményeinek közvetítését.

Az Alföldi Nyomda ennek a munkának a folytatására, ezeknek a feladatoknak a megoldására hívja és várja a tanulóifjúságot: válasszátok a nyomdászatot, gyertek tanulni az Alföldi Nyomdába!

TARTALOMJEGYZÉK

48. szám

V. kötet 8. szám

1985. június

A HAJDÚSZOVÁTI HONISMERETI-HELYTÖRTÉNETI NAP ELŐ- ADÁSAIBÓL 1983. április 23.	4- 37
GELLÉR FERENC: A hajdúszováti templomerőd fal helyreállítása I.	5- 7
BARANYI BÉLA: Hajdúszovát és a munkásmozgalom	8- 15
SZABÓ FERENC: Az agrárszocialista mozgalmak történeti földrajzá- ból	15- 18
KRUPA ANDRÁS: Honismeret és ismeretterjesztés	19- 28
SZATHMÁRI KÁROLY: A hajdúszováti énekkarról és Kodály-kap- csolatairól	28- 31
DANKÓ IMRE: Életmódkutatás — helytörténet — néprajz a honisme- reti tevékenységben	32- 37
PETHEŐ KÁROLY: A Hatvany Lajos Múzeum	37- 42
SZÁSZ BÉLA: A keregi kunok református vallásra való áttérése.	42- 46
SZ. KÜRTI KATALIN: 110 éve született Borsos József.	46- 54
Á. PORCSALMY ÉVA: Polonisztikai konferencia a Kossuth Lajos Tudu- mányegyetemen	54- 55
BECK ZOLTÁN: Egy népi hiedelem mint balladamotívum	55- 59
PETHEŐ KÁROLY: Erdei Károly (1880—?)	59- 74
DANKÓ IMRE: Sok huzavona a püspökladányi vásártartás körül	74- 76
PETNEKI JENŐ: Újból a Hayduczkyról	77- 81
ÓNODY MAGDOLNA: Kabai mozaikok	82- 90
KARACS ZSIGMOND: Remények és lehetőségek a Balásházy hagyomá- nyok ápolásában	90- 92
MOLNÁR JÓZSEF: A vásár	92- 96
DANKÓ IMRE: Tanulmányok Gyöngyösről	96- 97
SZABÓ SAROLTA: Hagyatéki leltár Polgár községből	98-100
BENCSIK JÁNOS: Adatok Tokaj néprajzának ismeretéhez	100-101
SZILÁGYI MIKLÓS: Néprajzi jegyzetek egy horgászkönyvről	101-103
Halottainkra emlékezünk	103
Elhunyt Király Ilona, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Szervezet gazdasági igazgatója	104
Kiállítási krónika	104-105
Falvak, mezővárosok az Alföldön, interdisciplináris konferencia Nagykörö- sön	105
Történelem és néprajz c. országos konferencia Debrecenben	105
Az 1985. évi magyar nyelv hete ünnepi megnyitója	105-106
A III. indián napok rendezvényei	106
Tóth Endre József Attila-díjas költő	106
A finn tudomány napjai Budapesten	106

A Hajdú-Bihar Megyei és a Debrecen Városi Műemléki Albizottságok együttes ünnepi ülése Hajdúszováton, a nemzetközi műemléki nap alkalmából	106
Misztótfalusi Kis Miklós-émlékünnepségek Debrecenben.	106–107
A Kosztolányi-centenárium ünnepségei, megemlékezései	107
Hajdú-bihari levéltári napok, 1985	107
Harmincéves a debreceni Kodály Kórus	107
A múzeumi világnap Debrecenben	108
A Tokaji Múzeum átadása, új állandó kiállítás	108
Beszélgetés a régészet, néprajz, muzeológia kérdéseiről, a Szatmári Múzeumban.	108
A nánási vásártéren	108
A Magyar Néprajzi Társaság 1985. évi közgyűlése	108
Ortutay-émlékülés az Akadémiaán.	109
A XII. országos önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők találkozója	109
Kandidátusi és doktori védések	109
Tájékonferencia az életmódváltozásról, a változásvizsgálatokról	109